

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

25.867

7

1933

7

ՊՐՈՑ. ՎԱՀԱՆ ՏՈՏՈՄԵԱՆՑ

ԿՈՌՊԵՐԱՑԻԱ

(ՀԱՄԱՌՈՏ ՁԵՌՆԱՐԿ)

Թարգմ. ռուսերենի բնագրեն՝
ՕՆ. ՄԵԻՔԱՐԵԱՆ

ՍՈՑԻԱ

Տպարան «ՄԱՍԻՍ»

1933

334
—
տ-87

158
88

334
S-87

2504
413

ՊՐՈՑ. ՎԱՀԱՆ ՏՈՏՈՍԵԱՆՑ

3

ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

(ՀԱՄԱՌՕՏ ԶԵՆԱՐԿ)

Թարգմ. ուստեհն բնագրեն՝
ՕՆ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ

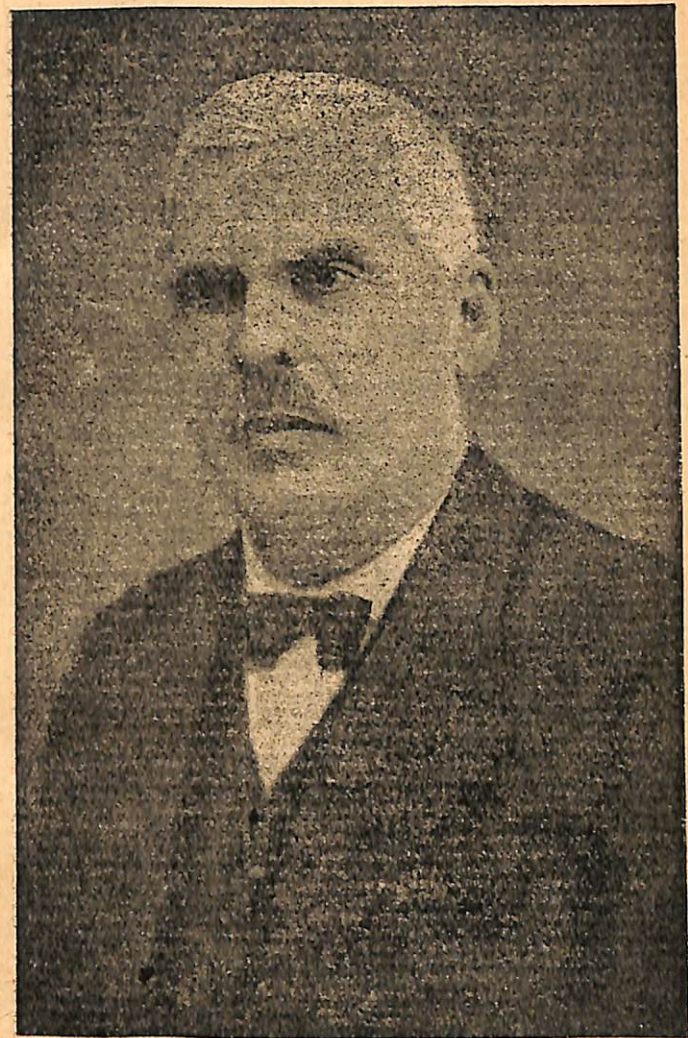
Ս Ո Ց Ի Ա.
Տպարան «Մ Ա Ս Ի Ս»,
1933

25.807

24 AUG 2013

38983-63

ՊՐՈՖ. ՎԱՀԱՆ ՏՈՏՈՄԵԱՆՑ

ՊՐՈՓ. ՎԱՀԱՆ ՏՈՏՈՄԵԱՆՑ

(ԿԵՆՅԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՄԵՐ)

Պրոֆ. Վահան Տոտոմեանց ծնած է 1875 Փետրուար 3ին, Ռուսաստանի Աստրախան քաղաքին մէջ:

Իր հայրը, ուսուցիչ Թովմաս Տոտոմեանց, բնիկ Թիֆլիսեցի, Աստրախանի հայոց Աղաբաբեան դպրոցի տնօրէնն էր:

Միջնակարգ կրթութիւնը Աստրախանի ուսական գիմնազիոնին մէջ ստանալէ յետոյ, Վահան Տոտոմեանց կը մեկնի Եւրոպա, ուսանելով Զուիցերիայի, Բերլինի եւ Բրիւսսելի համալսարաններուն մէջ: Բրիւսսելի համալսարանն աւարտելէ վերջ, կը ստանայ *ընկերային գիտութիւններու Դոկտոր* տիտղոսը:

Աւելի ուշ, վերադառնալով Ռուսաստան, դոկտոր Վահան Տոտոմեանց, սարիներու ընթացքին տուաւ շարք մը կրնուցիւններ եւ իր ներկայացուցած հեղինակութիւններուն համար Մոսկուայի համալսարանէն ստացաւ *քաղաքատնտեսութեան Մադիստրոս* ի տիտղոս, իսկ Բիւլի համալսարանէն ալ՝ *քաղաքատնտեսութեան և վիճակագրութեան Դոկտոր* տիտղոս:

1899էն մինչեւ 1905, դոկտ. Վ. Տոտոմեանց հաստատուեցաւ Պետերբուրգ եւ նուիրուեցաւ հրապարակագրական գործունէութեան: Հոս ան շնորհակցեցաւ ուսական մեծ օրաքերթի մը խմբագրութեան:

1905էն սկսեալ, սարիներ շարունակ, Պետերբուրգի գանգան բարձրագոյն դպրոցներու մէջ դասախօսեց քաղաքատնտեսութեան եւ կոոպերացիայի մասին:

1912ին, Պետերբուրգէն փոխադրուեցաւ Մոսկուա, ուր հրաւիրուած էր իբր դասախօս Մոսկուայի համալսարանի, ինչպէս նաեւ բարձրագոյն առեւտրական դպրոցի:

1914ին, Մոսկուայի մէջ ստացաւ *Պրոֆէսոր* ի տիտղոս:

Պատերազմէն անմիջապէս յետոյ, հրաւիրուեցաւ Թիֆլիս, դասախօսելու քաղաքատնտեսութեան եւ կոոպերացիայի մասին, բազմաժամանակ վարժարանին մէջ:

1921էն ի վեր, պրոֆ. Վ. Տոտոմեանց կը գտնուի Եւրոպա եւ, իբրեւ հիւր, սարիներ շարունակ դասախօսած է Բեր-

քինի եւ Պրագայի համալսարաններու եւ բարձրագոյն վարժարաններու մէջ:

Պրոֆ. Վ. Տոսովեանց այժմ գլխաւորաբար զբաղուած է երկրէ երկիր զանազան լեզուներով դասախօսութիւններ տալով՝ կոոպերացիայի եւ ընկերային ու սնտեսական հարցերու մասին:

Պրոֆ. Վ. Տոսովեանցի բազմաթիւ գիրքերը, գրուած ռուսերէն եւ գերմաներէն, քարգմանուած են եւրոպական եւ ասիական աւելի քան քսան լեզուներու: Անոր «Ընկերային եւ սնտեսական ուսումնակներու պատմութիւնը», գիրքը՝ Գերմանիոյ, Տրանսսայի եւ Իտալիոյ համալսարաններուն մէջ ընդունուած է իբրեւ դասագիրք: Իսկ կոոպերացիայի մասին անոր հեղինակութիւնները ընդունուած են ամբողջ աշխարհի կողմէ:

Առաջին անգամ ըլլալով, աշխարհահռչակ հայ գիտնցի բազմաթիւ հեղինակութիւններէն միայն ներկայ «ԿՈՈՊԵՐԱՅԻՆ» հաստոյն է որ, հայերէնի քարգմանուելով, կը հրատարակուի առանձին գիրքով:

Սոյն հաստը, գրուած ռուսերէն, քարգմանուած է հրատարակուած է եւրոպական եօրը լեզուներով:

ԳՂՈՒԽ Ա.

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԻԵՐԸ

1. Աշխատանք: 2. Աշխատակցութիւն: 3. Արտադրութիւն:
4. Դրամագլուխ եւ Շահ: 5. Սեփականութիւն:
6. Սպառում: 7. Արժեք եւ Գին: 8. Կոոպերացիայի ուսումնակի գրուած տեղը միւս տեսնական գիտութիւններու միջեւ:

Ի. Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ն Ք

Թէև Հին Կտակարանը կարծես տրամադիր է մարդու աշխատանքը նկատելու որպէս պատիժ, սակայն Աւետարանը կամ նոր Կտակարանը աշխատանքը կը համարէ իւրաքանչիւր մարդու պարտքը: Ծանօթ է Պօղոս առաքեալի խօսքը. — «Ով չ'աշխատիր, ուտելու իրաւունք չունի»: Կարգ մը կրօնական և ընկերային ուսումնական մարդոց կը խոստանան ապագայ արքայութիւն կամ ընկերային այնպիսի կարգեր, ուր աշխատանքը պիտի հասնի իր նուազագոյն աստիճանին և մարդիկ հաճոյքով պիտի անցընեն իրենց ժամանակը: Սակայն ատիկա հարցիւ թէ հնարաւոր ըլլայ, վասնզի աշխատանքը ոչ միայն տնտեսական անհրաժեշտութիւն է, այլ և կարգաւարտական պահանջ մը իւրաքանչիւր բնականոն մարդու համար: Հարուստ դասերուն պատկանող մարդիկ, ֆիզիքա-

կան աշխատանքի բացակայութեան պատճառով, բնագ-
 դօրէն կը ստիպուին ֆիզիքական օգտաւէտ աշխատանքը
 փոխարինել կեղծ միջոցներով: Անոնք անձնատուր կ'ըլ-
 լան զանազան տեսակ զբօսանքներու, որոնցմով խելա-
 գարութեան աստիճան սղեւորուած են մեր ժամանակ-
 ներու մարդիկ:

Աշխատանքը ոչ միայն ֆիզիքական, այլ և բարո-
 յական պահանջ է, վասնզի անգործութիւնն է մայր
 չարեաց: Անգործ, ինչպէս նաև երկարատև և անհրապօյր
 աշխատանքով խիստ շատ ծանրաբեռնուած մարդը, ան-
 բնականոն երեւոյթ է: Այս պատճառով ալ, իրէջլական
 սպառնալի պէտք է փորձէ ոչ թէ ամբողջովին ազատա-
 գրուել աշխատանքէ, այլ հրապուրել բնաւորութիւն տայ
 անոր և ստեղծէ մարդոց մէջ աշխատանքի պատուաւո-
 րութեան գիտակցութիւն:

Աշխատանքը կարելի է բաժնել երկու մասի — ֆի-
 զիքական և հոգեւոր: Մարդկային նիւթական կարիքնե-
 րու բաւարարման համար, անհրաժեշտ են մեծ թիւով
 մարդիկ, որոնք, ֆիզիքական կորով սպառելով, մարդ-
 կութեան բարիքին համար աշխատին: Շատ աւելի փոքր
 թիւով մարդիկ պէտք են հոգեւոր կամ մտաւոր պահանջ-
 ներու բաւարարման համար: Ասիկա չի նշանակեր թէ,
 հոգեւոր աշխատանքը ֆիզիքական աշխատանքէն աւելի
 թեթև է և նուազ արժէքաւոր: Գիտունի, գրողի, վար-
 չագէտի աշխատանքը կը պահանջէ ոչ միայն աւելի ծախ-
 քեր և աւելի շատ ուսում, այլ և շատ աւելի ուղեղային
 և ջղային վատնում՝ քան ֆիզիքական աշխատանքը: Այդ
 պատճառով ալ, մտաւոր աշխատանքով պարապողը շատ
 աւելի շուտ կը յոգնի, քան մէկը, որ զբաղած է ֆի-
 զիքական աշխատանքով, եթէ մանաւանդ այս վերջինը
 կ'աշխատի ոչ թէ քաղաքներու խեղդուկ շինութիւննե-
 րու մէջ, այլ բնութեան ծոցը: Գիւղատնտեսական աշ-
 խատանքը, գործարանային աշխատանքի համեմատու-
 թեամբ, ոչ միայն օգտակար է հանրութեան, այլ և բա-
 րեբար նշանակութիւն ունի աշխատաւորի օրգանիզմին
 համար, եթէ, անշուշտ, այդ աշխատանքը արտակարգօ-
 րէն երկարատև չէ, թէև դաշտին մէջ կարելի է աւելի
 երկար աշխատել, քան գործարանին մէջ:

Աշխատանքը ոչ միայն բարիք և մասամբ ալ հա-
 րստութիւն ձեռք բերելու միջոց է, այլ և անիկա աղ-
 բիւրն է ժողովրդական բանաստեղծութեան: Աշխատան-
 քը, աւելի արդիւնաւէտ և աւելի հաճելի ըլլալու համար,
 կ'առայի պէտք ունի: Այս պատճառով ալ, հին և նախ-
 նական ժողովուրդներու մօտ, աշխատանքին կ'ընկերա-
 նար երգը, երբեմն ալ երաժշտութիւնը: Այսպէս, օրի-
 նակ, հին Յունաստանի մէջ, կանանց խումբերը հաց կը
 թխէին սրինգի ձայներուն տակ: Բազմաթիւ ժողովրդա-
 կան երգեր, որոնք ծագում առած են աշխատանքէ, դեռ
 մինչև այսօր ալ կը կրին իրենց ծագման հետքերը, իսկ
 Ռուսիոյ մէջ, մասնաւորապէս աշխատաւորական «Իռ-
 բինուչկա» երգը կ'երգուի աշխատաւորներու բազմու-
 թեան կողմէ, երբ անոնք սեէ ծանր իր փոխադրե-
 լով զբաղուած են, ևն.:

2. ԱՇԽԱՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Աշխատանքը, աւելի արդիւնաւէտ ըլլալու համար,
 պէտք ունի մարդոց խմբական կամ զանգուածային աշ-
 խատակցութեան: Մարդը կ'ապրի հասարակութեան մէջ,
 ատոր համար ալ ան, խաղի և հանգիստի պահերուն կը
 նախընտրէ իր նմաններու ընկերակցութիւնը: Ֆիզիքա-
 կան աշխատանքի ժամանակ ալ ան, ճիշտ այդ ձևով,
 պէտք ունի մարդոց գործակցութեան: Գործակցութիւնը
 կամ աշխատակցութիւնը կրնայ ըլլալ պարզ և բարդ:
 Պարզ գործակցութիւնը տեղի կ'ունենայ հոն, ուր երկու
 հոգի կը վերցնեն ծանր քար մը, զոր պիտի չկրնար
 վերցնել անոնցմէ մէկը, եթէ առանձին ըլլար: Բարդ
 աշխատակցութիւնը տեղի կ'ունենայ, օրինակ, ժամա-
 ցոյցի գործարանին մէջ, ուր բազմաթիւ աշխատաւորնե-
 րէն իւրաքանչիւրը կը շինէ ժամացոյցի մեքենականու-
 թեան սեէ մէկ մասը: Բարդ աշխատակցութիւնը կամ,
 ինչպէս շատ մը տնտեսագէտներ ոչ այնքան ճշգրիտ կեր-
 պով կը կոչեն զայն՝ կոոպերացիան, իր զարգացումը
 ստացաւ ճարտարարուեստային գրամատիութեան զար-
 զացման զուգընթաց, երբ մարդիկ սկսան աշխատել մեծ

գործարաններու մէջ, արտադրելով սպառման և պերճանքի պիտանի, երբեմն ալ աւելորդ ապրանքներ:

Աշխատակցութիւնը այնքան բեղմնաւոր է, որ անկէ կ'օգտուին հարուստ թէ աղքատ մարդոց հսկայ մեծամասնութիւնը: Դրամատիրական ընկերութիւնները, որոնք ծանօթ են քարքիլներ և քրքրսքներ անունով, նոյնպէս հիմնուած են աշխատակցութեան վրայ, ինչպէս կոտպերատիւ ընկերութիւնները՝ աշխատաւորներու վրայ: Ու ասիկա հակառակ այն իրողութեան, որ այդ երկու կազմակերպութիւններու միջև տնտեսական տարբերութիւններ կան: Քարքիլները և քրքրսքները, ինչպէս նաև բաժնետիրական ընկերութիւնները, մտահոգուած են դրամատէրերու շահերով և կանգնած են գոյութիւն ունեցող կարգերու պաշտպանութեան տեսակէտին վրայ, մինչդեռ կոտպերատիւ ընկերութիւններու գլխաւոր նպատակն է աշխատաւորութեան շահերու պաշտպանութիւնը և ձեռքտունն դէպի լաւագոյն կարգեր:

Այսպէս, ուրեմն, աշխատակցութիւնը, կամ, ինչպէս երբեմն կը կոչեն զայն՝ փոխադարձ օգնութիւնը, կը հանդիսանայ նոյնպէս մարդկային կեանքի օրէնքը: Եւ ասիկա հակառակ անոր, որ գոյութիւն ունի ուրիշ օրէնք մը, գոյութեան կամ անհատական պայքարի, դատակարգային և ազգային պայքարի օրէնքը: Մշակոյթի ստորին աստիճանի վրայ կանգնած կարգ մը նախնական ժողովուրդներու մօտ, փոխադարձ օգնութեան օրէնքը աւելի մեծ դեր կը խաղայ, քան պայքարի օրէնքը: Նախնական գիւղական համայնքները, միջնադարեան համընթացութիւնները և ուսական նախնական արտելները կը հանդիսանան որպէս փոխադարձ օգնութեան գլխաւոր արտայայտութիւնները: Ժամանակակից քաղաքային և առեւտրա-արդիւնաբերական քաղաքակրթութիւնը աւելի սրեց գոյութեան պայքարը, ինչպէս նաև դատակարգային պայքարը: Այս տեսակէտէն, ներկայ քաղաքակրթուած մարդիկ ետ կը մնան կենդանիներէն, վառնդի այս վերջինները իրենց նմաններու միջև պայքար և պատերազմ չեն մղեր: Աշխատակցութեան կամ փոխադարձ օգնութեան զարգացման շնորհիւ, կարգ մը կենդանիներ, ինչպէս օրինակ, մրջիւններ և բադեր, հսկայական չա-

փերով բազմացեր են, չնայած որ անոնք զրկուած են տարբեր տեսակ կենդանիներու և մարդոց յարձակումներէն ինքզինքնին պաշտպանելու միջոցներէն: Ու, ընդհակառակը, զօրաւոր և զիշատիչ կենդանիները, ինչպէս օրինակ, առիւծներ, վագրեր, արծիւներ, բազէներ, թուապէս արագօրէն կ'ոչնչանան, վասնզի կը նախընտրեն միտակութիւնը և չեն դիմեր լայն չափերով փոխադարձ օգնութեան: Ծանօթ է նաև մեղուներու, կուղբերու և կարգ մը ուրիշ կենդանիներու մէջ զարգացած փոխադարձ օգնութեան զգացումը և փայլուն կազմակերպութիւնը:

Փոխադարձ օգնութեան օրէնքը ձգտողականութեան օրէնքն է, իսկ պայքարը՝ վանողական: Ամբողջ տիեզերքը կը հանգչի ձգտողական օրէնքին վրայ: Մոլորակային դրութիւնը կը գործէ նոյն հիմքով: Այդ ներդաշնակութեան ներքո՝ միայն փոքր նշանակութեամբ տեղ ունին աններդաշնակութիւններ, յանձին՝ ֆիզիք աշխարհի մէջ՝ երկրաշարժներու, իսկ մարդկային կեանքին մէջ՝ պատերազմներու: Սակայն, պայքարը և առանձնապէս պատերազմները մշտապես չեն, այլ լոկ ժամանակաւորապէս կ'ընդհատեն աշխատակցութիւնը և փոխադարձ օգնութիւնը: Եթէ անոնք մշտապես ըլլային, այն առեւ մարդկային գոյութիւնը պիտի անհետանար:

3. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Աշխատակցութեան արդիւնքը կ'ըլլայ բարիքներու արդիւնաբերութիւն, թէև կրնայ գոյութիւն ունենալ նաև, մասնաւորաբար հոգեկան ասպարէզի մէջ, անհատական արտադրութիւն, որ աւելի քիչ կապուած է ուրիշներու գործակցութեան: Արդիւնաբերութեան ընդունակութիւնը մարդու էական մէկ յատկանիշն է, որմէ զուրկ են կենդանիները: Արդիւնաբերութեան համար մարդը ստեղծած է զանազան տեսակ միջոցներ և մեքենաներ, զորս կենդանիները չեն կրնար հնարել: Բարիքներու արտադրութեան կարեւորութիւնը նկատի ունենալով, գոյութիւն ունի առանձին դիտութիւն մը, քա-

դաքատնտեսութիւն: Արդիւնաբերութեան ուժեղացումը անհրաժեշտ է մասնաւորաբար աւերիչ և բազմաթիւ բարիքներ ոչնչացնող պատերազմներէ ետք: Բայց, դժբախտաբար, տնտեսազէտներու մեծամասնութիւնը մարդկային գոյութեան միակ նպատակը կը համարէ ամէն տեսակ արդիւնաբերութիւն, առանց բացառութեան: Այլ սակայն, կան ոչ միայն օգտակար, այլև վնասակար արտադրութիւններ: Ժամանակակից դրամատիրական կարգերը ծնունդ տուին շատ մը աւելորդ, նոյնիսկ վնասակար արտադրութիւններու: Ի ննդիր շահի և ոչ թէ մարդոց առողջ պահանջներու բաւարարման, դրամատէրերը, բազմաթիւ աշխատուարներու օգնութեամբ, կ'արտադրեն պերճանքի առարկաներ, մահաբեր զէնքեր, զանազան գեղարներ, ամէն տեսակ համերով և ուժով ոգելից ըմպելիներ, ծխախոտի տեսակներ և այլն: Ու այս բոլորը մեծ մասամբ վնասներ կը պատճառեն մարդկութեան և այլասերումի կը մղեն զայն: Գինեմուսներու, հաշիշամուսներու և նմաններու շնորհիւ, դրամատէրերը այդ տեսակ ապրանքներու վաճառումէն շատ աւելի մեծ շահ կը ստանան, քան օգտաւէտ ապրանքներու արտադրութենէն: Իսկ քանուորները, այդպիսի ձեռնարկութիւններու մէջ յաճախ աւելի լաւ կը վարձատրուին, քան ուրիշ օգտաւէտ հիմնարկութիւններու մէջ: Այդ բանուորները մտահոգուած են միայն աւելի բարձր աշխատավարձով և հող չեն ըներ բնաւ թէ, իրենք բոլոր մարդոց համար վնասակար ապրանքներ կ'արտադրեն: Այդ պատճառով, անոնք ալ, թէև աւելի քիչ քան դրամատէրերը, յանցաւոր են, ժողովուրդին վնասակար ապրանքներ հայթայթելով: Այն ատեն միայն բանուորները կատարեալ իրաւունք կ'ունենան ինքզինքնին նոր քաղաքակրթութեան առաջամարտիկները անուանելու, երբ կը մերժեն վնասակար մթերքներ արտադրել: Այդ պարագային, մեծ թիւով բանուորներ, որոնք զբաղած են վնասակար կամ աւելորդ ապրանքներ արտադրող բազմաթիւ միջնորդ-առևտրական ընկերութիւններու մէջ, կ'ազատագրուին և կը լծուին գիւղատնտեսական և արդիւնաբերական օգտաւէտ աշխատանքներու:

Արտադրութեան ազդակը կը հանդիսանայ բնու-

թիւնը, այսինքն գլխաւորաբար հողը, և ապա աշխատանքը և դրամագլուխը: Գիւղատնտեսութեան մէջ հողը, ջուրը և արեւը առաջնակարգ դեր կը խաղան: Իսկ ճարտարարուեստական արդիւնաբերութեան մէջ, գլխաւոր դեր կը խաղայ աշխատանքը և ապա կուգայ դրամագլուխը իր շրջանառութեան ձեւին մէջ, մեքենան ևն:

4. ԴՐԱՄԱԳԼՈՒԻ ԵՒ ՇԱՀ

Արտադրութեան հետեւանքով կուտակուած բարիքները կը կազմեն դրամագլուխը, որ անհրաժեշտ է հետագայ խոշոր չափերով արդիւնաբերութեան համար: Դրամագլուխը կրնայ ըլլալ անշարժ (հող, տուն, գործարան և այլն) և շարժուն (դրամ, տոկոսաբեր թուղթեր, բաժնեթուղթեր և այլն), ինչպէս նաև հիմնական և շրջանառութեան մէջ գտնուող կամ, այլ խօսքով, մշտական և փոփոխական: Գործարանային արդիւնաբերութեան մէջ, օրինակ, անշարժ կայքերը և բաժնեթուղթերը կը հանդիսանան հիմնական կամ մնայուն դրամագլուխ, իսկ բանուորներուն և պաշտօնեաներուն տրուած աշխատավարձը՝ շրջանառութեան մէջ դրուած դրամագլուխ:

Ճարտարարուեստական արդիւնաբերութեան մէջ դրամագլուխի դերը խիստ կարեւոր է և կը մրցի աշխատանքի հետ: Դրամագլուխով աղքատ երկիրներու մէջ խոշոր արդիւնաբերութիւնը տեղ չունի: Մինչ, ընդհակառակը, գիւղատնտեսութեան մէջ, ուր գլխաւոր դերակատարը մանր սեփականութիւնն է, մեծ դրամագլուխներ պէտք չեն և, այդ պատճառով ալ, փոքր գիւղատնտեսական երկրագործական երկիրներու մէջ, դրամատէրերու ազդեցութիւնը այնքան մեծ չէ, որքան խոշոր արդիւնաբերութիւն ունեցող երկիրներու մէջ: Դրամագլուխը կարելի է համեմատել կրակի հետ, որ կրնայ ըլլալ և՛ օգտակար, և՛ վնասակար, նայած թէ ան կը գործածուի սնունդի պատրաստութեան, թէ՞ աւելոյ լափող հրդեհի մը համար: Այսպէս ալ, դրամագլուխը օգտակար է, երբ դրամապէս կը նպաստէ ճարտարարուեստին և գիւղատնտեսութեան, ու վնասակար՝ երբ դրա-

մատուներու և անկտրական ձեռնարկութիւններու միջոցով կը շահագործէ ժողովրդական զանգուածները: Դրամագլուխը ինք իրեն չէր կրնար վտանգաւոր ըլլալ, եթէ գրուէր հանրային հսկողութեան տակ: Մինչդեռ, գրամագլուխը յաճախ կը գտնուի մասնաւոր անձերու կամ դրամատէրերու ձեռքը, որոնք շատ անգամ կը շահագործեն դրամի ամենազօր քաւը:

Դրամատէրը, որ ունէ գործի կը ձեռնարկէ, բարոյական իրաւունք ունի նոյնիսկ օգտուելու շահի կարեւոր մէկ մասէն, մասնաւոր եթէ ան վարչական ընդունակութիւններ ունի: Սակայն, շատ յաճախ, դրամատէրի շահը ոչ մէկ բանով հիմնաւորուած չէ և ոչ ալ արժանի է: Դրամագլուխը անոր կը բերէ մեծ շահ և տոկոսներ, իսկ ան, կարելի է ըսել, կը հարստանայ նոյնիսկ քնացած պահուն:

5. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քաղքենի անտեսագէտները սեփականութիւնը սրբազան կը համարեն: Մենք ևս, ընդունելով հանդերձ սեփականութեան բարերար նշանակութիւնը՝ իբրև մարդկային գործունէութիւնը հրահրող ազդակ, ամէն պարագայի չենք կրնար ամէն տեսակ սեփականութիւն անպատճառ օգտակար համարել: Օրինակ, խոշոր սեփականութիւնը — առանձնապէս հողի, արդիւնաբերութեան ու փոխադրական միջոցներու խոշոր սեփականութիւնը — անվիճելիօրէն վտանգաւոր է: Դրամը և իշխանութիւնը կը փճացնեն մարդը, այդ պատճառաւ ալ, այն պետութիւնները, որոնք կը գտնուին հողերը, գործարանները և դրամը իրենց մօտ կեդրոնացնող մարդոց ձեռքը, չեն կրնար լաւ համարուիլ և կը քայքայուին դասակարգային պայքարներով, որոնք քաղաքացիական պատերազմներու մէկ տեսակն են: Տակաւին հին հազարամյակները կ'ըսէին թէ լատիֆունտները կամ խոշոր կալուածները պիտի կործանեն Իտալիան: Ու այդպէս ալ եղաւ, վասնզի կալուածատէրերու անտեսազարութիւնը՝ հիմնուած սարկական աշխատանքի վրայ, ապարդիւն անցաւ:

Մանր և միջին գիւղացի սեփականատէրը միայն, որ օրրով կապուած է իր սեփական հողին, մեծապէս բեղմնաւոր աշխատանք կը կատարէ: Կալուածատէրը իր բազմաթիւ վարձու բանուորներուն կը հրամայէ — Գացէք աշխատանքի: Ինչդեռ գիւղացի սեփականատէրը իր ընտանիքի անդամներուն կամ փոքրաթիւ վարձու աշխատուորներուն կ'ըսէ — Երթանք աշխատինք: Եւ ան կ'աշխատի իր վարձած բանուորներուն հաւասար չափով, միևնոյն ատեն հսկելով անոնց վրայ: Այս պատճառով ալ, մանր գիւղացիական սեփականութիւն ունեցող երկիրները, ինչպէս Զուիցերիա և Դանիա, կը հանդիսանան հարուստ և գիւղատնտեսական բարձր աստիճանի վրայ կանդնած երկիրներ: Մեծապէս գիւղացիական ազգաբնակչութիւն ունեցող երկիրները, ընկերային տեսակէտէ ևս աւելի կայուն են: Անոնք յաճախակի չեն տառապիր տագնապներէ և ընկերային հողի վրայ յառաջ եկած ընդհարումներէ, ինչպէս որ կը տառապին այն պետութիւնները, որոնք մեծ թիւով քաղաքային ճարտարարուեստական պրոլետարիատ ունին:

6. ՍՊԱՌՈՒՄ

Սեփականութեան հաւասարաչափ բաշխումը անհրաժեշտ պայման է, որպէսզի ամբողջ ժողովուրդի բնական պէտքերը բնականոն կերպով բաւարարուին, կամ շատ քիչ թիւով մարդիկ չյազենան ու միլիոնաւորներ անօթի չմնան: Ոչ միայն նիւթական, այլև հողեւոր բարիքներու սպառումը, մարդկային գոյութեան ալֆան և օմեղան է: Արտադրութիւնը, որքան ալ ան կարեւոր ըլլայ, գոյութիւն ունի, որպէսզի ծառայէ գործածութեան և ոչ թէ միայն զբաղում մը տայ մարդոց: Երբ սպառումը կը կրճատուի կամ կը վերջանայ, այն ատեն կը կրճատուի նաև արտադրութիւնը: Միևնոյն ատեն, երբ արտադրողները միայն չափահաս և օտարաբար վարժ մարդիկ են, սպառողներ են սակայն ամէնքը, առանց սեռի և տարիքի խարութեան: Ու մինչ արդիւնաբերողներու շահերը տարբեր են, բոլոր սպառողներու շահերը,

ընդհակառակը, յար և նման են: (Իրամատէր արդիւնաբերողներու շահերը չեն նոյնանար աշխատաւոր արդիւնաբերողներու շահերուն հետ, նոյնիսկ զանազան զբաղման տէր բանուորներու շահերը միշտ միեւնոյնը չեն): Դեռ շատ վաղուց նկատուած է որ, սպառումը ընդունակ է բոլոր մարդիկ իրարու միացնելու: Ոչ մէկ բան այնքան համաձայնեցնել և խաղաղեցնել կուտայ մարդոց, որքան միասին ձաշը: Ի դուր չէ որ Յիսուսի Ընթրիքը իր աշակերտներուն հետ կը հանդիսանայ քրիստոնէութեան ամէնէն բարձր մէկ խորհրդանիշը: Ռուսիոյ մէջ, նոյնիսկ վաճառականական համաձայնութիւնները կը կատարուէին թէյի և ճաշի սեղաններու շուրջ: Դժբախտաբար, թէև սպառման շահերը կը միացնեն բոլոր տարիքի, սեռի և դասակարգի մարդիկ, սակայն անոնք այնքան գործօն չեն, որքան արտադրողական շահը: Արդիւնաբերողները, այսպէս ըսած, ատամներով և եղունգներով կ'աշխատին, որպէսզի աւելի շատ շահ և յարմարութիւններ ձեռք բերեն, մինչդեռ, նոյն մարդիկ, երբ սպառողի դերին մէջ են, խոնարհօրէն թոյլ կուտան որ բազմաթիւ առեւտրական միջնորդներ շահագործեն զիրենք: Ի դէպ, վերջերս, սպառողական կազմակերպութիւններու աճումը կը վկայէ թէ սպառողներու գիտակցութիւնը արթնցած է: Հարկ է որ սպառողները տիրական դառնան տնտեսական ասպարէզին մէջ:

7. Գ Ի Ն Ե Ի Ա Ր Ժ Է Ք

Բաղաքատնտեսութեան հիմնական խնդիրը կը հանդիսանայ արժէքի տեսութիւնը, որ մինչև հիմա ալ վէճի նիւթ է տնտեսագէտներու համար:

Ոչ թէ գիտուն տնտեսագէտներու, այլ բանուորներու շրջանակին մէջ ամէնէն ժողովրդականը կարլ Մարքսի տեսութիւնն է, որու համաձայն, բոլոր առարկաներու արժէքը կ'որոշուի հանրութեան համար անհրաժեշտ աշխատանքի այն քանակով, որ թափուած է այս կամ այն տեսակ առարկայի արտադրութեան վրայ: Այս տեսութիւնը կը բարձրացնէ աշխատանքի արժէքը և բան-

ուորներուն կը վերապահէ յաւելեալ արժէքի իրաւունքը, զոր դրամատէրերը կը սեփականացնեն, լրիւ չվճարելով բանուորներու ամբողջ աշխատանքի ժամերուն համար:

Ուրիշ, այսպէս անուանուած Կ. Մենգերի հոգեբանական տեսութեամբ, որ տիրական է գիտուններու շրջանակին մէջ, առարկայի արժէքը կախուած է ոչ թէ իր վրայ թափուած աշխատանքի քանակէն, այլ անոր օգտակարութեան չափէն, այսինքն այն բանէն, թէ գնողը կամ սպառողը ո՛րքան կարիք ունի այդ առարկային:

Պրոֆ. Շարլ Ժիլ, որ կոտպերացիայի մեծագոյն տեսաբաններէն մէկն է, պատասխանելով կարլ Մարքսին, կ'ըսէ. — «Աշխատանքի արդիւնք եղող ապրանքային փոխանակութեան պահուն, ո՛վ կը հարցնէ թէ՛ ի՞նչքան աշխատանք թափուած է անոնց վրայ: Երբ դուք ունէ բան կը գնէք, միթէ կը հարցնէ՞ք թէ՛ քանի՞ ժամ աշխատանք թափուած է այդ ապրանքի արտադրութեան վրայ»:

Գերման կոտպերացիայի ուրիշ տեսաբան մը, Պրոֆ. Շտաուգինգէր, կարծես կը համադրէ կարլ Մարքսի տեսութիւնը իրեն հակասող փաստերուն հետ և կ'ընդունի թէ՛ աշխատանքն է առարկայի արժէքը ստեղծողը, բայց այդ արժէքը կ'որոշէ գնողը կամ սպառողը: Այսպէսով, եթէ ապրանք մը, որու վրայ շատ աշխատանք վատնուած է, խնդրանք չգտնէ, կը կորսնցնէ իր արժէքը: Այս տեսութեամբ կը պարզուի հսկայ այն դերը, որ ունին սպառողները: Վասնզի ճիշտ անոնք են որ ապրանքներ կը գնեն գործարանատէրերէն և առեւտրականներէն, և առանց անոնց խնդրանքին, ձարտարարուեստն ու առեւտուրը կանգ պիտի առնէին: Ասկէ կը պարզուի կարեւոր նշանակութիւնը վաճառումին, սր տիրական է արդիւնաբերութեան վրայ: Այս պատճառով ալ, սպառողական ընկերութիւնները, սկսելով ոչ թէ արդիւնաբերութեան, այլ առեւտուրի կազմակերպումէն, սուղակի դառն Արքիմեդեսի լծակը, որու օգնութեամբ կարելի է աշխարհը շարժել:

Ըստ Պրոֆ. Ժիլի, արժէքը, հետեւաբար և գինը, որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ արժէք՝ դրամի վերածուած, իրեն հիմ ունի ոչ թէ աշխատանքը, այլ միայն օգտա-

38983-67

կարութիւնը: «Օգտակարութիւն» խօսքը հոս պէտք է հասկնալ իր ընթացիկ իմաստով, (ինչպէս օրինակ, հացը օգտակար է գոհարէն), այլ զուտ տնտեսական իմաստով, այսինքն օգտակարութիւն մը, որ կը համապատասխանէ մարդու պահանջին կամ փափաքին, միեւնոյն է թէ այդ պահանջը բնականոն է կամ անբնականոն:

Սուսափելու համար օգտակարութիւն խօսքի երկիմաստ նշանակութենէն, Պրոֆ. Ժիրզ կ'առաջարկէ փոխորինել զայն «ցանկալի» բառով, որ կը շեշտէ թէ խնդիրը կը վերաբերի ոչ թէ տուեալ իրի առարկայական յատկութեան, այլ անձնական ենթակայական գնահատման: Պրոֆ. Ժիրզի հետ միասին, բոլոր կոսպերատորները պէտք է ընդունին արժէքի այս տեսութիւնը, որպէսզի արդարացնեն սպառողներու այն յաւակնութիւնը, թէ իրենք կուզեն իրենց ձեռքը առնել տնտեսութեան ղեկավարութիւնը: Վասնզի անոնք, որոնք կը կարծեն թէ արժէքը հիմնուած է աշխատանքի վրայ, տրամաբանօրէն պիտի յանդին այն եզրակացութեան, թէ տնտեսութեան կառավարումը պէտք է պատկանի արդիւնաբերողներուն, որովհետեւ անոնք են որ, այդ վարդապետութեան համաձայն, հարստութիւն կը ստեղծեն: Ու, ընդհակառակը, անոնք որ կը կարծեն թէ արժէքը ամբողջովին կ'որոշուի սպառողներու ցանկութեամբ, իբրևուսք ունին եզրակացնելու թէ, տնտեսութեան իշխանութիւնը պէտք է դրաւն սպառողները, որովհետեւ անոնք են որ իրենց սպառումով և խնդրանքով հարստութիւն կը ստեղծեն:

Կարելի է ընդունիլ նաև տնտեսագէտներու ցարդ ձիւտ այն հին օրէնքը, որու համաձայն գինը կ'որոշուի խնդրանքի և մատուցման օրէնքով: Սակայն ասիկա չի նշանակեր թէ այդ օրէնքը արդար է: Տակաւին միջնադարեան եկեղեցիի ուսուցանողները կամ կանոնագէտները, կը ձգնէին տեսականօրէն որոշելու արդար գինը և նոյնիսկ գործնականացնելու զայն: Անոնց մեծամասնութիւնը մեղք կը համարէր ոչ միայն վաշխառութիւնը, այլ և առեւտուրը: Ու անարդար կը համարէին այն գինը, որ կը վերցուէր դրամի օգտագործման կամ ապրանքի վաճառման համար: Անոնցմէ ոմանց կարծիքով, օգտակար և արդար էր միայն երկրագործական և ար-

հետախ վերաբերեալ աշխատանքը: Միայն գիւղացին և արհեստաւորը կրնան, առանց մեղք գործելու, ծախել իրենց աշխատանքի արդիւնքը: Սակայն անոնք պէտք է արդար գին նշանակեն իրենց ծախած ապրանքներուն համար, այսինքն, ըստ կանոնագէտներու բացատրութեան, գիւղացին ու արհեստաւորը իրենց ծախած ապրանքներուն համար պէտք է նշանակեն այնպիսի գին մը որ, ծածկելէ յետոյ իրենց վաճառած ապրանքներու ծախքերը, քիչ մը շտի կը թողու իրենց, համեստ ապրուստ մը ապահովելով: Կանոնագէտներ ազդեցին միջնադարեան օրէնագրութեան վրայ, որով կը նշանակուէին ապրանքներու սակերը և կը պատժուէին կեղծարարութիւնն ու վաշխառութիւնը: Ասիկա գործնական կեանքի մէջ որոշ ազդեցութիւն թողուց, բայց դարձեալ անկարելի եղաւ բռնադատեալ ձեւով արդար գին հաստատել, մասնաւոր որ մարդոց սպառման պահանջներու զանազանութիւնը և գլխաւորաբար անոնց ազանութիւնն ու իրենց ապագան ապահովելու ցանկութիւնը, յաճախ շատ մեծ չափերու հասցուցին «փոքրիկ շահով համեստ գոյութիւն մը քաշկրտողներու» թիւը:

Ներկայիս, կոսպերացիան, մասնաւորաբար սպառողական ընկերութիւնները, կը ձգտին իրականացնել կանոնագէտներու երազները արդար գնի մասին: Շուկայի գինը իբրև գոյութիւն ունեցող փաստ ընդունելով, կոսպերացիան կը ձգնի մօտեցնել զայն արդար գնին, այսինքն գին մը, որ կը բովանդակէ միայն այն տարրերը, որոնք անհրաժեշտ են արդիւնաբերութիւնը յառաջիկային շարունակելու համար: Այս նպատակով, կոսպերատորները սպառողներուն կ'առաջարկեն գիները իրենք նշանակել, ինչպէս որ վաղուց արդէն կ'ընեն արդիւնաբերողները: Եւ որպէսզի սպառողները իրենք նշանակեն գիները, անհրաժեշտ է որ անոնք առեւտրական դառնան և անկէ վերջ ալ արդիւնաբերող: Այն ասին անոնք պիտի կրնան գինը մօտեցնել ապրանքի արժէքին, բան մը, որ չկրցաւ ընել, այսպէս կոչուած, ազատ մրցակցութիւնը:

8. ԿՈՊՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ԳՐԱԻԱԾ ՏԵՂԸ

ՄԻՒՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒՅԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ

Ինչպէս որ արժէքը քաղաքատնտեսութեան հիմքը կը հանդիսանայ, այնպէս ալ գիւնը կը հանդիսանայ կոոպերացիայի տեսական և գործնական խնդիրը:

Աղամ Սմիթի համար, քաղաքատնտեսութիւնը գիտութիւն մըն էր, նուիրուած ժողովուրդներու հարստութեան: Բայց, իրականին մէջ, եթէ քաղաքատնտեսութիւնը կը մտահոգուէր մարդոց բարիքով, ան աւելի շատ կը հետաքրքրուէր անհատի բարեկեցութեամբ: Քաղաքատնտեսութեան կամ տնտեսական գիտութեան համար, հաւաքականութեան սղին սովորաբար օտար է: Մասուցումը, խնդրանքը և մրցումը մշտական և բնական օրէնք են անոր համար: Դասական տնտեսագէտները նոյնիսկ կ'երեւակայէին տեսակ մը «տնտեսական մարդ», ծայր աստիճան ևսական և շահամուտ: Կոոպերացիային նուիրուած նորադոյն գիտութիւնը կը մտահոգուի ոչ թէ անհատի բարիքի, այլ, ըստ Պրոֆ. Յ. Հոլլի բնորոշման, հաւաքականութեան բարեկեցութեան մասին: Իսկ մենք պիտի բռնինք թէ, կոոպերացիայի նպատակն է կազմակերպութեան ձամբով հասնիլ հանուր մարդկութեան բարեկեցութեան: Ասով միասին, անոր համար անտրոփոխելի և մշտական յատկութիւններ չեն ո՛չ կոպէտ ետականութիւնը, ոչ ալ մրցակցութիւնը:

Ինչպէս քաղաքատնտեսութեան, կոոպերացիայի համար ալ կարելի է տարբեր սահմանումներ ընել: Սակայն ասիկա չի խանգարեր որ, թէ՛ մէկը և թէ՛ միւսը, գիտութիւն համարուին: Օրինակ, կարելի չէ կենդանաբանութիւնը և բուսաբանութիւնը գիտութիւն չհամարել միայն այն պատճառով, թէ գոյութիւն ունի էակ մը, որ ոչ կենդանի է և ոչ ալ բոյս, այլ այդ երկուքի միջև գտնուող բան մը:

Կոոպերացիայէն զատ, գոյութիւն ունի սերիշ նոր գիտութիւն մը, ընկերաբանութիւն, որուն զանազան տեսարաններ տարբեր սահմանումներ կուտան: Նայնք նաև վիճակագրութիւնը:

Պրոֆ. Ժիդի սահմանումով, քաղաքատնտեսութեան առարկան մարդոց այն հանրային յարաբերութիւնն է, որ կը ձգտի սեփական նիւթական կարիքներու բաւարարման: Նոյն Պրոֆ. Ժիդ կոոպերացիային կուտայ հետեւեալ երկու սահմանումները: Առաջին՝ «Կոոպերացիան միութիւն մըն է, որ կը ձգտի ոչնչացնել դրամատիրական շտնը»: Երկրորդ՝ «Կոոպերացիան միութիւն մըն է, որ կը ձգտի արդար գին հաստատել»: Այս զոյգ սահմանումները զիրար չեն ժխտեր, այլ կը լրացնեն: Երկրորդ սահմանումը կը հնչէ նուազ արմատական և աւելի լայն, վասնզի արդար գին հաստատումով են մտահոգուած բոլոր կոոպերատիւները: Սակայն, կոոպերացիան, հակառակ զուտ տնտեսական գիտութիւններուն, ոչ միայն տնտեսական գիտութիւն է, այլ և բարոյական՝ բարոյագիտութեան նման, վասնզի անոր համար տնտեսական կազմակերպութիւնը կը հանդիսանայ ոչ այնքան որպէս նպատակ, որքան միջոց մը, հասնելու համար մարդոց ընդունակութիւններու բարելաւման: Դրամատիրական սխտեմին մէջ, տնտեսութիւնը հիմնուած է ետականութեան և մրցակցութեան վրայ, որով մարդկային յատկութիւնները անկում կրեցին ճիշտ այնպէս, ինչպէս դրամը: Այսինքն, ինչպէս որ վատ դրամը չբանառութեան դուրս կը հանէ լաւը, նոյնպէս ալ հիմա վատ մարդիկ նեղը կը լծեն իրենցմէ լաւ մարդերը:

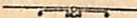

ԳԼՈՒԽ Բ.

**ԿՈՊՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ՆԱԽԱԳՐԵԱԼՆԵՐԸ**

- 1. Մեծամանակ աւելորդ միջնորդներ: 2. Քմահան գրներ:
- 3. Կեղծարարութիւն: 4. Խարդախ չափ ու կեփո: 5. Ռեփ-լամ եւ ապառիկ: 6. Մեծածախս հակակեփո եւ պարկեփոսութեան ճնշեալական նշանակութիւնը:
- 7. Դասակարգային պայքար եւ քնդ-հանուր անհանգստութիւն:

I. ՄԵՏԱՔԱՆԱԿ ԱՒԵԼՈՐԴ ՄԻՋՆՈՐԴՆԵՐ

Միջնադարի համեմատութեամբ՝ երբ արհեստաւորներու ընկերութիւնները կը սնօրինէին ամբողջ քաղաքային կեանքը, իսկ գիւղական համայնքները առաւել կամ նուազ չափով կ'աջակցէին թոյլերուն — ծամանակակից դրամատիրութիւնը, իր արդիւնաբերութեան անիշխանութեամբ աւելի մեծ չափերով խառնաշփոթութիւն ստեղծած է: Սոչոր արդիւնադործութեան և առեւտուրի ահաւոր աճումն, ու անոնց կապակցութեամբ նաև քաղաքներու աճումը, աւելի ու աւելի մեծ թիւով գիւղացիութիւն դուրս կը հանէ իր հունէն և կը կապէ իրեն հետ: Եւրոպական երկիրներու մեծ մասին մէջ, գիւղական անտեսութեամբ զբաղուողներու թիւը կը պակսի

սոսկալի արագութեամբ: Գիւղի բնակիչները, հրապուրուած քաղաքներու կեղծ փայլով և հոն գոյութիւն ունեցող շահաւէտ գործերով, կը լքեն իրենց հայրենի դաշտերը, որոնք ազգի գոյութեան և կենսունակութեան աղբիւրներն են: Բայց անոնցմէ շատ քիչերը մեծ քաղաքներու մէջ մշտական գործ կը գտնեն: Գործարանային արդիւնաբերութիւնը փամփուշտի նման կը սեղմուի թէ մեքենաներու կատարելագործման, թէ սագնապի ազդեցութեան տակ, և մեծ թիւով մարդիկ դուրս կը շարժուին մայրերու վրայ: Գիւղացի այդ տարրերը, ինչպէս նաև բուն քաղաքացիներու մէկ մասը, որոնք դիւրին շահեր կը փնտռեն, կը կազմեն առեւտրականներու շարքերը: Այսպէս կոչուած ազատ մրցակցութեան մէջ, նման առեւտրականներու քանակը ընտել սահմանափակուած չէ: Մինչդեռ, միջին դարերուն, արհեստակցական ընկերութիւններու կանոնադրութեամբ, նոյնիսկ օգտակալ արհեստաւորներու թիւը որոշ հակակշռի կ'ենթարկուէր: Բնականաբար, առեւտրականներու թիւը որքան աճի, այնքան աւելի անոնք կ'աշխատին կարծես լուռ համաձայնութեամբ վերացնել իրենց մէջէն մրցակցութիւնները, բարձրացնել ծախու ապրանքներու գիները և այդպէսով ապրիլ ու հարստանալ սպառող զանգուածներու հաշուին: Շատ երկիրներու մէջ, առեւտրականներու շահը շատ աւելի բարձր է, քան շատ մը գործարանատէրերուն: Գիւղական արտադրողները առեւտրական միջնորդներէն յաճախ այնքան քիչ կը ստանան, որ գիւղատնտեսութեամբ պարասիլը այլևս շահաւէտ չի դառնար: Մինչդեռ քաղաքի բնակիչները, նոյն առեւտրականներու մօտ գիւղատնտեսական արտադրութիւնները կը ստանան սակիի քաշով — անհամեմատ շատ մեծ գիներով: Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու մէջ, գիւղատնտեսներու ստացած տարեկան շահը շատ քիչ կը տարբերի առեւտրական միջնորդներու շահէն, որոնք ոչ կը ցանեն, ոչ ալ կը հնձեն: Օրինակ, 1922ին, Միացեալ Նահանգներու գիւղատնտեսները իրենց արտադրութիւններէն շահեցան 7 միլիարդ 360 միլիոն դոլար, իսկ սպառող ազգաբնակչութիւնը այդ գումարով ծախուած մթերքներու համար միջնորդ առեւտրականներուն վճար

րած էր 22 միլեարդ դոլար: Ժամանակակից դրամատիրական խոշոր առեւտուրը, մանր առեւտուրէն աւելի կործանարար է ոչ միայն ընդհանրապէս սպառողներու, այլ նաև մասնաւորապէս գիւղացի արտադրողներու համար:

2. ՔՄԱՀԱՃ ԳԻՆԵՐ

Արդիւնազործութեան և առեւտուրի դրամատիրական կազմակերպութիւնը, որ միայն շահի ետեւէ ինկած է, չկրցաւ նոյնիսկ գինե'րը կանոնաւորել: Եւ եթէ երբեմն որոշ համաձայնութեամբ կրցաւ կանոնաւորել գիները, այն ատեն խիստ բարձրացուց զանոնք: Կարելի է մեծ քաղաքի փողոցներէն անցնիլ և համոզուիլ թէ միեւնոյն ապրանքի գիները տարբեր են և ամէն տեղ ալ բարձր: Առեւտրականներու մէջ համաձայնութիւնը կը կայանայ ոչ թէ առաւելագոյն գիներ սահմանելու համար, այլ սրպէսզի իրենց սովորական շահը չնուազի: Մասնաւորապէս պտուղի առեւտուրի վերաբերմամբ, գիւղացիները կը պարտաւորուին իրենց արտադրութիւնները քաղաքի շուկան տանիլ խակ միջակի մէջ, որպէսզի պտուղները երկար ժամանակով մնան առեւտրականներու մօտ և լաւ գին ունենան: Պատերազմներու տարիները և դրամանիչերու անկման ժամանակները, առեւտրականներու համար նպաստաւոր առիթներ են քմահաճօրէն փոխելու և բարձրացնելու գիները: Հասկնալի կ'ըլլար ապրանքի սղութեան յանցանքը վալիւսայի վրայ ձգել, եթէ առեւտրականը իր ծախած ապրանքը ստանար արտասահմանէն: Սակայն, նոյն գանգատը վալիւտայի մասին յաճախազէպ է լսել, օրինակ, փողոցներու վաճառորդէն, որ տեղական ապրանքներ կը ծախէ և ոչ մէկ կապ ունի արտասահմանի հետ: Անշուշտ, բոլոր առեւտրականները անպարկեշտ չեն, բայց պատուաւոր առեւտրականը խիստ դժուարութեամբ կրնայ պահպանել իր սղողամտութիւնը իր եղբայրակիցներու գիշատիչ միջավայրին մէջ: Գայլերու հետ ապրողը զայլերու պէս կ'ոռնայ, կ'ըսէ ոռուսական առածը: Մէկ խօսքով, միջնորդ առեւտրականութեան ներկայ մեքենան, ինչպէս կ'ըսէ Պրոֆ. Շ. Ժիդ,

կը յիշեցնէ գիւղերու մէջ հրդեհը մարելու հնացած եղանակը: Զրհօրէն մինչև հրդեհի վայրը կ'երկարի մարդոց շղթան: Առաջին մարդը ջրհորէն կը քաշէ դաշլ մը ջուր, որ, ձեռքէ ձեռք փոխանցուելով, կը թափուի և մինչև հրդեհին վայրը հասնիլը կէսը կը մնայ: Այդպէս ալ մըթերքները, առեւտրական միջնորդներու կրկնակ շղթայի միջոցով, մինչև որ արտադրողի ձեռքէն հասնին սպառողին ձեռքը, որոշ մասով կը փակչին իւրաքանչիւր միջնորդ առեւտրականի ձեռքերուն...

3. ԿԵՂԾԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հին ժամանակներուն ալ կեղծարարութիւնը գոյութիւն ունէր, բայց միայն մեր օրերուն ան դարձաւ մարդկութեան համար իսկական պատիժ մը: Միջին դարուն, իւղի համեմատաբար անմեղ խարդախումին համար դատանքէն կը պատժէին զայն ծախող առեւտրականը, եռացած իւղ լեցնելով անոր կտորիցը: Յանցաւորը, սոսկալի տանջանքներու մէջ կը մեռնէր տեղն ու տեղը, շուկայի հրապարակին վրայ, իբրև խրատ միւս առեւտրականներուն: Հիմա կեղծարարութեան դէմ կը պայքարին հակակշռող եղանակով, կենսամթերքները քննութեան ենթարկելով քաղաքային աշխատանոցներու (լաբորատորիա) մէջ, ինչպէս նաև անբարեխիղճ առեւտրականները տուգանքի ենթարկելով կամ երբեմն ալ անոնց անուանները թերթերու մէջ հրապարակելով: Այլ սակայն, դրամական տուգանքը մեծ մասամբ անարժէք է առեւտրականներու համար, որոնք դիւրութեամբ կը վճարեն զայն: Հակակշռող հիմնարկութիւններն ալ կուգան աւելցնելու առանց այն ալ բազմաթիւ պաշտօնէութիւնը կամ դիւանակալութիւնը, որ անկման շրջանը ապրող մեր ժամանակներու բնորոշ գիծն է: Խարդախութեանց հրապարակումը մամուլի մէջ լաւ միջոց է, բայց կ'ազդէ խղճամիտներու վրայ միայն, առեւտրականը մեծ մասամբ շահը կը նախընտրէ բարի համբաւէն: Պատերազմի հետեւանքով, մէկ կողմէ քիմիայի և միւս կողմէ կարիքի դարգացումը, բազմաթիւ իսկական մթերք-

ները փոխարինեց փոխանիւթով (սուրբօգտ), որ շատ աւելի աժան է, բայց նուազ սննդարար և յաճախ նոյնիսկ վնասակար: Ստամոքսային հիւանդութիւնները երբեք այնքան շատ չէին եղած, որքան հիմա: Կը կեղծուին առօրեայ կեանքի անհրաժեշտ մթերքները, ինչպէս օրինակ, ալիւր, իւղ, երշիկ, կաթ, թէյ, մեղր, անուշ և այլն: Ներկայ քաղաքային ազգաբնակչութիւնը այնքան վարժուած է իւրի փոխանիւթին, այսինքն մարգարիներն, որ նոյնիսկ վնասակար չի համարեր զայն: Ասկէ ոչ շատ առաջ, Յրանսայի մէջ իշխանութիւնները գրաւեցին ամբողջ վագոն մը փայտի թեփ, յատկացուած հացագործներուն, որոնք հօցը կը պատրաստէին այդ թեփի խոռոչը: Յաճախեցաւ երշիկով թունաւորուելու դէպքերը: Կեղծարարութենէ չեն խորշիք նոյնիսկ յայտնի խոշոր ընկերութիւններ: Այս մասին կը վկայէ Լիթըն Սինդիկէթի մէկ վէպը, «Ջունդի»: Այս վէպը կը նկարագրէ ամբողջ այն կեղտը, ուր Զիջագոյի ամերիկեան միտի քրքրքր կը պատրաստէ իր մթերքները: Ինչպէս յայտնի է, այս քրքրքրը դառնուած է Եւրոպա միտարտածելով: Առաջները կեղծարարութեամբ կը պարապէին փոքր առեւտրականներ և արդիւնաբերողներ: Հիմա կեղծարարութենէ չեն խորշիք նոյնիսկ խոշոր գրամատիրական ընկերութիւնները, թէև անոնք հնարաւորութիւն ունին աւելի պարկեշտ ձեւով դրամ շահելու: Ասիկա առիթ տուաւ ամերիկացի գրող Մարկ Տուէնին, պատմուածքի մը մէջ նկարագրելու ճանճի մը աղքատ ընտանիքը: Մայր ճանճը իր մէկ քանի փոքրիկներով կը թոչէր առեւտրական մէկ շէնքէն միւսը, ուսելիք ձարելու համար: Ծանճի պղտիկները, որոնք կերած էին ալիւր, անուշ և դարեջուր, իրարու ետեւէ սատկեցան: Պարզուեցաւ որ այդ մթերքները պատրաստուած էին քրքրքրներու կողմէ: Ծանճը, կորսնցնելով իր ընտանիքի բոլոր անդամները, վճռեց վիշտէն անձնասպան ըլլալ: Այս նպատակով ալ ան նստաւ այն թուղթին վրայ, ուր կար անաւոր աղդարարութիւնը — «Մահ ճանճերուն»: Ու ճանճը սկսաւ ագահօրէն ծծել այդ թունաւոր հեղուկը, բայց մահը չեկաւ, վասնզի այդ թուղթը նոյնպէս քրքրքրի արտադրութիւնն էր և նոյնպէս խարդախուած...

4. ԶԱՓԻ ՈՒ ԿՇԻՌԻ ԽԱՐԴԱԽՈՒՄ

Զափի և կշիռի խարդախումը յաճախորդը խաբելու ամէնէն անպատիժ և դիւրին ձեւն է: Եթէ կշռաքարերու և կշիռքի խարդախումը վաճառի հետ կապուած է ու այդ պատճառով ալ հազուադէպ է, միւս կողմէ, սակայն, բոլորովին անպատիժ կը մնան խահութիւններու պաշտօնեաները, որոնք, իրենց աէրով կողմէն նախապէս վարժուած, ապրանքը սեփով մը կը ձգեն կշիռքի մէջ, վերէն վար սեղմելով և վար լիցցնելով զայն: Այդ պարագաներուն պաշտօնեաները երբեմն ետ չեն մտար աճպարարներէ: Կերպասեղէնի վաճառատուներուն մէջ ևս բաւական յաճախ խարդախումներ կ'ըլլան: Եթէ կանգունը նոյնիսկ կարճ ալ չըլլայ, կերպասը, սակայն, այնպէս մը կը ձգուի կանգունին վրայ, որ ան կը ծռուի ու կը կարճանայ: Այս տեսակ դործողութիւն մը դիտելով, սրամիտ լրագրող մը կը դրէր — «Հիմա ես կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ կ'նոջաւ և աղջիկներու հագուստի համար այնքան շատ կերպաս կը դործածուի»: Ուրիշ ոչ նուազ սրամիտ կոտակրատոր մը, որ անդամ էր սպառողական ընկերութեան, առեւտրականի խարդախութիւնը երեւան հանելու համար, կշիռքի մէկ կողմը կը դնէր շաքարը, որ դնած էր այդ առեւտրականէն, իսկ միւս կողմը՝ սպառողական ընկերութեանէն դնածը: Երկրորդ կողմը միշտ ծանր կը կշռէր, անշուշտ: Ասկէ զատ, աւելի սուղ մթերքներու կշիռը ծանրացնելու համար, խանութպանները կը ծրարեն զանոնք հաստ թուղթերու մէջ, այդպէսով իւրի կամ ուէ կենսամթերքի արժէքով ծախելով անհամեմատօրէն աժան թուղթը: Ապրանքները ծարարելու դործին մէջ դործարանատէրերը աւելի վարպետ են առեւտրականներէն: Անոնք երբեմն կը պատրաստեն թուղթի, մետաղի, փայտի կամ ապակիի այնպիսի ծանր ծրարներ, որոնք իրենց մէջ եղած ապրանքի մէկ երրորդ կշիռը ունին: Մեծն Բրիտանիոյ սպառողական ընկերութիւններու անդամները, իւրաքանչիւր տարի անագին գումարներ կը շահին, միայն թէյի ծրարումին մէջ, վասնզի սպառողական ընկերութիւնները թէյը կը ծախեն մաքուր կշիռքով, մինչդեռ մասնաւոր առեւտրականները թուղթի կշիռն ալ թէյի քաշին հետ կը հաշուեն:

5. ՌԷՔԼԱՄ ԵՒ ԱՊԱՌԻԿ

Միջին դարուն, երբ վարպետի համար լաւագոյն վկայականը իր արտադրած ապրանքի որակն էր և տեղական ապարդիւնքու հանդէպ հաւատարմութիւնը, և երբ դեռ չկային ծանուցումներով ապրող թերթեր, ոչ ոք դրամ կը ծախսէր ոէքլամի վրայ: Դրամատիրութեան վարդացման հետ, երբ արդիւնաբերողներու և սպառողներու միջև բաժանում առաջ եկաւ, իսկ շուկաները ընդարձակուեցան հեռաւոր տարածութիւններու վրայ և անորոշ դարձան, յառաջ եկաւ ծանուցումի կարիք և միևնոյն ատեն անոր չարաչաճումը: Ռէքլամի վրայ ամէնէն աւելի դրամ կը վատնեն Հիւս. Ամերիկայի մէջ, իւրաքանչիւր տարի շուրջ մէկ միլիարդ դոլար: Անշուշտ ամէն ծանուցում անպատճառ անբարեխիղճ կամ ապարդիւն չէ: Ներկայ անապատին մէջ, որ մեծ քաղաք կը կոչուի և ուր մարդիկ դիրար չեն ճանչնար, ծանուցումներու բացակայութեան պարագային եղած դրական քիչ մը բաներն ալ կը կորսուէին: Սակայն, առեւտրականները և գործարանատէրերը մեծ մասամբ ոէքլամ կ'ընեն վառարակ ապրանքները և դիւներու խաբուսիկ ածանուծիւնը: Անոնք ոէքլամէն կ'օգտուին իբրև գանգուածները հիպոտոացնող միջոցէ մը: Ռէքլամի միջոցով դիտակից ըսպառողներուն կը ներշնչեն վառ ճաշակ և գէշ սովորութիւններ: Հակառակ անոր որ, Պրանսա այնքան լաւ և ածան դինի ունի, թերթերու մէջ յաճախ կարելի է հանդիպիլ նորահար ուժեղ և առողջութեան վնասող ոգելից ըմպելիքներու, որոնց շունդալից անուաններ կը տրուին, ինչպէս օրինակ, բիրր, արսէնթ և այլն: Մասամբ այդ ոէքլամներն են պատճառ, որ Փարիզի բանուորները, առտուները անօթի փորով գործի դացած պահուն, արսէնթ կամ կոնեակ կը խմեն: Որովհետև ներկայիս գրական աշխատանքները վառ կը վարձատրուին, ուստի շարք մը բանաստեղծներ, որոնք երբեմն անտաղանդ ալ չեն, ստիպուած են ոգելից ըմպելիներ և ծխախոտ արտադրող ու վաճառող ընկերութիւններու համար ստանաւոր ծանուցումներ գրել: Այս երեւոյթը վերջերս Ռուսիոյ մէջ ևս տարածուած էր: Ի հարկէ պատերազմն ալ

պատճառ դարձաւ որ ոգելից ըմպելիներն ու ծխախոտը շատ գործածուին:

Ռէքլամի միջոցով, առեւտրականները կը հրապարեն միամիտ և դիւրահաւատ յաճախորդները, իսկ ապրանքը ապառիկ տալով՝ կը ստիպեն յաճախորդը իրենց հետ կապուելու և միշտ իրենցմէ կախում ունենալու: Ապառիկ տալով, խանութպանը ինքզինքը որոշ սխիկ կ'ենթարկէ, որուն իբրև ապահովութիւն՝ դիւները կը բարձրացնէ և վառարակ ապրանք կը ծախսէ: Միեւնոյն ատեն ան ապառիկ կուտայ ոչ միայն չքաւոր յաճախորդներուն, այլ և ունեւորներուն: Այդպէսով, ան դրամական շրջանառութիւնը կը մեծցնէ, վասնզի ապառիկը կը շրջանէ յաճախորդը, դրդելով որ ան յաճախ աւելորդ գնուումներ ընէ:

6. ՄԵՍԱԾԱԽՍ ՀԱԿԱԿՇԻՌ ԵՒ

ՊԱՐԿԵՇՏՈՒԹԵԱՆ ՏՆՏԵՍ. ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ժամանակակից առեւտրական և արդիւնադործական դրամատիրական կազմակերպութիւնը, հակառակ իր մէկ քանի առաւելութիւններուն, որոնք զխաւորաբար կը վերաբերին աշխատանքի արդիւնաւորութեան, առ հասարակ կը նուազեցնէ մարդկային կեանքի բարոյական մակարդակը: Այդ պատճառով ալ, ամէն տեսակ հակակշիռները, դատարանները, ստիկանութիւնները և պատիժները անցեալին մէջ բնաւ այնքան տարածուած չեն եղած, որքան հիմա: Իւրաքանչիւր խոշոր հիմնարկութեան մէջ տեղի կ'ունենան վերաքննութիւններ: Դեռ չենք խօսիր արձանագրութիւններու և հաշուեպահութիւններու մասին, երբ կը չարաչաճուի նոյնիսկ ամաւրակալութիւնը, որու օգնութեամբ կարելի է սուցուած հաշուեկշիռներ պատրաստել: Վերաքննիչ յանձնախումբերու կարիք կը զգան նոյնիսկ կոտպերատիւ ընկերութիւնները: Որքան անագին միջոցներ և աշխատանք կը վատնուի առոնց վրայ, որպէսզի մէկ կողմէն երեւան հանուն թաղանթած չարաչաճութիւնները և խաբարխու-

Թիւնները, իսկ միւս կողմէն պատժուին յանցաւորները: Ռուս ընկերաբան Ի. Նովիկով կը պնդէ թէ մարդկային ձիգերու մէկ երրորդը, փոխանակ արդիւնաւոր աշխատանքի, կը յատկացուի հսկելու, դիտելու և պատժելու վրայ: Հսկողութեան և քննութեան դառն անհրաժեշտութիւնը կը յանդի հասարակութեան բիւրոկրատացումին, կը սահմանափակէ ազատութիւնները և առիթ կուտայ իւրաքանչիւր մարդու հանդէպ վերաբերելի իբրև սօճադարձութեան ընդունակ մէկի:

Անդլիացի յայտնի փիլիսոփայ և անտեսագէտ Ջոն Ստուարտ Միլլ, տակաւին անցեալ դարու քառասունական թուականներուն, իր քաղաքատնտեսութեան դասագիրքին մէջ կը շեշտէր պարկեշտութեան անտեսական կարեւոր նշանակութիւնը: Նոյնիսկ դրամատիրական ձեռնարկները չեն կրնար յաջողութիւն գտնել, եթէ պարկեշտութեան տարրական կանոնները չկիրառուին: Բազմաթիւ ձեռնարկներ գլուխ չեն գար միայն այն պատճառով, որ պաշտօնեաները անհաշիւ կերպով կը գողնան: Երկուութիւնները շատ սուղ կ'արժեն և դիմացկուն չեն ըլլար, երբ ճարտարագէտները և կապալառուները խիստ անբարեխիղճ են: Ջ. Ս. Միլլ մէկ քանի օրինակներով կը յիշատակէ շաբաթ մը յայտնի ընկերութիւններ, որոնք կործանած են վերոյիշեալ պատճառներով: Մարդկային զարգացման ներկայ փուլը մեծապէս հարստացաւ այս տեսակ օրինակներով, զորս մենք չենք յիշատակեր, վասնզի անոնք բնաւ դաստիարակիչ չեն: Ծարպիկ կամ ոչ ծարպիկ խարդախութիւնները կրնան միայն բազմացնել իրենցմէ օրինակ առնողներու թիւը, քանի որ հիմա կարեւոր չափով շատցած են այնպէս կոչուած դիւրին շահ փնտոողները: Յայտնի է թէ, նորագոյն զուարճութիւններէն մէկը, շաբօնկարը, ցոյց աւելով լարտիսազացութիւններու և խարդախութիւններու զանազան ծարպիկ ձեւեր, նորահաս սերունդին մէջ սօճադարձներու թիւը կը բազմացնէ: Մարդկութիւնը կառավարող օրէնքներէն մէկը նմանողութեան օրէնքն է: Կը բաւէ միայն յիշել՝ նորոյթի (մողա) մասին, որ մարդկանց դրպանները կը դատարկէ: Միայն շատ քիչեր գիտեն թէ՛ արդիւնադարձները, արհեստաւորները և

առեւտրականները վարպետօրէն կ'օգտագործեն նորոյթը, սպառող զանդուածները շահագործելու համար:

Ջ. Ս. Միլլէն յիշատակենք ուրիշ փաստ մը ևս. — Օտարի սեփականութիւնը չյարգելուն և սեփականութեան անապահով ըլլալուն համար էր, որ նախապէս ծաղկեալ քաղաքները անապատի վերածուեցան: Ջ. Ս. Միլլ կը գտնէ թէ՛ եթէ Փոքր Ասիոյ մէջ այնքան մեծ տարածութեամբ չմշակուած լաւ հողեր կան, տոտր պատճառը այն է, որ այդ հողերը տիրապետուելիք յետոյ, սիստեմատիկ կերպով և կարծես օրինական ձեւով կը կողոպտուէին:

7. ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՆՀԱՆԳՍՏՈՒԹԻՒՆ

Ժամանակակից դրամատիրական կամ առեւտրական (մերկանսիլ) հասարակութիւնը հիմնուած է անհատական և աւելի մեծ չափերով դասակարգային պայքարի վրայ: Հիմա մարդը մարդուն ոչ միայն մրցորդ է, այլ և գայլ, ինչպէս կ'ըսէ հին օրերու անդլիացի փիլիսոփայ Գորա: Ժողովուրդի զանազան դասակարգերը իրարու հետ բռնուած են թշնամութեամբ մը, որ երբեմն կը յանդի քաղաքացիական կռիւներու: Փոխադարձ օգնութեան օրէնքի և համերաշխութեան խախտումով, որուն կարեւոր չափով կը նպաստէ դրամատիրական սիստեմը և մարդոց այն համոզումը թէ բռնութեամբ շատ բան կարելի է ստանալ — յառաջ եկան բազմաթիւ դժբախտութիւններ: Ներկայ մարդոց մեծամասնութիւնը կ'ապրի միջակութեան մէջ, և ասիկա՝ հակառակ այն իրողութեան, որ մարդիկ կ'ապրին մեծ քաղաքներու իրար վրայ սեղմուած տուններու մէջ: Մարդոց մեծամասնութիւնը իրար հանդէպ վստահութիւն չունի: Ոչ ոք ուրիշի մը վրայ կրնայ յոյս դնել: Ոչ ոք իր սիրտը կրնայ բանալ ուրիշի մը առջև: Այս բարոյական չարչարանքները աւելի կը բարդանան նիւթական անապահովութեամբ մարդոց հոկայ մեծամասնութեան, որոնք կը պարտուին ֆիզիքա-

կան և մտաւոր աշխատանքով: Փոքրաթիւ հարուստներու շքեղ, ուրախ և անգործ կեանքը կ'աւելցնէ մարդոց առանց այն ալ կուտակուած զայրոյթն ու նախանձը: Մարդկութիւնը տակաւին ընդունակ չէ արհամարհելու նիւթական բարիքներու հրապոյրը և զուարճութիւններու պահանջը: Ժամանակակից ամերիկացիի և եւրոպացիի համար, բնականաբար բոլորովին օտար են հնդիկ ֆաքիրի կամաւոր ծովապահութիւնը կամ ճափոն սամուրայի ցուցադրած արհամարհանքը կեանքի հանդէպ, երբ ան կը ձեռքէ իր սեփական փորը:

Եւ ահա, մարդկութիւնը բռնուած է դժգոհութեան զգացումով և լաւագոյն ապագայի կարօտով: Եւ ասիկա ոչ միայն վաղուան հանդէպ ունեցած անվստահութեան համար, այլ և այն պատճառով, որ ան բնազդօրէն կը զգայ թէ խախտուած է բոլոր անձերու, դասակարգերու և ժողովուրդներու փոխադարձ օգնութեան և համերաշխութեան օրէնքը:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

1. Տնտեսութեան հաւաքական ձեւերը պատմութեան ընթացքին:
2. Կոոպերացիայի ծագումը եւ անոր նախնական ձեւերը:
3. Կոոպերացիայի ծագումը Մեծն Բրիտանիոյ մէջ եւ Դոկս-Քիլգ:
4. Ռոչդելեան ռանվիրաներ:
5. Քրիստոնեայ ընկերվարականներ:
6. Միութիւններու հիմնումն:
7. Ե. Ֆուրիե եւ կոոպերացիայի ծագումը Ֆրանսայի մէջ:
8. Ֆիլիպ Բիւեզ եւ Լուի Բլան:
9. Նիւեան դպրոցը եւ Պրոֆ. Ե. Ժիդ:
10. Կոոպերաթի սարժման սկիզբը Գերմանիոյ մէջ եւ Պրոֆ. Հուբերի, Շուլցե Դելիչի, Լասսալի եւ Պօպիեի գործունեութիւնը:
11. Ռայնեյզիկ, Հաագ եւ գիւղական կոոպերացիա:

1. ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐԸ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

Տնտեսութեան առաջին հաւաքական ձեւը ընտանիքը եղաւ: Նախնական և նահապետական ժողովուրդները կ'ապրին մեծ ընտանիքներով, որոնց անդամները սովորաբար կ'արտադրեն այն ամէնը, որ պէտք է ընտանիքին համար: Ընտանիքի անդամները ոչ միայն միասին

կ'աշխատին, այլ և միասին կ'ուսանն և միասին կ'անցը-
 նեն իրենց ազատ ժամանակը: Անոնց մէջ կայքի բաժա-
 նում գոյութիւնն չունի: Մարդկային քաղաքակրթու-
 թեան զարգացման առաջին շրջաններուն, հաւաքակոն
 սեփականութիւնն էին ոչ միայն բնատնական գոյքերը,
 այլ և հողը: Կարգ մը ժողովուրդներու մօտ, մինչև հի-
 մա ալ հողային համայնքները կը պահեն իրենց գոյու-
 թիւնը: Համայնքը մէկ կողմէ թոյլ չէր տար որ իր ան-
 դամները ծայրայեղ կարիքի մատուին և, միւս կողմէ,
 կը խանգարէր որ հարստութիւնը կեդրոնանայ մէկ ձեռ-
 քի մէջ: Բայց սրովհետև համայնքը արգելք կը դառնար
 արհեստագիտութեան (տեխնիկա) զարգացման և կը տկա-
 րացնէր սեփականութեան գոյացումը, առար համար ալ,
 դրամատիրութեան զարգացման շրջանին, շատ մը եր-
 կիրներու մէջ ան գոյութիւնն ունենալէ դադրեցաւ:
 Մինչև Ֆրանսական մեծ յեղափոխութիւնը, այն երկր-
 ներու մէջ, (ինչպէս օրինակ Յոլանտա, Իտալիա և Ռու-
 սիա), ուր մեծ քանակութեամբ հողեր կը պատկանէին
 կալուածատէրերուն, տարածուած էր հողի կիրարարութեան
 ձեւը, այսինքն՝ դիւզայիները, կալուածատէրերու հօգը
 կապալով վերցնելով՝ կը վճարէին հունձքի մէկ չորրոր-
 րդ, մէկ երրորդը կամ կէսը: Այս ձեւը մինչև հիմա ալ
 հազուադէպ չէ Իտալիոյ մէջ: Հողի օգտագործման այս
 ձեւը պատճառ դարձաւ որ մեծ քանակութեամբ հողեր
 անմշակ չմնան, ինչպէս նաև կալուածատէրերու և դիւ-
 ղացիներու միջև տեղի ունեցող բախումները սահմանա-
 փակուին:

Միջին Դարուն, դիւզական համայնքներու կարգին,
 քաղաքներու մէջ յառաջ եկան համաքրութիւններ:*) Ի-
 րականին մէջ, միջնադարեան քաղաքը ինքնին կը ներ-
 կայացնէր համաքրութիւններու միութիւններ, որանք
 կ'ընդգրկէին կեանքը իր բոլոր կողմերով: Բոլոր ար-
 հեստաւորներու համար, համաձայն իրենց զբաղումին,
 պարտաւորիչ էր անդամակցութիւնը համաքրութեան,
 երբ վարպետը կ'աշխատէր և միասին կ'ուսէր իր օգնա-

*) Միեւնոյն արհեստով զբաղող արհեստաւորներու ըն-
 կերակրութիւններ:

կաններու և աշկերտներու հետ: Համաքրական կարգե-
 րու ծաղկման շրջանին, վարպետի և օգնական վարպե-
 տներու շահերը ներհակ չէին: Համաքրութեան մասնակից-
 ները, ապրելով իրրև մէկ ընտանիքի անդամներ և ապա-
 հօգուած տեսելով իրենց անհրաժեշտ կարիքները, շահի
 անձնատուր չէին ըլլար, ու կ'աշխատէին խղճմտօրէն:
 Ներկայ խոշոր արգիւնագործական ձեռնարկներուն մէջ
 աշխատող վարձու բանուորներէն տարբերուելով, անոնք
 կը հպարտանային իրենց արտադրութիւններով: Համ-
 քարութիւնները միեւնոյն ատեն կը կատարէին կարգ
 մը կոռպերատիւ պաշտօններ (Փոնֆախոն), ինչպէս օրինակ,
 հում նիւթերու գնում և ապրանքներու վաճառում: Միջ-
 նադարեան քաղաքը ևս կ'աշխատէր հաւաքական տնտե-
 սութեան այս ոգիով: Այդ ժամանակներու բազմաթիւ
 քաղաքային վարչութիւնները, սովի պարագային կը
 կազմակերպէին հացահատիկներու մթերումներ, աղի և
 վառելիքի մթերանոցներ, կը կառուցանէին ջրաղացներ,
 կը շինէին բաղնիքներ, կը հիմնէին ճաշարաններ և հիւ-
 րանոցներ՝ օտարական վարպետներու համար: Մէկ խօս-
 քով, համաքրութեան անդամ մը ինքզինքը մինակ չէր
 զգար և վաղուան մասին չէր մտա՛ողուեր ոչ միայն իր
 հայրենի քաղաքին, այլ և օտարութեան մէջ, ուր զին-
 քը կը դիմաւորէին մեր ներկայ ժամանակներու համար
 արատաւոր հիւրատիրութեամբ: Մեքենաներու գիւտը և
 դրամադուլիներու կուտակումը՝ հաղորդակցութեան զար-
 դացման ընկերակցութեամբ՝ ծանր հարուած հասցուցին
 բնական և համաքրական տնտեսութեան, այնպէս որ,
 ժԸ-րդ դարուն, համաքրութիւններու փոխարէն սկսան
 յառաջ գալ մէկ կողմէն բանուորական արհեստակցական՝
 և միւս կողմէն ալ դրամատէրերու միութիւններ: Այս
 միութիւնները կը հետապնդէին նեղ-տնտեսական նպա-
 տակներ, մարտական բնաւորութիւնն ունին և չեն ընդ-
 գրկեր անհատի ամբողջ կեանքը, ինչպէս կ'ընդգրկէր
 համաքրութիւնը: Ժամանակակից դրամատիրութիւնը ա-
 լելցուց հասարակական հակասութիւնները և դատակար-
 քային պայքարը: Ան դարձաւ ազգային բախումներու և
 պատերազմներու գլխաւոր պատճառներէն մէկը: Վերջին
 համաշխարհային սոսկալի պատերազմի պատճառներէն

մէկն ալ զանազան երկիրներու դրամատէրերու միջև մղուած այն պայքարն էր, որով անոնք կը ձգտէին իրենց արդիւնադործութեան համար շուկաներ գտնել:

2. ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐԸ

Գիւղատնտեսութեան զանազան տեսակներու մէջ երեւան եկած կոոպերացիայի նախնական ձեւերը նոյնքան և թերեւ աւելի հին են, որքան գիւղական համայնքները և համաքարութիւնները: Նախնական կոոպերատիւները առանձնապէս շատ տարածուեցան արլեան գիւղացիներու մէջ, որոնք կոոպերատիւներ հիմնեցին՝ Զուրիցերիոյ, Ֆրանսայի և Իտալիոյ մէջ պանիր պատրաստելու համար: Անոնց գոյութիւն ունենալը զուրիցերական, Ֆրանսական և իտալական Ալպերու մէջ՝ հաստատուած է տակաւին Միջին Դարուն: Ատոնք կոոպերատիւներ էին առանց գրաւոր կանոնադրութեան, հիմնուած սովորական իրաւունքներու վրայ, նպատակ ունենալով միութեան միջոցով դիւրացնել պանիրի արտադրութիւնը, որ մեծ քանակութեամբ կաթի պէտք ունի: Ասոր հետեւանքը եղաւ այն, որ կարգ մը տեղեր, մասնաւորաբար իտալական Ալպերու մէջ, այս առանց կանոնադրի ընկերութիւնները վերածուեցան կանոնադրութեամբ գործող ներկայ ընկերութիւններուն: Այլ սակայն, կարգ մը նահապետական ժողովուրդներ մինչև հիմա ալ կը պահեն նախնական կաթնատնտեսական կոոպերատիւներ: Յիշատակենք հոս օրինակ մը, ուշադրաւ անով, որ դերակատարը բացառապէս կրին է: Հայաստանի Երեւանեան նահանգին մէջ գոյութիւն ունի կաթնատնտեսական կոոպերատիւներու ինքնատիւ ձև մը: Արարատ լեռան մօտերը, որ Աստուածաշունչի համաձայն մարդկութեան օրօրանը եղած է, կ'ապրին հայ գիւղացիներ, նահապետական բազմադամ ընտանիքներով: Հաս գիւղերը մեծ մասամբ պզտիկ են, բայց կայ մէկը, Իգդիր, որ մեծ է: Չնայած որ հայերը երկար

ատեն ապրած են թրքական տիրապետութեան տակ և հիմա ալ չըջապատուած են թաթարներով, բնաւ ենթարկուած չեն մահմեդական ազդեցութիւններու: Ու հայ կրինը համեմատաբար ազատ մնացած է, և անկախ՝ իր աշխատանքին մէջ: Հայ կրիները ոչ միայն տնական աշխատանքներ կը կատարեն, այլ և կը զբաղուին կենսամթերքներու պատրաստութեամբ: Այս ուղղութեամբ անոնք կազմակերպած են իւրաքանչեւ կոոպերատիւներ, իսկ անուսով, որովհետև ատով անոնք հնարաւորութիւն կ'ունենան պատրաստելու մեծ քանակութեամբ կենսամթերքներ՝ անտեսելով վտակները, որ սակաւ է Հայաստանի մէջ: Ամէն անգամ, երբ պէտք կ'ըլլայ պատրաստելու մեծ քանակութեամբ պանիր և իւղ, բոլոր կանայք իրենց կաթը կը տանին իրենցմէ մէկուն մօտ, որ թոնիրը կը վառէ և հոն ալ կը պատրաստուին կաթնեղէնները: Կրիները կաթը կը բերեն սովորական կուէ մաններով, և եթէ ամանը լեցուն չէ, այն ատեն կաթի քանակութիւնը նախնական ձեւով կը չափեն ճպտով մը, որաւ վրայ դանակով նշան կ'ընեն: Այդ ճպտոնները կը պահեն, որպէսզի դիտնան թէ իւրաքանչիւր կրին ո՞րքան կաթ բերաւ: Այս ամբողջ կաթէն պատրաստուած մթերքն ալ չի բաժնուիր, այլ կը մնայ մէկ կնոջ կամ անոր ընտանիքի սեփականութիւնը: Յետոյ կաթը հերթով և նոյն ձեւով կը տանին իւրաքանչիւր տուն: Որովհետև գարնան կաթը ջրալի է, ատոր համար ալ այդ օրերուն կաթը կը օտարուի ամէնէն աւելի ունեւոր կնոջ տունը, վասնզի ունեւոր կնոջ համար նուազ զգալի է կաթնեղէնի պակասը:

Տարագրուելով իրենց հայրենիքէն, հայերը, արտասահմանի մէջ ալ, դեռ Ժ.Բ. ղ դարու սկիզբները, կոոպերատիւներու նախնական տեսակի ընկերութիւններ հիմնած են: Յիշենք հոս երկու բնորոշ օրինակներ: Այսպէս, 1700 թուին, Գեւալայի մէջ, Ռեւմանիա, Վրդարեան եպս. ի նախաձեռնութեամբ, հայերը հիմնեցին «Մաշկագործաց Եղբայրութիւն»:
Ընկերակցութեան մաս կը կազմէին նաև Գէօրգէնի հայ խաղախորդները:
Կարողո՞ք Ձ. կայսրը, 1706 Մայիս 24 թուակիր հրա-

մանադրով մը վաւերացուց Եղբայրակցութիւնը, որոնք չնորոգած արտօնագիրը կը ճշտէ եղբայրակցականութեան, անդամագրութեան, աշկերտ բանեցնելու, և այլ պայմանները:

Սաղախորդութիւնը վերապահուած էր հայերուն, որոնք օտարին չէին յայտներ իրենց արհեստին գաղտնիքը:

Մարիա Թերէզա կայսրուհին օրով, 1770 Յուլի 24ին, յանձնաժողով մը եկաւ Գեոք և դրուոր ներկայացուց 13 հարցումներ՝ հայ խաղախորդներու թիւին, անոնց գործածած նիւթերուն, անոնց հայթայթման, դիւնին, տեսակներուն, վաճառման շուկաներու մասին ևն: Ընկերութիւնը պատասխանեց սոյն 13 հարցումներուն:

1718ին, դարձեալ արտասահմանի մէջ, գաղթական հայերը հիմնած են «Վաճառականաց Եղբայրութիւն»:

Այս ընկերութեան մէջ կ'առնուէին ամէն կարգի հայ առեւտրականներ, որոնք սուրբ մը կը վճարէին: Եկամտաները կը յատկացուէին Եղբայրութեան պէտքերուն, ու աւելցածն ալ եկեղեցական ու բարեգործական նպատակներու: Ամէն տարի ընդհանուր ժողով կը գումարուէր, ուր կ'ընդունուէին նոր անդամները և կ'ընտրուէին վարիչները: Ընկերութիւնը ստացած էր պետական արտօնութիւն: Վաճառականաց Եղբայրութիւնն էր, որ 1799ին, Ս. Լուսաւորչի խորանը կանգնեց Մայր Եկեղեցւոյ մէջ: Գրիգոր Լուսաւորիչն էր անոր պաշտպան սուրբը: Ընկերութիւնն ունէր իր մասնաւոր քահանան: Ընկերութիւնը մեծաքանակ ապրանք բերել կուտար վիեննայէն ու Փիշթայէն ու կը ծախէր պղտիկ շահով մը: Ընկերութեան արձանագրութիւնները, մինչև 1801, հայերէն կ'ըլլային:

Բացի պանդործութեան և իւրի պատրաստութեան վերաբերեալ կոտպերատիւներէն, շատ հին ծագում ունին ձկնորսութեան կոտպերատիւները, որոնք մինչև ժ.Բ. րդ դար տիրապետող ձեւը կը հանդիսանային ձկնորսութեան մէջ: Ժ.Ձ. և ժ.Է. րդ դարերուն առանձնապէս տարածուած էին ձկնորսական արտելներ (կոտպերատիւներու սերը արտել կ'ըսեն) Ռուսիոյ, մասնաւորապէս Սպիտակ Մովի վրայ: Երբ այդ կոտպերատիւի անդամները միջոցներ չունենային նաւեր գնելու, այն ատեն անոնք

կապալով նաւեր կը վերցնէին եկեղեցիներէն և վանքերէն, որսի մէկ մասը յատկացնելով անոնց: Նաւերու ամբողջ պաշտօնէութիւնը ձկնորսութեան արդիւնքէն կը ստանար իր բաժինը: Նաւապետը քիչ մը աւելի կը ստանար քան միւս ծառայողները: Որովհետև ձեռք բերուած արդիւնքին մէկ մասը իբրև վարձատրութիւն կը յատկացուէր նաւի բոլոր ծառայողներուն, ատոր համար այլ բանքը կ'աշխատէին գործին ուշադիր ըլլալ և բոլոր ուժերը լարել, որպէսզի որսը առատ և յաջող ըլլար: Այժմ շատ քիչ տեղեր միայն ձկնորսական արտելներ մնացած են: Այլ սակայն, վերջերս անոնք նորէն սկսած են կազմուել Ռուսիոյ մէջ, մասնաւորաբար Սև և Կասպից ծովերու վրայ:

ձկնորսութեան արտելներէ դատ, Ռուսաստանի մէջ տարածուած էին նաև որսորդական արտելներ: Այս արտելներու շնորհիւ է որ Սիբիրը խաղաղօրէն նուաճուած է: Հարաւային Ռուսիոյ և Սիբիրի գաղութացման կարեւոր գործն ևս պէտք է վերագրել արտելներուն և դիւզական համայնքներուն: Նոյնքան հին ծագում ունի Իտալիոյ որմնադիրներու ընկերակցութիւնը: Միջին դարերուն, այդ ընկերակցութիւնները հետիտան հեռաւոր ծամբորդութիւններ կը կատարէին արտասահմանի մէջ: Անոնք կը հասնէին մինչև Ռուսաստան: Մոսկուայի Գրեմլի և շարք մը տաճարներու շինութեան մէկ մասը իտալական այս որմնադիրներու ընկերակցութեան պէտք է վերագրել: Այսպէսով, արտադրողական կոտպերացիայի՝ մասնաւորապէս գիւղատնտեսական շրջանակին մէջ, մէկ քանի ձեւերը յառաջ եկան շատ հին ժամանակներուն: Կոտպերացիան ընդհանրապէս դրամատիրական կարգերու ծնունդ չէ, ինչպէս արհեստակցական միութիւններն են: Սակայն, մասնաւորաբար վերջերս, խիստ տարածուած կոտպերացիայի ձեւերը դարգացան դրամատիրական հողի վրայ: Դրամատիրութիւնը բնական տնտեսութիւնը փոխարինեց դրամով, յառաջ բերաւ դրամաւորներու ազդատացում և ատով զօրաւոր մղում սուլաւ սպառողական ընկերութիւններու դարգացման: Ան յառաջ բերաւ վարկային կոտպերատիւներ և գիւղատնտեսական ապրանքներու վաճառման ընկերակցութիւններ: Թէև Ռուսիոյ

մէջ սպառողական ընկերութիւններու այդ նախնական ձեւերը, այսինքն ուսուցիչներու վերաբերեալ արտելներ, դրամատիրութեան երեւան դալէն շատ առաջ գոյութիւն ունեցան, բայց Անգլիոյ մէջ, սպառողական ընկերութիւնը յառաջ եկաւ Ֆենվիկ դիւզին մէջ, 1769 թուին, աւելի առաջ՝ քան խոշոր մեքենական արդիւնագործութիւնը: Սակայն, այդ և ուրիշ սպառողական ընկերութիւնները երեւան եկան և կրկին անհետացան մինչև ժ.թ. րդ դարու երկրորդ քառորդը, երբ սրուխտարիատի կուսակումը անդիլիական ճարտարարուեստական կեդրոններու մէջ՝ պատճառ եղաւ սպառողական ընկերութիւններու ստիպողական անհրաժեշտութեան: Իսկ վարկային կոոպերատիւները հին տասնները ընտու գոյութիւն ունեցած չեն, վասնզի անոնց գոյութեան համար անհրաժեշտ են դրամատիրական՝ դրամական տնտեսութիւն, ազատ ու միեւնոյն տանն աղքատ գիւղացիութիւն՝ գիւղերու մէջ և մանր քաղքենի դաս՝ քաղաքներու մէջ: Միւս առաջ կոոպերատիւները յառաջ եկան աւելի ուշ, դրամատիրութեան զարգացման զուգընթաց: Ենթին կոոպերացիայի ձևունութեան, իւրաքանչիւր տարի ծնունդ կ'առնեն կոոպերացիայի նորանոր տեսակներ, որոնք կը վերաբերին արդիւնագործութեան և գիւղատնտեսութեան զանազան ճիւղերուն: Դրամատիրական շրջանի կոոպերատիւները նախնական կոոպերացիաներէն այն տարբերութիւնն ունին, որ անոնք կազմակերպուած են նախ քաղաքի բնակչութեան մէջ և ապա գիւղերու: Նոյնիսկ վարկային կոոպերացիան, որ մեծ մասամբ գիւղական է, առաջին անգամ քաղաքներու մէջ ծնունդ առաւ:

3. ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԵԾՆ ԲՐԻՏԱՆԻՈՅ ՄԷՋ ԵՒ ԴՈՎՏ. ՔԻՆԳ

Սպառողական ընկերութիւններու հայրենիքը անկասկած Մեծն Բրիտանիան է: Սակայն, այնքան ալ անվիճելի չէ մեծ ընկերային բարենորոգիչ Ռոբերտ Օուէնի ազդեցութիւնը անոնց ծագման վրայ, թէև սպառողական

ընկերութիւններու առաջին հիմնադիրներէն չափաբը, ինչպէս Վիլեամ Փէր (Pare), Ռոչըլեյեան Ռովիլերաներէն սմանք, ինչպէս նաև Ջորջ Ջակոբ Հոլիոկ՝ Ռոբերտ Օուէնի աշակերտներէն էին, սակայն ինք, Ռոբերտ Օուէն արհամարհանքով կը վերաբերուէր սպառողական ընկերութիւններու հանդէպ, զանոնք համարելով մանրիկ քաներ՝ բաղդատմամբ համայնավարական համայնքներու, որոնց վրայ, ժ.թ. րդ դարու 20-30ական թուականներուն, ան՝ ապարդիւն կերպով, այնքան մեծ ճիգեր ունիւթական միջոցներ սպառեց: Եթէ հարկ է անդիլիական կոոպերացիայի պատմութիւնը սեւեռնուան հետ կապել, այն տանն պէտք է սպառողական ընկերութիւններու հայրը համարել Դոկա. Վիլեամ Քինգ, որ 1828-1830ին, Բրայթօնի մէջ հրատարակեց «The Brighton's Co-operator» նշանաւոր ամսագիրը: Նոյն Վ. Քինգ Բրայթօնի մէջ հիմնեց սպառողական ընկերութիւն մը, «Միութեան Խառնութիւն» անունով: Ու այս «Միութեան Խառնութիւն» անունը որոշ ժամանակ գործածութենէ հանեց կոոպերատիւ ընկերակցութիւն եղբ (sbrմիւն), որ սկսած էր գործածուել դեռ 1821ին, երբ Օուէնի հետեւորդներէն սպարանական բանուորներ Լոնդոնի մէջ նման ընկերութիւն մը հիմնած էին: Ամսագիրին մէջ գրեթէ բացառաբար կը դրէր ինք, Դոկա. Քինգ, բժշկական գաղտնի իր ազատ ժամերուն, իսկ ամսագիրին, ինչպէս նաև Դոկա. Քինգի գործնական ձեռնարկներուն, նիւթապէս կ'աջակցէր նշանաւոր բանաստեղծ Լորդ Բայրընի կինը, որ տակաւին այդ օրերուն կ'ընդունէր թէ կոոպերացիան քաղաքականապէս չէզոք է: Վ. Քինգ առաջինը ցոյց տուաւ սպառողական կազմակերպութեան մեծ նշանակութիւնը: Ան կը գտնէր թէ սպառողական ընկերութիւնը, որուն պէտք է անդամակցին գլխաւորաբար աղքատ մարդիկ, չի հակասեր բարձր դասակարգերու շահերուն: Որովհետև հարստութիւնը կը դիզուի առեւտրով, ատոր համար ալ աղքատներն ևս նախ պէտք է առեւտուէրը կազմակերպեն և ոչ թէ արդիւնաբերութիւնը: Արհեստակցական միութիւնները անօգուտ չեն, բայց բանուորները աւելի լաւ ըրած պիտի ըլլային, եթէ այն դրամները, զորոս անոնք կը վասնեն գործադուլներ կազմակերպելու վրայ,

յատկացնեն սպառողական ընկերութիւններու հիմնու-
մին: Ատով անոնք պիտի ամբացնէին իրենց կացու-
թիւնը և պիտի կրնային կազմակերպել իրենց սեփական
արդիւնարեքութիւնը: Քինգի համար կոտակերացիան ոչ
միայն անտեսական կազմակերպութիւն է, այլ և իր յա-
ջողութեան համար պէտք ունի հաւատքի և բարոյակա-
նի: Կրթական դործերու շուրջ քննադատօրէն արտա-
յայտուելով՝ ան դիտել կուտար թէ դպրոցներու մէջ
կ'աշխատին մեծցնել ոչ թէ լաւ՝ այլ խելօք մարդիկ: Կը
կրթեն դպրոցականներու ոչ թէ նկարագիրը, այլ միա-
բը: Պիտի գայ ժամանակ, երբ դաստիարակութեան գլխա-
ւոր նպատակը պիտի դառնայ մարդկային նկարագրի
կրթութիւնը քրիստոնէական հիմքերու վրայ: Ըստ Քին-
գի, բարոյականութեան գլխաւոր էութիւնը կը կայա-
նայ ինքնակազմակերպման մէջ, որ տեսակ մը տառա-
պանք է յանուն ապագայ բարիքներու:

4. ՌՈԶԴԵԼԵԱՆ ՌԱՂՎԻՐԱՆԵՐ

Թէև Քինգի կողմէ Բրայթոնի մէջ հիմնուած սպա-
ռողական ընկերութիւնները Անգլիոյ զանազան վայրե-
րուն մէջ որոշ չափով օրինակողներ ունեցան, սակայն,
անոնց կեանքը կարճատև եղաւ: Եւ ասիկա շնորհիւ կա-
նոնազրի թերութիւններուն և այն հանգամանքին, որ
զանգուածները տակաւին անպատրաստ էին ու անհա-
ղորդ՝ կոռպերատիւ կազմակերպութիւններու էութեան:
Ասկէ զատ, Անգլիոյ բանուոր դասակարգը շուտով յա-
փշտակուեցաւ քաղաքականութեամբ, որ արտայայտուե-
ցաւ չարախտեան*) չունն շարժումներով: Ու բանուոր
դասակարգը իր ցաւերու դարմանը սկսաւ սպասել ա՛յս
շարժումէն և ոչ թէ կոռպերացիայէն: Այսպէս շարու-
նակուեցաւ մինչև 1844 թուականը, երբ բանուորներու
մեծամասնութիւնը հիասթափուեցաւ չարախտեան շար-

*) Անգլիական ազատական շարժում մը (ժ.թ. դար), որ
նաակալար սահմանադրութեան կը ձգէր:

Թարգմ.

ժուճներէն և ամբօրէն կանգնեցաւ անտեսական ինքնա-
գործունէութեան ճամբուն վրայ:

Այս անգամ գործի նախաձեռնողները ընկերային
մասնաւոր բարենորոգիչներ և մարդկութեան բարերար-
ներ չէին, այլ ջուլհակ բանուորները Ռոզդել փոքրիկ
գործարանային քաղաքին, ուր այն ատեն կ'իշխէր տագ-
նապը և գործազրկութիւնը: Անյաջող գործադուլէն յե-
տոյ, բանուորները, որոնց շարքերուն մէջ կը գանուէին
թէ՛ չարախտներ, թէ՛ Ռ. Օուէնի հետեւողներ և թէ տար-
բեր կրօնական և քաղաքական համոզումներու տէր մար-
դիկ, յաճախ կը հաւաքուէին խորհրդակցելու և իրենց
համար ստեղծուած ծանր կացութենէն ելք մը փնտռելու:
Այդ հաւաքոյթներուն մէջ, ծանր կացութենէն ազատ-
ուելու համար ոմանք կ'առաջարկէին դաղթել, ուրիշներ
կը գանէին թէ պէտք է ոգելից քմակիւններ չգործածել,
ոմանք կ'ուզէին դիմել բարեգործներուն, և վերջապէս
ոմանք ալ անհամարձակօրէն կ'առաջարկէին հիմնել սպա-
ռողական ընկերութիւն: Սկիզբը այս միաբը բախեցաւ
ընդդիմութեանը բանուորներու մէկ մասին, որ կը մատ-
նանչէր օրինակները կործանման դատապարտուած սպա-
ռողական ընկերութիւններուն: Բանուորներու միւս մա-
սը կը գանէր թէ նախկին սպառողական ընկերութիւն-
ներու կործանման պատճառը այն էր, որ անոնք ապա-
ռիկ ապրանք կը ծախէին, մինչդեռ անդամներու մեծամաս-
նութիւնը իր պարտքերը չվճարեց: Ասկէ զատ, այդ սպա-
ռողական ընկերութիւններուն մէջ յաճախ անխորձ և
անբարեխիղճ մարդիկ կային: Եւ, վերջապէս, անդամ-
ները շարունակ օրինապահ չէին, ոչ ալ սպառողական
խանութներու մշտական յաճախորդներ: Այս պատճառա-
ւալ առեւտուրը չէր զարգանար: Սպառողական ընկերու-
թիւններու անյաջողութեան մէկ ուրիշ կարեւոր պատ-
ճառն այն էր, որ զուտ շահը բանաւոր կերպով չէր բաժ-
նուէր: Շահի մեծ մասը կը ստանար այն անդամը, որ
ընկերութեան մէջ մեծ քանակութեամբ բաժին դրած էր.
և ասիկա անկախ այն բանէն, թէ ան ապրանք կը գնէ՞ր
ընկերութեան խանութէն թէ ոչ: Եւ որովհետև անդամ-
ները յաճախ իրենց խանութներէն ապրանք չէին վեր-
ցնէր, ատոր համար ալ անոնք ոչ մէկ շահ կը ստանային:

Այն ատեն ջուրնակ մը, Չարլս Լոժարդ անուանով, առաջարկեց շահի բաժանման նոր ձև մը: Այս առաջարկով, շահը պիտի բաժնուէր ոչ թէ միայն ընկերութեան մէջ դրուած բաժնեթուղթի համաձայն, այլ գլխաւորաբար համաձայն դնումի: այսինքն, անդամ մը որքան աւելի ապրանք կը գնէր սպառողական ընկերութեանն, այնքան աւելի շահարածին պիտի ստանար: Ան դիտել տաւ թէ, ընկերութիւնը չի կրնար դոյաւթիւն ունենալ առանց գնորդի, ուստի ով ամէնէն շատ դրամ կը ծախսէ ընկերութեան խանութին վրայ, իրաւունք ունի մեծ շահ վերցնելու: Ետի բաժանումը ըստ գնումի, կը դրդէ ընկերութեան անդամները միշտ և աւելի շատ դրամներ կատարելու ընկերութեան խանութէն: Սակայն, ի հարկէ, պէտք է վարձատրել նաև դրամագլուխը, համաձայն իր քանակին: Այլապէս անկարելի է խանութ բանալ: Հոժարդ բացատրեց նաև թէ, բաժնեթուղթերու համար պէտք է դրուի որոշ տակոս, որ պէտք է հանուի շահէն, թող մնացեալ շահի աւելի մեծ մասը պէտք է բարդուի պահեստի դրամագլուխին վրայ: Զուտ շահի ամէնէն քիչ 10 տոկոսը անձեռնմխելի պիտի ըլլայ:

— Ատիկա խիստ ուշագրու միտք է: Ըսու հաւաքայթին մասնակցողներէն մէկը, բայց ի՞նչպէս կրնաք որոշել թէ այս կամ այն անդամը ի՞նչքան գնումներ կը կատարէ:

Ներկաներէն մէկ ուրիշը բացատրեց թէ, իւրաքանչիւր անդամին կարելի է ապրանք տալ գրքոյկով կամ իւրաքանչիւր գնումի համար ստացադիր տալով ու այդ ստացադիրներուն համաձայն վերջը շահարածինը բաժնել:

Ռոչտելեան ռանվիրաներու երկրորդ քայլը եղաւ հրապարակել յատուկ յայտարարագիր մը (մանիֆեստ), զոր ստորև ամբողջութեամբ կը ներկայացնենք:

«Ընկերութիւնը իրեն նպատակ կը դնէ գրամական օգուտներ ստանալ և բարելաւել իր անդամներու անտեսական և հանրային պայմանները, հաւաքելով դրամագլուխ, որ կը գոյանայ մէկ ֆունդ ստերլին բաժնեվճարներէ և բաւարար պիտի ըլլայ իրագործելու հետեւեալ ծրագիրը. —

«Բանալ խանութներ՝ կենսամթերքներ, հանդերձե-

ղէններ և այլն ծախելու համար, ձեռք բերել կամ գառուցանել առևներ իր այն անդամներուն համար, որոնք կը փափաքին փոխադարձաբար օգնել իրարու իրենց տնտեսական և հանրային պայմանները բարելաւելու նպատակով:

«Արտադրել ապրանքներ, որոնց պարաստումը ընկերութիւնը յարմար կը նկատէ՝ գործ հայթայթելու համար իր այն անդամներուն, որոնք գործազուրկ կ'ըլլան կամ աշխատավարձի երկարատև կրճատման պատճառաւ տառապանքներու կ'ենթարկուին:

«Ձեռք բերել կամ վարձել հողամասեր, որոնք պիտի մշակուին գործազուրկներու կամ անբաւարար աշխատավարձ ստացողներու կողմէ:

«Այն ատեն իսկ սր հնարաւոր ըլլայ, ընկերութիւնը կը սկսի, սեփական շրջանակի մէջ և սեփական միջոցներով, կազմակերպել արդիւնաբերութիւն, դասակարգում և կրթութիւն, կամ, այլ խօսքով, ընկերութիւնը կը վերածուի անկախ համայնքի մը, ուր բոլորի շահերը կը նոյնանան: Միեւնոյն ատեն, ան կ'օգնէ ուրիշ այն ընկերութիւններուն, որոնք կը փափաքին նման համայնքներ հիմնել:

«Ժուժկալութեան պրոպագանդի համար, ընկերութիւնը յատուկ բաժանմունք մը կը բանայ իր հաստատութիւններէն միոյն մէջ»:

Բաւական շատ ժամանակ անցաւ, մինչև որ, մեծ դժուարութեամբ — շնորհիւ բնակիչներու ծայրայեղ աղքատութեան — կարելի եղաւ հաւաքել 28 ֆունդ ստերլին և 28 անդամներ, որոնց մեծամասնութիւնը ջուրնակ այր մարդիկ էին և մէկը կին: 1844 թուի Իեկանմբեր 21ին, Ռոչդել քաղաքը երկրորդական փողոցներէն միոյն մէջ, բացուեցաւ պատիկ խանութ մը, ուր ընդամէնը 14 ֆունդ ստերլինի ապրանք կար: Իւր, շաքար, ալիւր, վարսակի հատիկներ և մոմեր — ահա այն քիչը, որով իրենց առևտուրը սկսան ռոչդելեան ռանվիրաները:

Ռոչդելեան սպառողական ընկերութեան հիմնադիրները գործնականին մէջ ցոյց տաւին ոչ միայն պարկեշտութիւն, այլ և անկախութիւն և գործին հաւատարմութիւն: Պատմութիւնը կը յիշատակէ անոնց ոչ միայն

պարկեշտութիւնը, այլ և կը համարէ զանաճի՝ ինչպէս որ իրենք ալ ինքզինքնին կ'անուանէին՝ ուսմիտներ: Իսկ Չարլս Հովարդ, որ հնարեց շահը ըստ գնումի բաժանելու նոր և արտակարգօրէն արդիւնաւոր եղանակը, իր մահէն վերջ ստացաւ կոտակերացիայի Արքիմեդես անունը: Հովարդի ծառայութիւնը չի նսեմանար այն իրողութեամբ, որ Մելթհամ Միլս գիւղին մէջ կազմակերպուած սպառողական ընկերութիւնը, դեռ 1827 թրւին, սկսած էր շահը բաժնել ըստ գնումի:

Ռոչըլեյեան ուսմիտներու ներոտական ճիգերը, պարկեշտութիւնը և հաւատարմութիւնը ստեղծեցին առաջին օրինակելի սպառողական ընկերութիւնները, որոնք օրինակ ծառայեցին ամբողջ աշխարհին: Անգլիացի Ջորջ Չակսթը Հոլթոնի և գերման պրոֆ. Վիլհոլմ Էմէ Հուբերի մանրամասն դրութիւններուն շնորհիւ, Լոչըլեյեան սպառողական ընկերութիւններու փառքը արածուեցաւ Մեծն Բրիտանիոյ և Եւրոպայի մէջ: Նայնիսկ նշանաւոր վիպագիր Չարլս Դիկկինս այս մասին 1866 թուին փոքրիկ պատմութեամբ մը գրեց:

5. ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Ժժ. րդ դարու 40ական թուականներու վերջերք, մինչև 80ական թուականները, անգլիական կոտակերատիւ շարժումը կը գտնուէր քրիստոնեայ ընկերվարականներու ազդեցութեան տակ: Քրիստոնեայ ընկերվարականները քաղաքագէտներ չէին: Անոնք քրիստոնեայ ընկերվարականներ կը կոչուէին, որովհետև կը ձգտէին քրիստոնէութիւնը հաշտեցնել ընկերվարութեան հետ, ո՛չ պաշտօնական եկեղեցիի կողմը բռնելով, ո՛չ ալ յարելով յեղափոխական ընկերվարութեան: Սկիզբները քրիստոնեայ ընկերվարականները կը հետաքրքրուէին արատաւորական կոտակերացիայով, որմով 1848 թուականին Փարիզի մէջ շատ սպասուած էր փաստարան Դ. Մ. Լեդլու: Փարիզէն վերադարձին, այս փաստարանը համոզեց իր բարեկամ իրաւաբան հղուարդ Վանսիթարթ Նիլը, Լանգանի արհեստագործներուն մէջ հիմնելու արտադրողա-

կան կոտակերացիա: Ազնիւ մղումով մը, Նիլ իր հարստութեան կարեւոր մէկ մասը կորսնցուց այս փորձերուն վրայ: Սակայն գործը սպասուած արդիւնքները չտուաւ, չնայած որ ուրիշ քրիստոնեայ ընկերվարական մը, արքանական քանանայ ճարտասան Չարլս Քինգսլէյ, եկեղեցիի մէջ կոչ ուղղեց իր հարուստ հօտին, իրենց պարսպանքները կոտակերատիւներուն տալու: Ան, միեւնոյն ատեն, իր վէպերով համակրութիւն արթնցուց աշխատաւորութեան հանդէպ: Այդ ատեններ, Անգլիոյ մէջ սկսան տարածուիլ Ռոչըլեյ քաղաքի սպառողական ընկերութեան յաջողութեան լուրերը և քրիստոնեայ ընկերվարականները սկսան իրենց միտքը, կապերը և միջոցները յատկացնել սպառողական ընկերութիւններու: Ռոչըլեյեան սպառողական ընկերութեան գլուխը կանգնած էին պարզ մարդիկ, որոնք միշտ չէին կրնար դասախօսութիւններ կարդալ կամ կոտակերացիայի մասին ձեռնարկներ գրել: Եւ այս գործը գլխաւորաբար ստանձնեցին Վանսիթարթ Նիլ, դատաւոր Թոմաս Հիւզ, Լիդլու և Քէմբրիջի համալսարանի կրօնի փիլիսոփայութեան պրոֆէսոր Ֆրեդերիկ Ջէնիսըն Մօրիս: Էդուարդ Վանսիթարթ Նիլ Մանչեսթըրի մէջ հիմնեց «կոտակերատիւներու Ընդհանուր Միութիւն», որուն անդամակցեցան Մեծն Բրիտանիոյ սպառողական և արտադրողական ընկերութիւններու պատկանողները: Է. Վ. Նիլ, ամբողջ 18 տարի, ձրիաբար վարեց այս միութեան քարտուղարի պաշտօնը: Միեւնոյն ատեն, Նիլ, Հիւզի հետ, 1879 թրւին, սպառողական ընկերութիւններու համագումարի հրահանգով, գրի տաւ անսական ձեռնարկ մը՝ հետեւեալ անուանով. — «Հիմունքներ — փորձ կոտակերատիւ շարժման բարոյադիտութեան և քաղաքատնտեսութեան»: Քրիստոնեայ ընկերվարականներու ճիգերուն շնորհիւ, նշանաւոր անտեսագէտ Ջոն Սաուարա Միլլ յարեցաւ կոտակերատիւ շարժման: Անոնց շնորհիւ, անգլիական խորհրդարանը, 1852 թուին, առաջին անգամ ըլլալով, քուէարկեց օրինագիծ մը, որով կոտակերատիւներու նախկին կիսաօրինական վիճակին վերջ կը տրուէր և կը հաստատուէր առնոց իրաւական գոյութիւնը:

Այժմ համառօտակի ծանօթանանք քրիստոնեայ ըն-

կերպարականներու գաղափարախօսութեան հետ, որ իբր տանինն ազդեց և որոշ չափով հիմա ալ կ'ազդէ անգլիական կոսպերատորներու դաստիարակութեան վրայ: Քրիստոսնեայ ընկերվարականները իրենց իսկական ներշնչումը կ'առնէին Աւետարանէն, թէև ասիկա չէր խանդարեր որ անսնցմէ մէկը, Քինգուլէյ, դէմ արտայայտուէր եկեղեցիի պաշտօնական ծառայողներուն, որոնք Աստուածաշունչը կը յարմարցնէին սոսիկանութեան ծառայելուն: Այս ելակէտը ունենալով, անոնք՝ ներկայ ընկերային կարգերը անարդար և փոփոխութեան ենթակայ համարելով Նանդերձ, ամէն պարագայի մեծ նշանակութիւն կուտային մարդոց բարոյական ինքնակատարելագործման, միեւնոյն ատեն լրիւ կերպով դիտակցելով անոր իրագործման խիստ մեծ դժուարութիւնները: «Ստանան, ինչպէս սրամտօրէն դիտել կուտար Քինգուլէյ, մարդոց ականջին անդադար կը շնչայ թէ, պէտք է փոխել օրէնքները և խորհրդարանը, երկինք և երկիր տակն ու վրայ ընել, բայց կը դգուշանայ խորհուրդ տալ միեւնոյն մարդոց՝ սրպէսզի ինքզինքնին փոփոխութեան ենթարկեն, վասնզի ան գիտէ թէ ատիկա իրեն համար ձեռնտու չէ և ինք պիտի կորսնցնէ իր իշխանութիւնը մարդոց վրայ»: 1860 թուին, ուրիշ քրիստոսնեայ ընկերվարական մը, Լեդլու կը գրէր թէ, ամէնէն տարօրինակն ու հրէշայինը այն է, որ ընկերվարութիւնը իր արտայայտութեան կարգ մը ձեւերով կ'այլանդակէ քրիստոսնեութեան սուսուսը: Հիմա շատերուն կը թուի թէ քրիստոսնեութիւնը տկարացած և խարխլած է, մինչդեռ իրականին մէջ ան կը նմանի արծիւին, որ իր հինցած ու գունաթափ փետուրները կը փոխէ լսկ: Կոսպերացիայի «Ձեռնարկ»ի հեղինակներ, Նիլ և Հիւզ՝ Լեդլուէն աւելի սոսաջ գացին, իրենց գաղափարաբանութիւնը դատորոշելով ընկերվարական Լաստալի և Մարքսի գաղափարաբանութեան: «Յամաքային ընկերվարութեան նման, կը գրէին անոնք, մեր «Անգլիական Միութեան» նպատակն է ներկայ ընկերային և վաճառականական սիտեմի արմատական փոփոխութիւնը: Ընկերվարականներու նման, մենք ալ այս նպատակին կ'ուզենք հասնիլ ընկերակցութիւններու միջոցով: Ու հոս ալ կը վերջանայ մեր նմա-

նութիւնը անոնց հետ: Մեր կոսպերատորները, չնորհիւ իրենց անգլիական դաստիարակութեան, պետութենէն կը խնդրեն միայն դործունէութեան ազատութիւն տալ իրենց և չխառնուիլ իրենց գործերուն: Անոնք պետական օգնութեան պէտք չունին և պիտի անհանդատանան, եթէ նման աջակցութիւն մը առաջարկուի իրենց: Անոնք չեն պահանջեր, որ պետութեան իրաւունքները ընդարձակուին հողի և ազգային ուրիշ հաստատութիւններու վրայ: Անոնք աչք չեն տնկեր ուրիշ մարդոց սեփականութեան, այլ միայն կը պահանջեն չխանդարել իրենց հարստացման»:

Հոս կը գտնուի ընկերվարութեան և կոսպերացիայի հսկայական տարբերութիւնը և հոս ալ անոնց ճամբաները կը բաժնուին: Ընկերվարութեան մէկ ուղղութիւնը կ'ուզէ օգտագործել ընկերակցութիւնները, պետութիւնը վերածնուլ համար միակ հողատէրի, դրամատէրի և աշխատանք հայթայթողի: Անգլիական «Կոսպերատիւներու Ընդհանուր Միութիւնը» կ'ուզէ պետութիւնը օգտագործել, որպէսզի ան հակակշռէ և բարձր բարոյական օրէնքին ենթարկել տայ արդիւնաբերութիւնը և նիւթական բարիքներու բաժանումը: Հիմնական և անհաշտելի տարբերութիւնը կը կայանայ նաև միջոցներու, այսինքն ընկերակցութիւններու օգտագործման ձեւին մէջ: Վառօքով կարելի է օգը հանել և՛ մարդոցմով լեցուն շինութիւն մը, և՛ սպառած մը: Բայց այս գործողութիւնները կարելի չէ նայնացնել միայն այն պատճառով, որ երկուքն ալ կը կատարուին վառօքի միջոցով: Ծիշտ այսպէս ալ, կարելի չէ անգլիացի կոսպերատորները նոյնացնել պետական ընկերվարականներու հետ միայն այն պատճառով, որ երկուքն ալ կ'օգտուին ընկերակցութիւններէն: Փաստօրէն, «Միութեան» կողմէ հասկցուած և գործադրութեան դրուած կոսպերացիան հաւատարմօրէն կը պաշտպանէ Անգլիան՝ ժողովրդական յուզումներու այն վտանգներէն, որոնք միւս երկիրներու մէջ կը սպառնան հանրութեան և սեփականութեան:

Արտադրողական կոսպերացիաներու տարածման անյաջողութեան մէջ փորձուելով, քրիստոսնեայ ընկերվարականները, թէ՛ արտադրողական և թէ՛ սպառողական

կոտակերտաբունները զօրացնելու նպատակով, սկսան պրու-
պագանդ մղել, որպէսզի բանուորներն ու պաշտօնեա-
նները մասնակից դառնան շահին: Բանուորներու և պաշ-
տօնեաներու մասնակցութիւնը պատճառ եղաւ, որ զար-
գանայ, այսպէս կոչուած, կոպարտներչիպի սիստեմը.
այսինքն, բանուորներն ու պաշտօնեաները ոչ միայն
շահաբաժին ստանան, այլ և մասնակցին բաժ-
նեաիրական դրամագլուխին, ինչպէս նաև ձեռնարկու-
թեան վարչութեան: Այս սիստեմով անոնք կը կարծէին
առաջն առնել բանուորներու գործադուլներուն և ա-
նոնց համար կազմակերպել այնպիսի ձեռնարկութիւններ,
ուր բանուորները ինքզինքնին հարազատ զգային:

Կոպարտներչիպի սիստեմի պրոպագանդին մէջ քրիս-
տոնեայ ընկերվարականները շահեցան հզօր ակնկալու-
թիւնը Ջորջ Չակոր Հոլիոկի (1817—1900), թէև ան չէր
բաժներ քրիստոնեայ ընկերվարականներու կրօնական
հայեացքները և, նայնիսկ, անկրօն էր ընդհանրապէս:
Բացի «Ռոյալիտան Ռալփրաներու Պատմութիւնը»էն, որ
մեծ զարկ տուաւ կոտակերտի շարժման, Հոլիոկ գրեց
երկհատոր «Կոտակերտայի Պատմութիւնը Մեծն Բրի-
տանիոյ մէջ» և «Ներկայ Կոտակերտի Եարժումը» գիր-
քերը. այս վերջինը ընդունուած է Կանադայի դպրոց-
ներուն մէջ: Վանսիթարթ Նիլի հեա, Զ. Զ. Հոլիոկ 1895
թուին հիմնադիրներէն մէկը եղաւ Միջազգային Կոտ-
ակերտի Միութեան:

6. ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԻՄՆՈՒՍ

Անգլիական կոտակերտի շարժման կարեւոր թուա-
կաններէն մէկն է 1864 տարին, երբ, Մանչէսթըրի մէջ,
աւփրոյի մը, Ա. Գրինվուդի նախաձեռնութեամբ,
հիմնուեցաւ Մեծաքանակ Առեւտուրի Անգլիական Ընկե-
րութիւնը: Այս ընկերութիւնը պէտք էր դառնար Անգլիոյ
բոլոր սպառողական ընկերութիւններու միութիւնը, նը-
պատակ ունենալով արդիւնազործական և գիւղատնտե-
սական ապրանքներու մեծաքանակ և լայն չափերով դը-
նումը և արդիւնաբերութիւնը: Աւելի ուշ, 1871

թուին, այս ընկերութիւնը բաժանմունք մը բացաւ Նիւ
Քեթթի մէջ, իսկ 1874ին ալ երկրորդ բաժանմունք մը
Նոնդոնի մէջ: Միեւնոյն տարին, ան՝ Կորկի մէջ, Իր-
լանդա, կալուած մը գնեց: 1871 թուին, Մանչէսթըրէն
ս'չ հեռու, Քըրէմպոպի մէջ ան բացաւ բիսքիւի և ա-
նուշեղէնի գործարան, իսկ Լէյքսթըրի մէջ՝ Կոչիկի գոր-
ծարան: Ասոնց հեա մէկտեղ, ընկերութիւնը Արմազի
մէջ Իրլանդա, ձեռք բերաւ ուրիշ կալուած մը: 1874
թուին, ընկերութիւնը, Իրլամի մէջ, գլուխ բերաւ օ-
ճառի և մոմի գործարան: 1876ին, ան ձեռք բերաւ շո-
գենաւ, Հուլի և Քալէի ճամբու կատարելագործման հա-
մար: 1879 թուին շինեց իր «Պեոնէր» շոգենաւը, Լի-
վըրքուլի և Ռուանի առեւտրական ճանապարհի համար:
1882 թուին ընկերութիւնը Լոնդոնի մէջ կառուցանեց
հսկայ հաստատութիւն մը, որ ծանօթ է թէյի բաժան-
մունք անուանով և որ աշխարհի ամէնէն խոշոր թէյի ա-
ռեւտրական տունն է: Այս թէյի բաժանմունքին մէջ
կ'ընտրուի և կը դառաւորուի այն թէյը, որ ընկերու-
թիւնը կը ստանայ Տէյլոնի իր սեփական տնկարանէն:
Մենք պիտի չյիշենք Անգլիական Մեծաքանակ Առեւտու-
րի Ընկերութեան պատմութեան միւս կարեւոր թուա-
կանները: Կ'աւելցնենք միայն այն, որ այս Ընկերու-
թիւնը Անգլիոյ մէջ տէր է 35 հազար էյքըր հողի, իսկ
Քոնադայի մէջ՝ 10 հազար էյքըրի: Ան իր ջրաղացնե-
րուն մէջ կ'աղայ Անգլիա ներմուծուած ամբողջ հացա-
հատիկներու մէկ վեցերորդը: Յճառի արդիւնաբերու-
թեան մէջ ան երկրորդ տեղը կը բռնէ, առաջին տեղը
Անգլիոյ մէջ զիջելով Լիվըր եղբայրներու առեւտրական
տան: Այս առեւտրական տունը կազմակերպուած է այն
հիմունքներով, որ բանուորները ձեռնարկութեանէն կը
ստանան իրենց շահաբաժինը: Անգլիական Մեծաքանակ
Առեւտուրի Ընկերութիւնը նոյնպէս առաջնակարգ տեղ
կը գրուէ բիսքիւիներու աշտադրութեան (չուրջ 250 տե-
սակ), անուշեղէններու և պտուղներու պահածոններու
պատրաստութեան մէջ: Անգլիական ընկերութիւնը ունի
100է աւելի գործարաններ և ձեռնարկութիւններ:

Շոտլանդեան սպառողական ընկերութիւնները, ի-
քենց կարգին, 1868 թուին, Գլասքոյի մէջ հիմնեցին

Շտալանդեան Մեծաքանակ Առեւտուրի Ընկերութիւնը 1868ին այս ընկերութիւնը բացաւ դուրսացի գործարան: 1889էն սկսեալ, Շիլտնօլի մէջ սկսան մէկը միւսի ետեւէն գլուխ դալ դանազան ձեռնարկութիւններ՝ կօշիկի, կաշեղէններու, պատրաստ հագուստներու, կան կարասիներու, խոզանակի, պահածոներու և ծխախոտի գործարաններ: Շտալանդեան ընկերութեան խոշոր ձեռնարկութիւններէն մէկը եղաւ, Գլասքոյի մօտ, Գալքըրվուդի մէջ, կալուածի մը դնումը: Այս անտառապատ կալուածը, ուր կայ նաև դղեակ մը, կը ծառայէ իբրև ցուցահանդէսի վայր մը կոտպերատիւ արդիւնաբերութեանց: Իղեակը կը պատկանէր Վիլհամ Մաքսուէլի անանկացած պապերուն: Վ. Մաքսուէլ, իբրև տնօրէն, դնեց այդ հին ասպետական կալուածը Շտալանդեան ընկերութեան համար:

Երկու խօսք ալ այն երրորդ միութեան մասին, որ առեւտրա-արդիւնաբերական գործառնութիւններով չի զբաղիր: Այս միութիւնը ընդգրկած է Անգլիան, Շտալանդիան և Իրլանդիան, և կը հետապնդէ մշակութային-դաստիարակչական նպատակներ: Ան հիմնուեցաւ 1869 թուին, Մանչեսթըրի մէջ, քրիստոնեայ ընկերվարականներու կողմէ: Միութիւնը զբաղուած է կոտպերատիւ դասախօսութիւններ և դասընթացքներ, ու նաև համագումարներ կազմակերպելով, վիճակագրութիւններ պատրաստելով, կոտպերատիւներուն պարբերական օգնութիւն հասցնելով և այլն:

Աւելցնենք նաև որ, Մեծն Բրիտանիոյ մէջ, 1883 թուին, հիմնուեցաւ Կանանց Ընկերութիւն մը, կանանց և երախաներու շրջանակին մէջ կոտպերացիայի պրոպագանդ մղելու համար:

7. Շ. ՖՈՒՐԻԷ ԵՒ ԿՈՊՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՄԷՁ

Շարլ Ֆուրիէ (1772—1837) ծնած է Բզանսոնի մէջ: Վաճառականի դաւակ, ան երկար ատեն գործակատարի պաշտօն վարեց և զընտանքով կը նայէր առեւտրական անբարեխղճութիւններու վրայ ու ընդհանրապէս դժգոհ-

էր ընկերային կարգերէն: Ռտրէրա Օուէնի նման, կ'առաջադրէր հիմնել գիւղատնտեսական գաղութներ, սակայն ոչ թէ համայնավարական հիմքերու վրայ, ինչպէս կ'առաջարկէր Օուէն, այլ աշխատանքի, դրամագլուխի և տաղանդի վարձատրութեան հիմքերու վրայ: Տաղանդը սելով Ֆուրիէ կը հասկնար արհեստագիտական կրթութիւն և վարչական աշխատանք: Ֆուրիէ նաև կողմնակից չէր մարդկային հաւատարմութեան, կարծելով թէ միայն անհաւատարմութիւնը և զանազանութիւնը կրնան ներդաշնակութիւն ստեղծել: Ան՝ ցանկալի կը համարէր միայն, որ իւրաքանչիւր մարդու ապահովուի նուազագոյնը՝ որ անհրաժեշտ է ապրելու համար: Միեւնոյն ատեն, ան հակառակորդ էր պետական աջակցութեան: Ռ. Օուէնէն աւելի՝ Շարլ Ֆուրիէ իրաւունք ունի նախակարասիտը կոչուելու սպառողական և գիւղատնտեսական կոտպերացիային, թէև ան այս վերջին եզրին կուտար տարօրինակ անուն մը — «համայնական գրասենեակ»:

Ան՝ բառացիօրէն անոր «համայնական գրասենեակ»ին նախագիծը. — «Ենթադրենք թէ գոյութիւն ունի այդ տեսակ գրասենեակ մը: Ան ինքնին կը ներկայացնէ ընդարձակ անատութիւն մը, ազատադրելով աղքատները տնտեսական բազմաթիւ աշխատանքներէ: Այդ աղքատը ունի փոքրիկ արտ մը և փոքրիկ այգի մը, բայց չունի ո՛չ լաւ մթերանոց, ո՛չ գինիի լաւ տակառներ, ո՛չ գործիքներ, ո՛չ կազմածներ: Այս բոլորը ան կը գտնէ «համայնական գրասենեակ»ին մէջ: Հոն ան կրնայ չնչին վճարով պահել իր հացանատիկները և գինին, ու այդ ապրանքներու գրաւի փոխարէն ստանալ անոնց արժէքի 2/3ը: Եւ ասիկա է այն բոլորը, որուն պէտք ունի գիւղացին, որ հարկադրուած է միշտ իր ապրանքները ծախելու ցած գիներով, հուճճքէն անմիջապէս յետոյ: Ան կանգ պիտի չառնէր հարիւր առ հարիւր վճարելու իր փոխառութիւնը, վասնզի ան միշտ հարկադրուած է վաշխառուներուն վճարելու 12 առ հարիւր: Ան պիտի չնորհակալ ըլլար գրասենեակին, ուր կարելի է փոխառութիւն ստանալ 6 առ հարիւր՝ տարեկան, և միեւնոյն ատեն անվճար պահել տալ իր մթերքները: Ու ասիկաին գրասենեակը ոչ միայն կը թոյլատրէ օգտուիլ իր զանազան տե-

ապի մեքենաներէն և գործիքներէն, գիւղական մթերք-
ներու արտադրութեան համար, այլ և դեռ կը վճարէ
գիւղացիին, այն աշխատանքին համար, զոր ան իր ասն
մէջ կը կատարէ ձրիօրէն և առանց անհրաժեշտ յարմար-
ութիւններու: Գրասենեակը կը մթերէ ընդհանուրօր
գործածութեան վերաբերեալ բոլոր աւարկաները — նիւ-
թական միջոցներ, կենսամթերքներ, դեղորայք և առաջ-
նակարգ անհրաժեշտութիւն ներկայացնող զանազան աս-
րանքներ: Ամէն ինչ գնելով առաջին ձեռքէն, գրասենե-
ակները ի վիճակի են զանոնք ծախելու իրենց անդամ-
ներուն փոքրիկ շահով, ազատողքելով զանոնք առեւ-
արականներու շահագործումէն»:

Շարլ Ֆուրիէի 1822ին հրատարակած «Ռեսուսիտի-
ութիւն Տնային Երկրագործական Ընկերակցութեան
մասին» գրքէն առնուած այս հատուածը արդէն բաւա-
կան յոտակ գաղափար կազմել կուտայ գիւղական կոս-
պերատիւններու և անոնց գնումի, վաճառքի և փոխա-
դրութեան դերի մասին:

Սակայն, գործնականին մէջ, այդ տեսակ կոսպե-
րատիւներ քիչ մը աւելի ուշ սկսան երեւան գալ Պրան-
սայի մէջ: Ֆուրիէի հետեւողութեամբ, առաջին սպասու-
ղական ընկերութիւնը հիմնուեցաւ Լիոնի մէջ 1836ին,
«Շահ և Հանրային Առեւտուր» անունով, որ սակայն կի-
սաօրինական գոյութիւն մը ունեցաւ և շուտով խափան-
ուեցաւ սոսիականական ճնշումներու և արքեր պատճառ-
ներու բերումով: Շահեկան է դիտել թէ, այդ ընկե-
րութիւնը արդէն իրագործեց զուտ շահը ըստ գնումի բա-
ժանելու սկզբունքը: Ընկերութեան խանութէն գնումներ
կատարողները կը ստանային շահի մէկ չորրորդ մասը,
միւս քսորը կ'աւելնար բաժնեւէճարի վրայ, երրորդ
մասը կը ստանային ղեկավարները, իսկ մնացեալը կը
յատկացուէր բարեգործական նպատակներու:

8. ՖԻԼԻՊ ԲԻԻՇԷՋ ԵՒ ԼՈՒԻ ԲԼԱՆ

Ֆուրիէէն աւելի մեծ ազդեցութիւն գործեցին, բայց
միայն արտադրողական կոոպերացիայի վրայ, Ֆ. Բիւ-

շէզ և Լուի Բլան, Ֆիլիպ Բիւշէզ (1796—1865) արտադրու-
ղական կոոպերացիայի հայրն է: 1830ին, Փարիզի մէջ,
ան սկսաւ բանաւոր և գրաւոր պրոպագանդ մղել արտա-
դրողական կոոպերատիւններու համար: Անոր ծրագրով,
արտադրողական ընկերակցութեան զուտ շահի 20 առ հա-
րիւրը պէտք է ղեղչել, կազմելու համար անբաժանելի և
անձեռնմխելի դրամագլուխը, իսկ մնացեալ 80 առ հա-
րիւրը պէտք է բաժնի ընկերակցութեան անդամներու
միջև, աշխատավարձի համեմատութեամբ: Գոյացած դրա-
մագլուխով պէտք է կազմակերպուի արդիւնաբերու-
թիւն, այդպէսով ազատագրելով աշխատաւորութիւնը և
լուծելով ընկերային հարցը:

Չգոհանալով իր հրատարակած «Լ'էօօփէէն» ամսա-
գրին մէջ կոոպերացիայի տեսական պրոպագանդով, ան
1831ին, Փարիզի մէջ, հիմնեց կոոպորժներու առաջին
արտադրողական ընկերակցութիւնը, որ դրամագլուխի
անբաւարարութեան պատճառով անյաջողութեան մատ-
նուեցաւ:

Բիւշէզի նման, Լուի Բլանն ալ (1811—1882) ար-
տադրողական կոոպերացիայի — կամ ինչպէս այն ատեն
կը կոչէին՝ ընկերակցութեան — վրայ կը նայէր իրրեւ
միջոցի մը, որով կարելի պիտի ըլլար լուծել բանուորա-
կան հարցը: Լուի Բլան իր հայեացքները զարգացուց
1845 թուին, «Աշխատանքի կազմակերպում» փոքրիկ
գրքոյկով: Անոր ծրագրով, արտադրողական ընկերակ-
ցութիւնները նախ պէտք է հիմնուին արդիւնագործու-
թեան կարգ մը շրջանակներուն մէջ, պետութեան դրա-
մական օջակցութեամբ և անոր հսկողութեան տակ: Այդ
ընկերակցութիւններու ձեռք բերած շահին մէկ մասը
պէտք է բաժնուի անդամներուն միջև, համաձայն իրենց
աշխատանքի օրուան. երկրորդ մասը պէտք է յատկաց-
ուի հաշմանդամներու և գործազուրկներու օգնութեան.
Երրորդ մասով պէտք է ծածկել պետական պարտքը. իսկ
չորրորդ մասը պէտք է յատկացուի նորէն ընկերակցու-
թիւն մը կազմակերպելուն: Այդ ընկերակցութիւնները
դուրս կը քշեն մասնաւոր ձեռնարկութիւնները, նախ
արդիւնագործութեան և ապա գիւղատնտեսութեան աս-
պարէզէն, նոյն ազատ մրցակցութեան ձանապարհով:

Պետութիւնը, որ կ'աջակցի ընկերակցութեան, պէտք չէ դիմէ բռնի միջոցներու, ազգայնացման ու այլ ճանապարհով չէզոքացնելու դրամատիրութիւնը: Չնայած որ Լուի Բլան աչքառու դիրք ունէր կառավարութեան մէջ, 1848 թուին, իր խորհուրդով Փարիզի մէջ հիմնուած դերձակներու, համեագործներու և կտակագործներու ազգային արհեստանոցները, այնպէս չչարժուեցան ինչպէս ինք կ'ուզէր, և չուտով փակուեցան, ծախսելով կառավարութեան կողմէ յատկացուած 3 միլիոն ֆրանքը: Լուի Բլանի երկերը և գործունէութիւնը իրենց ազդեցութիւնը ունեցան նաև արտասահմանի մէջ: Այսպէս, օրինակ, գերման բանուորական կուսակցութեան յայտնի հիմնադիր Ֆր. Լասսալ անկէ փոխ առաւ պետական աշակցութեամբ գործող արտադրողական կոոպերատիւներու գաղափարը:

9. ՆԻՍԵԱՆ ԴՊՐՈՑԸ ԵՒ ՊՐՈՑ. ՇԱՐԼ ԺԻԴ

1848էն մինչև 1851 թիւը, հանրութիւնը կը հետաքրքրուէր արտադրողական կոոպերացիայով: 1858էն մինչև 1868 թիւը, Շուլցէ Դելիշի ազդեցութեան տակ, Ֆրանսայի մէջ յառաջ եկաւ հետաքրքրութիւն դէպի վարկային կոոպերացիան: 1885էն մինչև մեր օրերը, կը շարունակուի սպառողական ընկերութիւններու շրջանը: Այսպէս, 1885 թուին, Ֆրանսայի հարաւային փոքրիկ քաղաքներէն Նիմի մէջ, կալուածատէր էդուարդ դը Բուալ և Օգիւստ Ֆարբ հիմնեցին, այսպէս կոչուած, կոոպերատորներու Նիմեան դպրոցը: Օգիւստ Ֆարբ նախկին գործարանատէր էր, որ համակրելով աշխատաւորութեան դատին, ինք ևս որոշ ատեն մը բանուոր դարձաւ: Նիմեան դպրոցը կը հասկցուէր ոչ թէ սովորական ուսումնարան, այլ կոոպերատիւ մտածողութեան նոր ուղղութիւն, որ չէր հրաժարեր ոռչդելեան ռահվիրաներու սկզբունքներէն և աւելի կը զարգացնէր անդլիական քրիստոնեայ ընկերավարականներու գաղափարաբանութիւնը: 1886 թուին, դը Բուալ իր միջոցներով հրատարակեց «L'Emancipation» անունով փոքրիկ ամսագիր մը, զոր երկար ա-

տեն խմբագրեց պրոֆ. Ժիդի հետ միասին: Այս ամսագիրին մէջ գետեղուած բազմաթիւ յօդուածներով, դը Բուալ զարդացուց իր ընկերային և կրօնական հայեացքները: Սակայն կոոպերացիայի մասին իր հայեացքներու ամփոփումը ան տուաւ այն նամակին մէջ, որ ուղղուած է ներկայ աշխատութեան հեղինակին *): Այդ նամակը հոս կուտանք ամբողջութեամբ:—

«Կոոպերացիան ընդունակ է միացնելու բոլոր մարդիկ և բոլոր կրօնները: Այս հիման վրայ, եկէք կոոպերացիայի մէջ չխառնենք դասակարգային պայքարը: Կոոպերացիան ընդունակ է միացնելու բոլոր դասակարգները, թոյլ չտալով որ իր շրջանակին մէջ մուտք գործէ կործանարար ատելութիւնը: Կոոպերացիան, լայն բանալով իր դուռները բոլորի առջև, ապագային աստիճանաբար պիտի վերացնէ դասակարգային պայքարը: Անկարելի է փոխել ներկայ ընկերային կարգ ու սարքը՝ պահելով ներքին անհամաձայնութիւնները: Դուք չատ լաւ կը հասկնաք թէ՛ մեր նպատակներուն հասնելու համար, ամէնէն առաջ անհրաժեշտ է պատրաստել շիտակ և այլատէր մարդիկ: Լուսագոյն կարգերու համար պէտք են լուսագոյն մարդիկ»:

Միւս կողմէ, Նիմեան դպրոցը կը գտնէր թէ, ի փոխարէն նախկին անասական կարգերու, որ հիմնուած է արտադրողներու մրցակցութեան վրայ՝ պէտք է ստեղծուին նոր կարգեր, որոնք պէտք է հիմնուին սպառողներու գործակցութեան վրայ: Այս նոր կարգերու օրդանները պէտք է դառնան սպառողական ընկերութիւնները:

Կոոպերատիւ շարժումը ծնունդ առաւ բանուորութեան շրջանակին մէջ, բայց անիկա պէտք է ձգտի դառնալ հանրամարդկային: Ու ասիկա անոր պարտքն է, տնոր օրէնքը, անոր կոչումը:

Շուտով, դը Բուալի կողմէ Նիմեան դպրոցի հիմնումէն ետք, այդ դպրոցին յարեցաւ Մոնփելիէի համալսարանի քաղաքատնտեսութեան երիտասարդ պրոֆէսոր Շարլ Ժիդ, որ հսկայական մասնակցութիւն ունեցաւ սպառողական կոոպերատիւներու տարածման մէջ:

*) Պրոֆ. Վ. Տոսսուեանցի:

Ան ժողովրդականացուց կոոպերացիան ոչ միայն կենդանի խօսքով, այլ և փայլուն գրչով, գրելով աշխարհի ամէնէն շատ տարածուած դասագիրքը քաղաքացիականութեան, ինչպէս նաև կոոպերացիայի մասին շարք մը գրքեր, որոնցմէ իր դասախօսութիւններու ժողովածուն, «La Coopération» անունով, կոոպերատիւ գրականութեան ամէնէն յաջող մէկ գործն է:

Շարլ Ժիդ իր հայեացքներով աստուածական է (դիւս), համերաշխական (սոլիդարիս) և խաղաղօէր: Ան կը տանջուի ի տես այն իրողութեան, որ ազգերը կը յոշոտեն զիրար դասակարգային պայքարներով և պատերազմներով: Ան բարեշրջական է, բայց կը գիտակցի թէ յազափօխութիւնները երբեմն անխուսափելի են: Անոր արտասովոր համբերատարութիւնը շատ հետունքը կ'երթայ բնաւ մարքսիստ չըլլալով, ան բաւական հանդուրժող վերաբերմունք մը ունի համայնակարութեան հանդէպ: Ի դէպ, Ժիդի հայեացքները ամէնէն աւելի յստակօրէն երեւան կուգան հետեւեալ առոյցներն մէջ. — «կոոպերացիան, կ'ըսէ Ժիդ, կ'ուզէ աշխարհը վերափոխել, սկսելով սակայն տնային անտեսութեան բարենորոգումէն: Ան կ'երթայ դէպի աստղերը, միեւնոյն ատեն ամուր կանգնելով գետնի վրայ»: Յոյց տալով կոոպերացիայի լայն նպատակները, ան կ'ըսէ. — «Եթէ կոոպերացիան խանութներ բանալէ և հաւաքուած դրամներն ու ինչքերը կուտակելէ զատ այլ նպատակ չունենար, ան պիտի չկրնար տարբեր երկիրներու միլիոնաւոր մարդիկ համախմբել միեւնոյն յոյսով և միեւնոյն հաւատքով»: կոոպերացիայի միւս ձեւերէն ամէնէն աւելի սպառողական ընկերութիւններուն նախապատուութիւն տալով, Ժիդ կը գրէ. — «Արդիւնաբերողները ազգայիններ են և անոնց տիրապետութիւնը մրցակցութեան և դոյութեան պայքարի թագաւորութիւնն է: Իսկ սպառողները խաղաղ բնակիչներ են, որոնց տիրապետութիւնը պիտի ըլլայ միութեան թագաւորութիւնը կեանքի համար»: Վիճելով յեղափոխական ընկերավարականներու հետ, Ժիդ, վերջի յիշուած իր «կոոպերատիզմ» ժողովածուն մէջ կը գրէ հետեւեալը. — «Անոնք, որոնք ձեռք կ'ընեն թէ գոյութիւն ունեցող անտեսական կարգերը կարելի է ձեռքի

շարժումով մը փոփոխութեան ենթարկել, այդպիսինքր կամ իրենք մտորութեան մէջ են և կամ կը խաբեն ձեռք: Եթէ խօսքը քաղաքական յեղաշրջման մասին է, անշուշտ հնարաւոր է: Երեք օր բաւական է, ապապլելու համար դա՛ մը, որ դիւրարեկ բան մըն է: Բայց եթէ խնդիրը կը վերաբերի ամբողջ անտեսական օրգանիզմը նոր ամբողջութեամբ մը փոխարինելուն, այն ատեն անհրաժեշտ է նախապատրաստական երկարատև աշխատանք, նման այն դանդաղ և լուռ աշխատանքին, որու մասին ես ձեռք խօսած եմ: Աշխատանք մը, որ անտեսանելի և անընդհատ ձնշումով Ողորդական ովկիանոսի մէջ իշխանաց կղզիներ կը ստեղծէ, կամ, դաւաթի մը յատակին, խորհրդաւոր ճարտարապետութեամբ մը բիւրեղներ կը կազմէ, այն պայմանով միայն որ հեղուկը անշարժ մնայ»:

Նիմեան կոոպերատիւ ուղղութեան ներկայացուցիչները, 1885 թուին Փարիզի մէջ գումարեցին Փրանսայի սպառողական ընկերութիւններու առաջին համագումարը, որ մղում տուաւ հիմնելու սպառողական ընկերութիւններու Միութիւն մը: Այս Միութեան քարտուղարը եղաւ, երկար ատեն, Ա. Դոդէ Բանել, հեղինակը «La Coopération» ի, որ կոոպերացիայի մասին գրուած առաջին գիրքերէն մէկն է: Նիմեան դպրոցը ամբողջ կանգնած էր կոոպերացիայի սպաքաղաքական հողին վրայ: Սակայն, այնու ամենայնիւ, բե՛ճիքական բանուորութեան ղեկավար է. Անտէլ, Գենդի մէջ հիմնեց առաջին կուսակցական ընկերավարական սպառողական ընկերութիւնը, որ իր օրինակով վարակեց հիւսիսային Փրանսայի կարգ մը ազգեցիկ ընկերավարականները: Միութեան մէջ յառաջ եկաւ սպառողութիւն և, 1895 թուին, ընկերավարական սպառողական ընկերութիւնները կազմակերպեցին առանձին միութիւն մը: Բարեբախտաբար, այս բաժանումը շատ երկար չտևեց և, 1912 թուին, մէկ կողմէ Շ. Ժիդի և միւս կողմէ Լուի Էլիէսի և է. Պուասսոնի ազդեցութեամբ, թշնամացած եղբայրները կրկին հաշտուեցան և կազմեցին զօրաւոր գաշնակցութիւն մը և Մեծաքանակ Առեւտուրի Ընկերութիւն մը, որ արդարէն կը զարգանայ:

Արտադրողական կոոպերացիայի կեանքէն յիշատու-

վենք կարգ մը պատմական թուականներ: 1835 թուին հիմնուեցաւ «Արտադրողական Ընկերութիւններու Խորհրդատուական Պայտա» (Chambre Consultative des Associations Ouvrières de Production), իսկ 1893 թուին հիմնուեցաւ կոոպերատիւ դրամատուն, արտադրողական ընկերութիւններու կարիքները հոգայու համար: Գիւղատնտեսական կոոպերատիւներու կեանքէն յիշատակենք կարեւոր թուական մը: 1902 թուին հրատարակուեցաւ կոոպերատիւներու կանոնադրութիւնը, գիւղատնտեսական ապրանքները գնելու և վաճառելու մասին: Այս կանոնադրութիւնը մշակուեցաւ Ֆրանսայի գիւղատնտեսական սենդիկաներու Միութեան կողմէ:

10. ԿՈՈՊԵՐԱՏԻ ԾԱՐԺՄԱՆ ՍԿԻՋԲԸ ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՄԷՋ ԵՒ ՊՐՈՑ. ՀՈՒԲԵՐԻ, ՇՈՒԼՅԷ ԴԵԼԻՉԻ, ԼԱՍՍԱԼԻ ԵՒ ՊՖԷՅՖԷՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԻՒՆԸ

Գերմանիոյ մէջ, կոոպերացիայի առաջին վեհերոտ փորձը եղաւ քառասունական թուականներուն, երբ հաշուապահ Լիդկէ սկսաւ հիմնել, այսպէս կոչուած, խնայողական ընկերութիւն մը, որ իր անդամներէն կը վերցնէր ամենափոքրիկ խնայողութիւնները, որպէսզի այդ գումարներով ամառ ատեն գնուէին ձմեռուան համար ամէնաանհրաժեշտ իրերը, ընկերութեան անդամներուն միջև բաժնելու նպատակաւ: Այդպիսի սպառողական ընկերութիւններու սաղմեր սկսան երեւան գալ քիչ մը ուշ, բանուորական սպառողական ընկերութիւններու և գերման միւս երկիրներու, ինչպէս նաև բարեգործական ընկերութիւններու և մինչև անգամ երգելիկ խումբերու մէջ, (օրինակ, Աւստրիա):

Սակայն, գերման կոոպերատիւներու զանազան տեսակներու իրական նախաձեռնողները կարելի է համարել Վ. Հուբեր և Շուլցէ Դելիչ, որոնք տեսականօրէն և գործնապէս ցոյց տուին կոոպերացիայի ճամբան ոչ միայն Գերմանիոյ, այլ և ուրիշ դրացի երկիրներու:

Վիկտոր Էմէ Հուբերի (1800-1869) հայրը գերմանա-

ցի էր, իսկ մայրը՝ կիսով չափ Ֆրանսուհի: Ան բերլինի համալսարանի գրականութեան պրոֆէսոր էր, ժամանակ մը զբաղեցաւ պանդանոցական քաղաքականութեամբ, սակայն իր ամբողջ եռանդը յատկացուց Անգլիոյ և Ֆրանսայի մէջ նոր սկսուած կոոպերատիւ հիմնարկութիւններու ուսումնասիրութեան և կոոպերացիայի տեսական լուսարանութեան: Ան յատկապէս գնաց Ռոչլեր և 1854 թուին, առաջինը՝ հանգամանօրէն գրի առաւ ուղղելեան ուսման իրաներու մեծ նախաձեռնութիւնը, կանխելով անգլիացի Հոլեռիկի այդ թեմայով գիրքը: Պրոֆ. Հուբեր յստակօրէն հասկցաւ, թէ կոոպերատիւ շարժումը առաւելապէս «պրոլետարական հիւլէներու» միութիւնն է, արտադրութիւնը և սպառումը միահամուռ ձեռքերով կազմակերպելու համար: Սակայն, այնու ամենայնիւ, յատկապէս Գերմանիոյ համար ան անհրաժեշտ համարեց, որ կոոպերատիւ շարժման իրենց մասնակցութիւնը բերեն հասարակութեան բարձր դասերը: Այսպէսով, կրնայ ըլլալ որ դասակարգային բաժանումները վերնան և կոոպերացիան բարոյապէս ու նիւթապէս վերածնէ ամբողջ ժողովուրդը: Այս նպատակին համար, պրոֆ. Հուբեր կոոպերացիայի լաւագոյն ձեւը կը համարէր սպառողական, շինարարական և գաղութային կամ բնակարանային ընկերակցութիւնները: Ան բարձր կը գնահատէր աշխատանքը ոչ միայն ղեկավարներուն, այլ և շարքային կոոպերատորներուն: Ասիկա ի յայտ կուգայ հետեւեալ ասացուածքէն. — «Կոոպերատիւ աշխատանքը աչքի չի դարձեր, բայց ան նոյնքան հիմնական է, որքան կամուրջի յենակները»:

Հերման Շուլցէ (1808-1883) երկու ազգանունն ստացած է իր ծննդավայր փոքր քաղաք Դելիչի պատճառով: Ան կը տարբերուէր պրոֆ. Հուբերէն անով, որ նուիրուած էր կոոպերացիայի գործնականացման: Ան կազմակերպեց հում նիւթերու և փոխատու-խնայողական առաջին կոոպերատիւները: Լայֆլիցի համալսարանը աւարտելէ յետոյ, ան դարձաւ դասաւոր, բայց ենթարկուեցաւ կառավարական հետապնդութեան: Յետոյ զինք պատգամաւոր ընտրեցին, և ան, մինչև իր կեանքի վերջը, համարուեցաւ յառաջդիմական կամ աղատական կուսակ-

յութեան զեկովարներէն մէկը, թէև քաղաքականութեամբ շատ քիչ կը զբաղուէր: 1849 թուին ան հիմնեց կաթաղործներու և կօչկակարներու երկու ընկերակցութիւններ, որպէսզի այդ արհեստաւորներուն հնարաւորութիւն տայ խնայողութիւններ ընելու, միացեալ ուժերով հում նիւթեր գնելով: Երբ այս միջոցը անբաւարար նկատուեցաւ, այն ատեն ան՝ հում նիւթերու առեւտուրին աւելցուց միերուսի գործը, այսինքն միերանոցներ՝ պարաստուած և վաճառելի ապրանքներու համար: Այլ սակայն, այս ալ անբաւարար համարեց, վասնզի ընկերութիւնը սէպարեալներ նաև վարկի: Այն ատեն, 1850 թուին, ան հիմնեց փոխառու-խնայողական ընկերութիւն:

1925 թուին, գերման կոոպերատիւ մամուլին մէջ հրատարակուած նիւթերը կը հաստատեն նախկին ենթադրութիւնները և լրիւ կերպով ցոյց կուտան թէ՛ Շուլցէ Դելիչ, նախ՝ փոխառու-խնայողական և ապա՝ սպառողական ընկերութիւններ հիմնելով, օրինակ առած էր հարեւան գործարանային քաղաք էյլէնբուրգի մէջ հիմնուած փոխառու-խնայողական ընկերութիւնը: Այս կոոպերատիւ ընկերութիւնը էյլէնբուրգի մէջ հիմնած էր ըստիկ Բերնհարդի, 1850 թուի Սեպտեմբեր 30ին: Իսկա. Բերնհարդի այս կոոպերատիւները հիմնած էր անդամներու անսահման պատասխանատուութեան սկզբունքին վրայ: Այդ կոոպերատիւ ընկերութիւնները առաջին իսկ հերթին յաջողութիւններ ունեցան և ծառայեցին ժողովուրդի բոլոր դասերուն: Անոնց ազդեցութեան տակ, Շուլցէ Դելիչ, անսահման պատասխանատուութեան ըսկզբունքներուն վրայ, Դելիչի մէջ վերակազմեց իր փոխառու-խնայողական ընկերութիւնը 1852 թուի աշնան: Միեւնոյն ամիսին ան հիմնեց սպառողական ընկերութիւն, ազդեւելով ոչ միայն էյլէնբուրգ քաղաքի գործնական օրինակէն, այլ և պրոֆ. Հուբերի յօդուածէն:

1853 թուին, Շուլցէ Դելիչ հրատարակեց կոոպերացիայի առաջին գործնական ձեռնարկը: Շուլցէ Դելիչի ամենախոշոր գործերէն մէկը կը հանդիսանայ գերման կոոպերատիւներու ընդհանուր Միութեան հիմնումը 1859 թուին: Շուլցէ Դելիչ այս միութեան մէջ համախմբեց այդ ատենները գոյութիւն ունեցող կոոպերա-

տիւներու բաւար տեսակները, կոոպերատիւ շարժումը համարելով մէկ և անբաժանելի: Ան նաև կազմեց և համապատասխան իշխանութեանց մօտ հաստատել տուաւ պրօպագանդական կոոպերատիւ օրէնքը, 1867 թուին: Այս օրէնքը կոոպերատիւ ընկերութիւններուն իրաւունք կուտար ունենալու անսահման թիւով անդամներ, որոնք նպատակ կը դնեն, ընդհանուր ձեռնարկներու միջոցաւ, աջակցիլ իրենց ընկերակիցներուն վարկ և անստուութիւն ձեռք բերելու: Օրէնքը այս տեսակ կոոպերատիւներուն իրաւական անձի իրաւունք կուտայ:

Շուլցէ Դելիչ դէժ էր պետական սեւէ աջակցութեան և կանգնած էր կոոպերացիայի բացարձակ անկախութեան տեսակէտին վրայ: Անոր տեսական հայեացքներուն թուող հակառակորդ հանդիսացաւ ընկերավարական Ֆերդինանդ Լասսալ, որ կը դառնէր թէ, արհեստաւոր դասը դատապարտուած է անհետանալու, ուստի պէտք է կազմակերպել միայն գործարանային բանուորները և կազմակերպել զանոնք արտադրողական ընկերութիւններու մէջ: Յետոյ, Ֆ. Լասսալ կը դառնէր թէ, բանուորութեան այդ ձեւի կազմակերպութեան համար, անհրաժեշտ է պետական օգնութիւն: Տեսական վիճաբանութեան մէջ, Ֆ. Լասսալ ըստ երեւոյթին յաղթանակեց, սակայն գործնականին մէջ, անոր արտադրողական ընկերութիւնները յաջողութիւն չունեցան:

Սպառողական ընկերութիւններու մասին, Լասսալէն և Շուլցէ Դելիչէն շատ աւելի մեծ հասկացողութիւն ունեցաւ սեղանաւոր և գաղտնի խորհրդական Էդուարդ Պֆէյֆէր, որ 1865 թուին, սպառողական ընկերութիւններու մասին հրատարակեց առաջին գիրքը: Շուլցէ Դելիչի մէջ ան հիմնեց օրինակելի սպառողական ընկերութիւն մը: Նաև ան առաջին անգամ միտք տուաւ սպառողական ընկերութիւններու մեծաքանակ ապրանքներու վաճառման ընկերութիւն հիմնելու մասին: Հակառակ Շուլցէ Դելիչին, որ չէր սիրեր ընդգծել կոոպերացիայի ընկերային նշանակութիւնը, է. Պֆէյֆէր ունէր այդ մասին այն տեսակէտը, զոր սմանք Գերմանիոյ մէջ կ'անուանեն կոոպերատիւ ընկերավարութիւն, իսկ Ֆրանսոյի մէջ, աւելի իրաւացիօրէն, ուղղակի կոոպերատիւ:

II. Յ. Վ. ՌԱՅՅԷՅՁԷՆ, Վ. ՇԱԱԶ

ԵՒ ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

Գերման մեծ կոոպերատորներէն և կազմակերպիչներէն, ինչպէս նաև նոր սկզբունքները կեանքի մէջ կիրառել տուողներէն է Ֆրեդերիք Վիլհելմ Ռայֆէյզէն (1818-1888): Իբրև անհատականութիւն, Ռայֆէյզէն խիստ ինքնուրոյն դէմք մըն էր: Ոմանք զայն կը համեմատեն Բիզմարկի հետ: Սակայն ան Եւրոպայի կեանքին մէջ շատ աւելի բարեբար դեր ունեցաւ, քան երկաթեայ վարչապետը: Ռայֆէյզէն քաղաքականութենէ հեռու մընաց և նոյնիսկ չքուէարկեց ունէ կուսակցութեան, ըսելով թէ ինք չի կրնար ծառայել կուսակցութեան մը, վասնզի կոոպերացիայի ճամբով կը ծառայէ ամբողջ ժողովուրդին: Հակառակ մշտական կարիքներու և իր աչքի լոյսը կորսնցնելուն, Ռայֆէյզէն շարունակեց մինչև իր կեանքի վերջը ծառայել իր սիրած գործին:

1866 թուին, Ռայֆէյզէն հրատարակեց իր հոչակաւոր գիրքը, «Die Darleinkassenvereine als Mittel zur Abhilfe der Not der ländlichen Bevölkerung», որ կը հիմնաւորէ գիւղական վարկային կոոպերացիան: Սակայն, տակաւին քառասունական թուականներուն, ան կիսաբարեգործական-կիսակոոպերատիւ փորձեր ըրաւ: Այսպէս, երբ ինք Վէյէրբուրգ քաղաքագլուխ էր, 1846-47 թ սովի և երաշտի ժամանակ, քանի մը քաղաքացիներու աջակցութեամբ, հիմնեց հաց և գետնախնձոր գնող ընկերութիւն մը: Վերջը Ֆրամմերս Ֆելտի քաղաքագլուխի պաշտօնն ստանձնելով, Ռայֆէյզէն, վախճուն ունեւոր քաղաքացիներու հետ, 1849 թուին հիմնեց «Գիւղական աղքատ անտեսութիւններուն օգնող ընկերութիւն մը»: 1852 թուին Ռայֆէյզէնը տեղափոխեցին Նէյվիդի մօտ Հեդդէսդորֆ: Ան՝ հո՛ս ալ, 1854 թուին, հիմնեց բարեգործական ընկերութիւն մը, որ նպատակադրած էր հոգալ լքուած երախաներու մասին, աշխատանք գտնել գործազուրկներուն, կենդանիներ հայթայթել աղքատներուն: Այս կարիքները բաւարարող միջոցները կը կազմէին անգամավճարները, հանդանակութիւնները և փոխառու-

թիւնները: Սակայն, բոլոր այս ընկերութիւնները աւելի շատ բարեգործական բնաւորութիւն ունէին: Այն ատեն Ռայֆէյզէն վճռեց ձեւափոխել իր ընկերութեան կանոնադրութիւնը, հետեւելով Շուլցէ Դելիչի օրինակին: Ու աղքատները, որոնք նախապէս վարկերով կ'օգտուէին, դուրս մնալով ընկերութենէն, անդամակցեցան անոր և միւս հարուստ անդամներուն հետ միասին կազմեցին նոր, արդէն կոոպերատիւ ընկերութիւն, ուր իւրաքանչիւր անդամ պարտաւոր էր մուտքի վճար ընել մէկ թալեր և 20 թալերի ալ բաժին վերցնել: Զուտ շահը չէր տրուեր անդամին, մինչև որ այդ շահէն մէկ բաժին չգոյանար, իսկ զուտ շահի 9/10-ը կը տրուէր անդամներու ունեցած բաժիններու համեմատութեամբ:

1866 թուին, Ռայֆէյզէն, վերը յիշուած իր գիրքով աւելի՛ մօտեցաւ առաջին անգամ Շուլցէ Դելիչի կողմէ հոչակուած ինքնօգնութեան սկզբունքին: Ան արդէն կը յայտարարէր թէ Հեդդէսդորֆեան կանոնադրութեամբ յիշատակուած պատուոյ անդամները անյարիք են իսկական փոխադարձ օգնութեան: Բայց, այս ուղղութեամբ մօտենալով Շուլցէ Դելիչին, ան կը քարոզէր կոոպերացիան կազմակերպել ոչ թէ քաղաքներու բանուորութեան և արհեստաւորութեան, այլ գիւղացիութեան մէջ: Ասկէ զատ, ան կը գտնէր թէ վարկային ընկերութիւնը պէտք է սահմանափակէ իր գործունէութեան շրջանակը մէկ ծուխի մէջ, ուր բոլորը զիրար կը ճանչնան և յաճախ իրարու կը հանդիպին: Իսկ եթէ ծուխերը պզտիկ են, այն ատեն կարելի է ընկերութիւնը կազմել մէկ քանի ծուխերու համար: Այսպէս էր Անխաուզէնի ընկերութիւնը, որ սահմանափակած էր իր գործունէութեան շրջանակը: Այս ընկերութիւնը յատկանշական էր նաև անով, որ անոր անդամները չէին պարտաւորուեր մուտքի վճարներ ընել և բաժնետոմսեր վերցնել, բայց նաև իրաւունք չունէին օգտուելու շահէն, որ կ'երթար միանալու դրամագլուխին: Բացի վարկային գործառնութիւններէ, այդ ընկերութիւնը ստանձնած էր նաև սպառողական ընկերութեան պաշտօն:

Ըստ երեւոյթին, այս ժամանակէն կը սկսի Ռայֆէյզէնի բաժանումը Շուլցէ Դելիչի փոստմէն, թէև ու-

սուսնասիրողներէն ոչ ոք կրցաւ ճշտօրէն որոշել թէ ե՞րբ տեղի ունեցաւ այդ բաժանումը: Պզտիկ շրջանակի մէջ սահմանափակուած գործունէութենէն և բարեգործական սկզբունքէն, յառաջ եկաւ ռայֆէյզէնեան ընկերութիւններու մէկ ուրիշ յատկանշական գիծը, որ կը վերաբերի ընկերութեան անդամներու դաստիարակութեան վրայ մեծ ուշադրութիւն դարձնելու խնդրին: Ըստ Ռայֆէյզէնի, ընկերութեան նպատակն է ձգտիլ ոչ թէ շահին, այլ աղքատ անդամներու նիւթական կարողութեան բարձրացման: Այդ պատճառաւ ալ, ընկերութեան անդամի վարկ ստանալու ընդունակութեան հետ միասին, հաշուի կ'առնուէր նաև այն հանգամանքը թէ ան իր վարքով արժանի է վարկի: Զուտ շահի բաժանումը անդամներու միջև արգիլուած էր, և ասիկա նոյնպէս կը շեշտէր ընկերութեան ոչ առեւտրական բնաւորութիւնը: Սակայն, այս սկզբունքը միշտ չի գործադրուիր: Հետագային, օրէնքին համաձայն շարժուելով, ստիպուած եղան թոյլ տալ, որ իւրաքանչիւր անդամ մէկ բաժին վերցնէ, ըստանալով սովորական տոկոսը: Սակայն, Ռայֆէյզէն նախապէս ըմբռնած էր կոոպերատիւ օրէնսդրութիւնը՝ որ կը վերաբերի վարկը միայն ընկերութեան անդամներուն տալու սկզբունքին: Ռայֆէյզէնեան ընկերութիւններու բնորոշ գիծն է շարք մը կոոպերատիւ պաշտօններու մէկ անդամէն գործադրութիւնը: Ռայֆէյզէնի մտածողութեամբ, վարկային ընկերութիւնները պարտաւոր են ոչ միայն դրամ փոխ տալ գիւղացիներուն, այլ և ընդգրկել ամբողջ գիւղական տնտեսական կեանքը:

Զբաւականանալով իր գաղափարները մամուլի մէջ քարոզելով, Ռայֆէյզէն 1868ին ձեռնարկեց իր առաջին ճամբորդութեան, կոոպերացիայի քարոզութեան համար: Այս ճամբորդութեան արդիւնքը այն եղաւ, որ հիմնուեցան 12 վարկային ընկերութիւններ: 1871ին, ռայֆէյզէնեան տիպի վարկային ընկերութիւններու թիւը հասաւ 77ի: Հետագայ փորձերը ցոյց տուին, որ ռայֆէյզէնեան ընկերութիւնները կարգ մը կողմերով կը նսեմանան շուրջ-դեղիքեան ընկերութիւններու առջև: Որովհետև ռայֆէյզէնեան ընկերութիւններուն կ'անդամակցէին բացառաբար գիւղացիներ և ոչ թէ, ինչպէս

շուրջ-դեղիքեան տիպի ընկերութիւններու մէջ, հասարակութեան բոլոր դասերը, ատոր համար ալ ռայֆէյզէնեան ընկերութիւններու մէջ սկսան պարբերական դասնալ դրամի յաւելումներ կամ պակասներ: Բայց կարելի չէր մերժել ընկերութեան անդամներուն, երբ անոնք, հունձքէն յետոյ շատ դրամ ունենալով, կ'ուզէին դրամ ներդնել, ոչ ալ կարելի էր փոխ դրամ չտալ, երբ գիւղացին պէտք ունէր անոր: Դրամի տեղատուութեան և մակընթացութեան հուսադրման, ինչպէս նաև կառավարութեան առջև կոոպերացիայի շահերը պաշտպանելու համար, Ռայֆէյզէն կողմնակից եղաւ որ ընկերութիւնները խմբուին մէկ Միութեան մէջ: Եւ ահա, Նէյվիդի մէջ, 1878 թուին, 11 վարկային ընկերութիւններ հիմնեցին Հոնոսսի կոոպերատիւ Դրամատունը, որուն կառավարութիւնը չտուաւ իր աջակցութիւնը: Այս դրամատան օրինակով, միեւնոյն տարին հիմնուեցան ուրիշ երկու կեդրոնական դրամատուներ ևս, մէկը Հեսսենի և միւսը Վեստֆալիոյ մէջ: Բայց կառավարութիւնը, հիմնուած 1868 թուի կոոպերատիւ օրէնքին վրայ՝ որու համաձայն ընկերութիւն մը չէր կրնար ուրիշ ընկերութեան մը անդամ դառնալ, փակեց ռայֆէյզէնեան տիպի կեդրոնական դրամատուները: Ու ասիկա անշուշտ մեծ հարուած մըն էր Ռայֆէյզէնի համար: Բայց, շուտով ելք մը գտնուեցաւ: Հոնոսսի Գիւղատնտեսական կոոպերատիւ Դրամատունը փոխուեցաւ բաժնետիրական ընկերութեան մը, «Նէյվիդի Գիւղատնտեսական կեդրոնական Փոխատուական Դրամարկը» նշանակին տակ: Ի հարկէ, այս դրամատան կոոպերատիւ բնաւորութիւն արուեցաւ: Ընկերութեան հոգեւոր աջակցութեան համար, Ռայֆէյզէն 1877 թուին հիմնեց գրասենեակ մը, որ պաշտօն ունէր խորհուրդներ տալու, ցուցմունքներ ընելու, վերաքննիչներ զրկելու և համադրումարներ կազմակերպելու: 1879 թուին, այս գրասենեակը սկսաւ հրատարակել ամսագիր մը «Das landwirtschaftliche Genossenschaftsblatt» անունով և Ռայֆէյզէնի խմբագրութեամբ:

Ռայֆէյզէնի մահուան տարին, 1888ին, Նէյվիդի գրասենեակին շուրջ, որ կը ներկայացնէր իսկական միութիւն մը, համախմբուեցան աւելի քան չորս հարիւր

վարկային ընկերութիւններ: Անոր մահէն վերջ, վարկային ընկերութիւններու թիւը սկսաւ շատ աւելի արագօրէն աճիլ, այնպէս որ ռայֆէյզէնեան տիպի ընկերութիւնները հիմա ոչ միայն Գերմանիայի, այլ և Աւստրիայի, Չեխոսլովակիոյ և Հունգարիոյ մէջ առաջին տեղը կը գրաւեն, իրենց ետեւ թողնելով շուլցէ-դելիչեան տիպի ընկերութիւնները: Անոնք կը գերազանցեն նաև Ռուսիոյ մէջ, իսկ Հնդկաստանի և Ճափոնի մէջ կը հանդիսանան վարկային կոոպերատիւներու միակ տիպը:

Վիլհելմ Հաազ (1839-1913) ծնած է Դարմշտադի մէջ և ապա դարձած այդ քաղաքի ոստիկանապետը: Ան մշակեց գիւղական կոոպերացիայի յատուկ սիստեմ մը, ուր ներդաշնակեց Շուլցէ Գելիչի և Ռայֆէյզէնի սիստեմները: Ան սկարացուց ռայֆէյզէնեան կոոպերացիայի կրօնական բնոյթը, գտնելով թէ քրիստոնէական սիրոյ վրայ յենուելը այնքան ալ պէտք չէ կոոպերատիւ աշխատանքի կիրառման մէջ: Նաև ան՝ նախապատուութիւն տուաւ Շուլցէ Գելիչի բաժնեթուղթային սկզբունքին:

Այս նախապատուութիւնը տալով, Հաազ կ'ուզէր աւելի անկախութիւն տալ տեղական միութիւններուն: Ու նաև ան անձնապէս կը քաջալերէր գաւառային միութիւնները: Ասկէ զատ, Հաազ կոոպերացիայի շրջանակէն վտարեց քաղաքական և նման հարցեր, գոնանալով միայն խստօրէն տնտեսական խնդիրներով:

Հաազ իր կոոպերատիւ գործունէութիւնը սկսաւ 1872 թուին, Փրիդբերգի մէջ հիմնելով գիւղական սպառողական ընկերութիւն: Բնորոշ է որ այդ ընկերութիւնը գնումներ կատարող գիւղատնտեսական ընկերութեան պաշտօն կը կատարէր, բայց Հաազ զայն կ'անուանէր սպառողական ընկերութիւն: 1873 թուին, Հաազ Հեւսենի մէջ հիմնեց գիւղատնտեսական սպառողական ընկերութիւններու Միութիւն: 1883 թուին հիմնեց «Գերմանիոյ Գիւղատնտեսական կոոպերատիւներու Միութիւն», որ քիչ վերջ ստացաւ «Կայսրութեան Միութիւն» անունը: Դարձեալ անոր մասնակցութեամբ, 1904 թուին, Դարմշտադի մէջ հիմնուեցաւ առաջին գիւղատնտեսական կոոպերացիայի դպրոցը, պաշտօնեաներ պատրաստելու համար: Ահա՛ գործունէութիւնը վ. Հաազի, որ

Գերմանիոյ մէջ հիմնեց գիւղատնտեսական կոոպերատիւներու Միութիւն: Այս Միութիւնը, 1903 թուին, Համբուրգի մէջ հիմնուած սպառողական ընկերութիւններու կեդրոնական Միութեան հետ, Գերմանիոյ ամէնէն խոշոր միութիւնն է:

Մենք պիտի կանգ չ'առնենք միւս երկիրներու կոոպերատիւներու պատմութեան վրայ, վասնզի անոնք մեծ մասամբ ընդօրինակած են Գերմանիան, Անգլիան և Ֆրանսան:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

1. Ի՞նչ է սպառողական կոոպերացիան եւ սպառողական ընկերութիւններու եռութիւնը: 2. Ռոյզելեան սկզբունքներ: 3. Սպառողական ընկերութիւններու սիպեր: 4. Շինարարական ընկերութիւններու սիպեր: 5. Սպառողական ընկերութիւններու կազմակերպում եւ անոնց միութիւններ: 6. Վիճակագրական տւեալներ Մեծն Բրիտանիոյ սպառողական կոոպերատիւներու մասին: 7. Հակիրճ տեղեկութիւններ միւս պետութիւններու սպառողական ընկերութիւններու վիճակի մասին:

1. ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՆ ԵՒ

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԷՈՒԹԻՒՆԸ

Սպառողական կոոպերացիա կը կոչուի գնողներու աջ կազմակերպութիւնը, որ նպատակ ունի հակակշռի ենթարկել և մասնաւոր նուազեցնել կամ չէզոքացնել առեւտրական միջնորդներու շահագործումը: Հիւս. Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մէջ, փորձեր եղան՝ գնողներու լիզաներ կազմակերպելով՝ հակակշռել մասնաւոր առեւտուրը և մասնաւոր արդիւնաբերութիւնը, բայց այդ փորձերը տակաւին չօշափելի արդիւնքներ

չտուին ո՛չ Ամերիկայի և ոչ ալ Եւրոպայի մէջ: Դրամատիրական առեւտուրը, որ հիմնուած է շահի հետապնդման վրայ, խիստ դժուար է հակակշռի ենթարկել կամ համաձայնեցնել զայն բնականոն սկզբունքներու: Այդ պատճառաւ ալ, ամերիկացի կանանց ազնիւ ճիգերը, ինչպէս նաև քաղքենի կանանց խիստ նուազ հետաքրքրութիւնը նիւթական խնդիրներու հանդէպ, շատ չնչին չափով փոխեցին ժամանակակից առեւտուրի և արդիւնաբերութեան նեղ առեւտրական բնաւորութիւնը: Մասնաւոր առեւտուրի շահագործման դէմ պայքարելու համար, պէտք է ոչ թէ հակակշռել, այլ փոխարինել զայն առեւտուրի նոր պարկեշտ ձեւով, այսինքն սպառողական ընկերութիւններով:

Սպառողական ընկերութիւնը գնողներու միութիւնն է, որ կ'ուզէ իր անդամներուն համար իր միջոցով հայթայթել և ապա նաև արտադրել բոլոր անհրաժեշտ ապրանքները: Սպառողական ընկերութիւն հիմնելով, անոր անդամները ատով իսկ հնարաւորութիւն կը ստեղծեն աստիճանաբար մերժելու առեւտրական միջնորդներու ծառայութիւնը: Անդամները բարոյապէս կը պարտաւորուին բոլոր ապրանքները գնելու իրենց ընկերութեան վաճառատունէն, իսկ ընկերութիւնը պէտք է դառնայ մէկ անդամը սպառողական ընկերութիւններու միութեան: Ճիշտն ըսած, սպառողական ընկերութեան մէջ տեղ ունի ոչ թէ առեւտուրը՝ ինչպէս դրամատիրական ձեռնարկութիւններու մէջ՝ այլ խումբ մը անդամներու ինքնամատակարարումը: Սպառողական ընկերութեան մէջ գոյութիւն չունի տէրը կամ դրամատէրը, որոնց դրպանը կը լեցուի սուղ դնով ծախուած ապրանքներու շահը: Սպառողական ընկերութեան անդամները անոր մէջ տիրակալներ են և անոնցմէ ոչ մէկը չ'ապրիր միւսի հաշուին: Սպառողական ընկերութեան չրջանառութեան յաւելումը և անոր կարողութիւնը կ'երթայ ոչ միայն անդամներու օգտին, այլ և ամբողջ հասարակութեան, վասնզի սպառողական ընկերութիւնները, եթէ տակաւին չեն չէզոքացուցած մասնաւոր առեւտուրը, ամէն պարագայի, սակայն, անոնք կը կանոնաւորեն շուկայի դինեբը, թոյլ չտալով որ քմահաճօրէն բարձրացուին անոնք:

Այսպէս կոչուած շահը, որ կը ստանայ սպառողական ընկերութիւնը, իրապէս սեփական շահ չէ, այս խօսքի դրամատիրական առսւժով. այսինքն շահագործման արդիւնք չէ, այլ խնայողութիւնն է անդամներուն, որոնք սպառողական ընկերութիւններու չգոյութեան պարագային, պիտի իյնային առեւտրականներու ճանկը: Այդ խնայողութիւնը կարեւոր չափով կը մեծնայ, երբ սպառողական ընկերութիւնը առաջնակարգ անհրաժեշտութեան ապրանքներու արտադրութեան կ'անցնի: Արդիւնագործական և գիւղատնտեսական արտադրութիւնը սպառողական ընկերութիւններու և մասնաւորապէս անոնց միութեան վախճանական նպատակը կը կազմէ, թէև իր կարգ մը ճիւղերուն մէջ կը բախի մեծ դժուարութիւններու: Այդ դժուարութիւններէն գլխաւորն է, այսպէս կոչուած բանուորական հարցի բարձրացումը՝ սպառողական ընկերութիւններու միութեան ձեռնարկութիւններուն մէջ: Որքան շատ ըլլան սպառողական ընկերութիւնները, որքան շատ՝ սպառողական ընկերութիւններու միութիւնը և իր արդիւնաբերական բաժանմունքները, այնքան թոյլ կը դառնան ընկերական կապերը ինչպէս անդամներու, նոյնպէս նաև անոնց բանուորներու և պաշտօնեաներու միջև: Օրինակ, սպառողական ընկերութիւններու միութեան գործարանը կը ոտանայ, առ նըւաւորութիւն, վասնզի այդ գործարանի բանուորները, շահագործուած չըլլալով ոչ անոր շահով և ոչ ալ ընդունակ ըլլալով տարբերելու այդ գործարանը դրամատիրական գործարանէ մը, ինքզինքնին կը զգան ճիշտ այնպէս, ինչպէս եթէ իրենք վարձուած ըլլային դրամատիրներէն: Այս վտանգները նկատի ունենալով, սպառողական ընկերութիւնները վերջերս սկսած են նուազ հրապուրուել կեդրոնացումով և խոշոր ձեռնարկութիւններով: Անոնք վերջերս մեծ ուշադրութիւն կը դարձնեն ոչ թէ ընդլայնուելու վրայ, այլ ներուժ աշխատանքներու և անդամներու դաստիարակութեան վրայ:

2. ՌՈՉԴԵԼԵԱՆ ՍԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐ

«Ի սկզբանէ էր Բանն», կ'ըսէ Նոր կտակարանը, ատոր համար ալ, իւրաքանչիւր շարժում, որ կ'ուզէ ամուր ըլլալ, պէտք է դեկավարուի որոշ սկզբունքներով: Այդպիսի սկզբունքներ, որոնք կոտպերացիայի հիմքը կը կազմեն, մեզի ծանօթ են ոռչդելեան ռահվիրաներէն: Առաջին հայեացքով, այդ սկզբունքները շատ պարզ կը թուին և ոչինչ ունին իմաստուն: Բայց մեծ դիւտերն ալ պարզ թուեցան իրենց երեւան հանուելէն վերջ: Այսպէս ըսած տրամաբանական կարգով, մենք առաջին տեղը կուտանք կանխիկ գներու կամ վաճառելու սկզբունքին: Չկատարելագործուած սպառողական ընկերութիւնները, որոնք Ռոչդելի սպառողական ընկերութեանէն առաջ երեւան եկած էին, կործանեցան մեծ մասամբ այն պատճառով որ, չունենալով բաւականաչափ բաժնեթուղթերու դրամագլուխ, մեծաքանակ ապրանք ծախող վաճառականներէն պարտքով գնումներ կը կատարէին և յաճախ իրենց անդամներուն ապրանքը ապառիկ կը ծախէին: Անդամները պարզամտօրէն կը կարծէին թէ, սպառողական ընկերութիւնը այնքան աւելի օգտակար է, որքան դիւրութեամբ ապառիկ ապրանք կուտայ իրենց, իսկ սպառողական ընկերութեան վարիչները թեթեւամտօրէն կը կարծէին թէ, ապառիկ տալով շատ անդամներ կ'ունենան: Մինչդեռ ատով անոնք ընկերութիւնը հասցուցին մինչև սնանկութեան, վասնզի բազմաթիւ անդամներ չկրցան վճարել իրենց պարտքերը: Անդամները, իրենց կարողութեան վեր ապառիկ ապրանք վերցնելով, կը դժուարանային պարտքերը վճարել, իսկ կարգ մը անբարեխիղճներ ալ, որքան կարելի է շատ ապրանք առնելով, անհետացան: Հին սպառողական ընկերութիւններու վարչութեան անդամները, մասնաւորաբար գործակատարները, նոյնպէս բարեխիղճ չէին միշտ: Անդլիական սպառողական ընկերութիւնները, իրենց առաջին շրջանի գործնական կեանքին մէջ, ունէին հետաքրքրական արտայայտութիւն մը — «գողնալ գողէն»: Այս գործողութիւնը կը կատարուէր հետեւեալ կերպով. — վարչութեան անդամները՝ գողութեան մէջ կասկածուող վար-

չուժեան անդամը կամ գործակատարը կը հրաւիրէին քաղաքէն դուրս խնճոյքի, մինչ այդ պահուն վարչութեան միւս անդամները խուզարկութիւն կը կատարէին և կը վերցնէին գողէն անոր կողպտած բոլոր ապրանքները: Սպառողական ընկերութիւնները ամէնէն աւելի կ'ոչնչանային անբարեխիղճ գործակատարներու կողմէ, որոնք, շահագործելով վարչութեան անդամներու անտեղեակութիւնը առեւտրական գործերու մէջ, կը կողպատէին սպառողական ընկերութիւնը: Երբեմն ալ այդ գող գործակատարները սպառողական ընկերութեան դիմաց կը բանային իրենց խանութները կամ կը գնէին հաշուեյարդարի ենթարկուած ընկերութեան մնացեալ ապրանքները: Ռուսիոյ Աստրախան քաղաքին մէջ, ասկէ ոչ շատ առաջ, կարելի էր տեսնել հետեւեալ ինքնօրինակ ցուցատախտակը — «Աշխատաւոր» Սպառողական Ընկերութիւն, Պիրոսնիկովի: Պիրոսնիկով ուրիշ ոչ ոք էր, եթէ ոչ սպառողական ընկերութեան նախկին գործակատարը, որ Թիրանալով սպառողական ընկերութեան, պահպանեց անոր հրապուրիչ անունը, աւելցնելով միայն իր ազգանունը:

Ռոչդելեան ոահվիրաները, հակառակ աղքատ ջուհակներ ըլլալուն, հաստատօրէն վճարեցին բնաւ ապառիկ չգնել: Անոնք դեռ քիչ առաջ կապալով ծառայութեան մտած էին մասնաւոր առեւտրականներու քով, որոնք հաճոյքով ապառիկ, բայց բարձր գնով ապրանք կուտային անոնց: Այդ պատճառով ալ, անոնք նոր կեանք մը սկսան, ինքզինքնին վարժեցնելով կանխիկ գնելու իրենց սպառողական ընկերութենէն, կամ, ինչպէս առածը կ'ըսէ, սաքերը վերմակին համեմատ պարզեցին: Չէ՞ որ ապառիկ ապրանք առնելը, բացի վարկատուի ռիսկէն, կը գայթակղեցնէ վարկառուն, գնելու նաև իրեն պէտք չեղած ապրանքը: Ասկէ զատ, սպառողական ընկերութիւններու մէջ ապառիկը կը բարդացնէ հաշուապահութիւնը: Իսկ սպառողական ընկերութիւնը մասնաւոր առեւտրականէն կը տարբերի անով, որ չի կրնար պարտօքերը անխղճօրէն պահանջել: Գնորդներու համար կանխիկ գնելու սովորութիւնը լաւ է, որովհետև ատիկա անոնց կեանքին մէջ կը մտցնէ անկախութիւն և ճշտա-

պահութիւն: Ճիշտ է, կը պատահին դէպքեր, երբ ծայրայեղ կարիքը կը ստիպէ դիմելու ապառիկի: այդ պատճառով ալ, նոյնիսկ Մեծն Բրիտանիոյ մէջ կան ապառիկ տուող կարգին ընկերութիւններ, բայց, յաճախ ապառիկ գնելը դէշ սովորութիւն է և ոչ թէ ծայրայեղ կարիքի հետեւանք:

Կանխիկ առեւտուրի սկզբունքէն զատ, ռոչդելեան դպրոցը ունի նաև շուկայի գնով ծախելու սկզբունքը: Նախկին սպառողական ընկերութիւնները կը կարծէին օգտակար ըլլալ աղքատ անդամներուն, ապրանքները գրեթէ ինքնարժէքով ծախելով անոնց: Այդպէսով անոնք իրենց գերեզմանը կը փորէին, չկրնալով ընդարձակել իրենց գերեզմանը կը փորէին, չկրնալով ընդարձակել գործը և ի վերջոյ փակուելով, առանց շօշափելի օգուտ գործը հասցնելու իրենց անդամներուն: Ռոչդելեան ոահվիրաները իսկոյն հասկցան որ, շուկայի գնով ծախելով ընկերութեան հնարաւորութիւն կուտան ունենալու կարելու շահ մը, ընկերութեան առաջադրած լայն նպատակներու իրագործման համար: Միայն թէ, ռոչդելեան սպառողական ընկերութիւնը ընդունեց շուկայի ոչ թէ ամէնէն բարձր, այլ միջին գինը, որպէսզի այդ ուղղութեամբ ևս օգնէ իր անդամներուն և գինը չբարձրացնէ: Ասկէ զատ, շուկայի գնով ազատէր սպառողական ընկերութիւնը իր հակառակորդներու աւելորդ թշնամութենէն: Առեւտրականները խիստ թշնամաբար կը վերաբերուէին դէպի ինքնարժէքով ապրանք ծախող նախկին սպառողական ընկերութիւնները և վերջ ի վերջոյ արմատախիլ կ'ընէին զանոնք:

Ռոչդելեան սկզբունքներու երրորդ տեղը կը բռնէ հաւասարութեան սկզբունքը, առանց կանանց բացառութեան և անկախ այս կամ այն անդամի ունեցած բաժնեկէսարի քանակին: Ռոչդելեան ոահվիրաները կ'աշխատէին, որ իւրաքանչիւր անդամ սպառողական ընկերութեան մէջ որքան կարելի է աւելի շատ բաժին վերցնէ և, ասկէ զատ, ընկերութեան դրամարկղին մէջ գնէ իր բոլոր անտեսած դրամը: Այսու հանդերձ, մեծ քոնակութեամբ բաժին ունեցողը նոյնքան մեծ քանակութեամբ ձայնի իրաւունք չունէր: Մէկ մարդ մէկ քուէ, կ'ըսեն անգլիացի կոսպերատորները: Որպէսզի թոյլ

չտան որ պրոլետարիատը անտեսած դրամները դրամատիր-
 քական դրամատուները և գանձարկղերը ձգէ, ոռչդելեան
 ոահվիրաները սկսան բաժնեթուղթի և ներդրման համար
 նոյնքան տոկոս վճարել, որքան ուրիշները և այդպէսով
 հասկցան թէ դրամագլուխը ի՛նչ նշանակութիւն ունի
 կոտակերացիայի համար: Սակայն, տարբերուելով դրամա-
 տէրերէն, անոնք դրամագլուխը դարձուցին ծառայ և ոչ
 թէ ատէր:

Ռոչդելեան ոահվիրաներու չորրորդ և ամէնէն գըլ-
 խաւոր սկզբունքը շահի կարեւոր մէկ մասի բաժանումն
 է: Այդ սկզբունքով, շահէն կը զեղչուին բաժնետոկոս-
 ները և կը յատկացուին պահեստի հիմնադրամին ու
 պարտքերու հատուցման, համաձայն իւրաքանչիւր ան-
 դամի ըրած գնումին: Ասոր շնորհիւ, սպառողական ըն-
 կերութենէն — և ոչ թէ խանութպանէն — շատ գնում
 կատարող անդամը, կը ստանայ նոյնքան շատ շահամաս,
 կամ ինչպէս ուղիղ կ'ըսեն գերմանացիները, „Rückvergü-
 tung“, կամ ֆրանսացիներու ըսածին նման՝ „ristourne“:
 Ընտանիքով ծանրաբեռնուած և հետեւաբար աւելի շատ
 գնումներ կատարելու հարկադրուած անդամները, բնա-
 կանաբար աւելի շատ շահաբաժին կը ստանան, քան ա-
 մուրիները, որոնք քիչ գնումներ կ'ընեն սպառողական
 ընկերութիւններէն: Այսպէսով, սպառողական ընկերու-
 թիւնը կարծես կը քաջալերէ մարդիկ հաւատարիմ ըլլա-
 լու հանրութեան, ինչպէս նաև ընտանիքները՝ բազման-
 դամ դառնալու:

Տարբերուելով նախկին կործանուող սպառողական
 ընկերութիւններէն, ոռչդելեան ոահվիրաները ուշադրու-
 թիւն դարձուցին պահեստի դրամագլուխի կազմակերպ-
 ման վրայ, քանի որ պահեստի դրամագլուխը կը հան-
 դիսանայ սպառողական ընկերութեան հիմնաքարը և հնա-
 րաւորութիւն կուտայ անոր ձեռնարկելու սեփական ար-
 տադրութեան: Նախառոչդելեան սպառողական ընկերու-
 թիւնները չկրցան իրագործել իրենց երբեմնի լայն ծրա-
 գիրները, որովհետև չկրցան դրամագլուխը զարգացնել,
 գիզել: Բաժիններէ գոյացած դրամագլուխը, տարբեր-
 ուելով պահեստի դրամագլուխէն, լայն գործունէութեան
 համար ամուր հիմք մը չի հանդիսանար, վասնզի երբ

անդամ մը ուզէ, կրնայ, նախազգուշացումէ մը ետք,
 ետ ստանալ զայն: Իսկ պահեստի դրամագլուխը կը պատ-
 կանի ընկերութեան և ոչ թէ մասնաւոր անդամի մը
 ատար համար ալ անբաժանելի է և կարելի չէ զայն խելի:
 Ռոչդելեան ոահվիրաները շահէն տասը տոկոս կը զեղ-
 չէին՝ բարդելու համար պահեստի հիմնադրամին վրայ:
 Այս չափանիշը մինչև վերջին ժամանակներս պահպան-
 ուած է Եւրոպայի մէջ, թէև բանաւոր ձգտում մը կայ
 բարձրացնելու պահեստի հիմնադրամին վրայ բարդուելիք
 շահատոկոսներու չափը:

Նախառոչդելեան սպառողական ընկերութիւններու
 համեմատութեամբ, նորութիւն մըն էր նաև շահէն եր-
 կու և կէս տոկոսի յատկացումը կրթական նպատակներ-
 րու: Այս նորումնութիւնը կը վկայէ թէ, ոռչդելեան
 ոահվիրաները կոտակերացիայի վրայ չէին նայեր իբրև
 միայն տնտեսական բարելաւման միջոցի, այլ և իբրև
 մարդ անհատի դաստիարակութեան և հոգեւոր վերելքի
 ազդակի մը: Ռոչդելեան ոահվիրաները ոչ միայն կրթակ-
 նօրեայ դպրոցներ բացին իրենց բազմաթիւ անգրագէտ
 անդամներուն համար, այլ և հիմնեցին ընթերցարաններ
 և գրադարաններ: Անդլիոյ շատ մը քաղաքներու մէջ
 տակաւին հիմա՛ ևս կոտակերատիւ գրադարանները ամէ-
 նէն մեծն են, ինչպէս օրինակ Ռոչդելի, Բուլթոնի,
 Օլիֆհայմի և այլ քաղաքներու մէջ:

Յիշատակենք նաև ոռչդելեան վերջին սկզբունքնե-
 րէն մէկը — քաղաքական և կրօնական չէզոքութեան
 սկզբունքը: Թէև ոռչդելեան բոլոր ոահվիրաներն ալ կը
 պատկանին գործարանային պրոլետարիատին, բայց քա-
 ղաքական և կրօնական համոզումներով անոնք շատ կը
 տարբերուէին իրարմէ: Այդ ատենները Անդլիոյ մէջ
 կրօնական հերձուածները, ինչպէս նաև իրար հանդէս
 թշնամանքները աւելի շատ էին, քան քաղաքական կու-
 սակցութիւնները: Ռոչդելեան ոահվիրաները շատ լաւ կը
 գիտակցէին վէճերու և անհամաձայնութիւններու քայ-
 քայիչ ազդեցութիւնը նոյնիսկ շատ մանր քաղաքական
 հարցերու առթիւ, ատոր համար ալ, վճռեցին քաղաքա-
 կան և կրօնական հարցերէ հեռու պահել սպառողական
 ընկերութիւնները: Հարկաւ, ընկերութեանէն, այսինքն

անոր չէնքէն և ժողովներէն դուրս, անդամները ազատ էին ըստ կամս հետեւելու իրենց քաղաքական և կրօնական համոզումներուն: Ռոչքելեան սպառողական ընկերութիւններու քաղաքական չէզոքութիւնը կամ, ինչպէս երբեմն կ'ըսեն, անկուսակցականութիւնը, որ կտակուած էր Ռոչքելեան ռանվիրաներէն, մեծ օգուտ բերաւ ոչ միայն անգլիական, այլ և ուրիշ շատ մը երկիրներու կոսպերատիւ շարժման: Այն պետութիւններու մէջ, ուր կոսպերացիան ինկաւ քաղաքական կուսակցութիւններու ազդեցութեան տակ, հոն անիկա փշրուեցաւ և սկարացաւ: Այս օրէնքէն բացառութիւն կը կազմէ Բելճիքան, ուր, շնորհիւ պատմական պայմաններու, սպառողական ընկերութիւնները կապուած են բանուորական կուսակցութիւններու հետ: Սակայն, բացառութիւնը, ինչպէս կ'ըսեն, կը հաստատէ օրէնքը: Վերջին ժամանակներս, անգլիական կոսպերացիան ինք հրաժարեցաւ քաղաքական չէզոքութենէ, սակայն չմիացաւ գոյութիւն ունեցող կուսակցութիւններէն և ոչ մէկուն հետ, այլ կազմակերպեց իր նոր կոսպերատիւ կուսակցութիւնը, խորհրդարան զրկելով մէկ քանի պատգամաւորներ, որոնցմէ մէկը, Ալեքսանդր, նախարար էր Ռ. Մակդոնալդի դահլիճին մէջ:

Թէ որքան Ռոչքելեան ռանվիրաները խստօրէն կը հետեւէին չէզոքութեան սկզբունքին, ի յայտ կուգայ այն փաստէն, որ անոնք խիստ նկատողութիւն ըրին սպառողական ընկերութեան քարտուղարին, որ կուսակցական թերթի մը յանձնած էր ընկերութեան անդամներու ցանկը, միեւնոյն ատեն ծանօթութիւններ տալով անոնցմէ իւրաքանչիւրի համոզմունքներու մասին: Ռոչքելեան ռանվիրաները նոյնիսկ հանդուրժեցին, որ Ռոչքել քաղաքի ստիկանապետը դարձաւ իրենց ընկերութեան անդամ: Եւ անոնք առ հասարակ իրենց ընկերութեան դռները լայնօրէն բացին ամէն դասակարգի պատկանող և ամէն համազմունք ունեցող մարդոց առջև:

3. ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՏԻՊԵՐ

Ռոչքելեան ռանվիրաները սկիզբ դրին անգլիական ախպի սպառողական ընկերութիւններուն, որոնք ամբողջ աշխարհի մէջ ընդօրինակուեցան: Սակայն, եւրոպական կարգ մը երկիրները չբաւականացան անգլիական ախպը ստրկաբար ընդօրինակելով, այլ մտցուցին որոշ փոփոխութիւններ, մեծ մասամբ յաջող, երբեմն ալ առանց արդարացնել կրնալու իրենց յոյսերը:

Այդ ախպերէն ամէնէն հինն է բելճիքական կամ գենթեան սպառողական ընկերութիւնը: Ան հիմնուեցաւ բելճ բանուորական կուսակցութեան ղեկավարներէն էդուարդ Անսէլի կողմէ, 1881 թուին, Գենթի մէջ, որ կերպասի արդիւնաբերութեան կեդրոնն էր: Ընկերութեան անունն էր „Voruit“: Տարբերուելով միւս երկիրներէն, բելճիքական ընկերավարական կուսակցութիւնը, առաջին իսկ վայրկեանէն սպառողական ընկերութիւնը կապեց կուսակցութեան և արհեստակցական միութիւններու հետ: Կուսակցութիւնը և արհեստակցական միութիւնները կ'օգտուին ժողովրդական տուներու ձրի բնակարաններէն, որոնք կը պատկանին սպառողական ընկերութիւններուն: Այս պատճառով ալ, բելճիքական սպառողական ընկերութեան ախպը նախ կուսակցական է, և, երկրորդ, անոր բաժնեթուղթերու արժէքը, անգլիականի համեմատութեամբ, շատ աւելի քիչ է: Ու ասիկա անոր համար, որպէսզի աղքատ բանուորներն ալ կրնան անդամակցիլ ընկերութեան: Միւս կողմէ, սակայն, ընկերութեան անդամները կը պարտաւորուէին նախօրօք գնելու դրամանիշեր (ժէթօն) հացի և այլ մթերքներու համար: Ասկէ զատ, կարգ մը մթերքներ կը ծախուէին ոչ թէ շուկայի միջին գնով, այլ բարձր գնով: Վերջապէս, բելճիքական սպառողական ընկերութիւններուն կից հիմնուած էին զանազան փոխադարձ օգնութեան հաստատութիւններ, ինչպէս օրինակ, բժշկական օգնութիւն, հին անդամներու հանգստեան թոշակի դրութիւն և այլն: Հետագային, բելճիքական սպառողական ընկերութիւնները հրաժարեցան անդամին մէկ բաժին տալու և ընդհանրապէս փոքր և առանց սոսկոսի բաժիններու սխտե-

մէն: Անոնք սկսան, թէ՛ բաժիններու ձեւով և թէ ներդրման եղանակով, ամէն կերպ դէպի իրենց գշաւել անդամներու նիւթական միջոցները: Պատերազմի ատեն, սպառողական ընկերութիւններու կուսակցական կամ դասակարգային բնոյթը քիչ մը տկարացաւ: Եւ ասիկա՝ շնորհիւ այն հանգամանքին, որ անոնց սկսան անդամակցիլ բանուոր դասակարգին չպատկանողներ: Ամէն պարագայի, Բեյքիքայի մէջ սպառողական ընկերութիւնները չդադրեցան, ըստ Վանդերվելդէի մէկ արտայայտութեան, բանուորական կուսակցութեան կիթան կովերը ըլլալէ:

Բերթ կոոպերատոր-ընկերվարականներու ծառայութիւնն այն եղաւ, որ անոնք ցրեցին Ֆրանսացի և գերման ընկերվարականներու նախապաշարումները սպառողական ընկերութիւններու մասին: Բեյքիքայի օրինակով, Փարիզի և մասնաւորապէս հիւսիսային Ֆրանսայի մէջ, սկսան հիմնուիլ նման տիպի սպառողական ընկերութիւններ, որոնց շահի կարեւոր մասը կը յատկացուէր կուսակցական նպատակներու: Սակայն, 1912 թուին, պրոֆ. Շարլ Ժիլի և Ա. Դոդէ Վանսէլէի ղեկավարութեամբ՝ ընկերվարական չէզոք Միութեան սպառողական ընկերութիւններու միացումէն յետոյ, ընկերութեան միջոցները այլևս չյատկացուեցան ոչ-կոոպերատիւ նպատակներու:

Ժամանակագրական կարգով, սպառողական ընկերութիւններու երրորդ տիպը կը հանդիսանայ գերմանականը, որ ծնունդ առաւ Սաքսոնիոյ և Համբուրգի մէջ: Գերմանական տիպի գլխաւոր յատկանիշն էր, սահմանափակումը գնումներու շահամասին, որ անգլիական շատ մը սպառողական ընկերութիւններու մէջ կը նպաստէր անդամներու առեւտրական ախորժակի սրման: Ասկէ զատ, գերմանական սպառողական ընկերութիւնները ոռչդելեան հիմնարկութիւններու մէջ աւելցուցին մասնաւոր հիմնադրամ մը, որպէսզի ատով օգնեն անդամներուն, երբ անոնք կարիքի մէջ գտնուին, ինչպէս նաև շահամասը պայմանաժամէն առաջ վճարել: Կարիքի համար սահմանուած հիմնադրամը կը կազմուէր չտրուած շահամասերէն, որոնց մնացեալ մասը կը ներդրուէր ան-

դամներու խնայողական տեսքերուն մէջ: Ասկէ զատ, գերմանական սպառողական ընկերութիւնները առաջին բաժնեթուղթի համար տոկոսներ չեն վճարեր, մինչդեռ, անգլիական սպառողական ընկերութիւններու մէջ առաջին բաժնեթուղթը — թէև չեն կրնար դուրս քաշուիլ, այլ միայն ուրիշ անդամի մը կրնան փոխանցուիլ — դարձեալ սակայն տոկոսներ կը ստանան:

Աւստրիական կամ վիեննական սպառողական ընկերութիւններու տիպը գոյութիւն առաւ «Յառաջ» վիեննական սպառողական ընկերութեամբ, որ հիմնուեցաւ սոցիալ-դեմոկրատիայի ղեկավարութեամբ: Այդ մեծ ըսպառողական ընկերութիւնը իր վարչութեան մէջ այսպէս ըսած ազնուապետական սկզբունքներ ընդունեց, խուսափելու համար անդամական խառնիճաղանձ և բազմամարդ ընդհանուր ժողովներէն: Փոխանակ բազմամարդ և աղմկոտ ընդհանուր ժողովներու, կիրառուեցաւ ներկայացուցչական ժողովներու սիստեմը, երբ իւրաքանչիւր հազար անդամը կ'ընտրէ իր ներկայացուցիչը: Սակայն, քաղաքի իւրաքանչիւր մասին մէջ կը հրաւիրուէր յատուկ ժողով, ուր կը քննուէր հաշուեկշիռը և կ'ընտրուին պատգամաւորները: Ընդհանուր ժողովներու ուսկալարական սկզբունքէն այսպիսի շեղումի մը շնորհիւ, ըսպառողական ընկերութիւնները կը խուսափին ընդհանուր ժողովներուն յատուկ խոնումներէ և ազմուկներէ, ուր հնարաւոր չէ ուշադրութեամբ լսել:

Քաղաքական տեսակէտով, վիեննական տիպը բելճիքականի և չէզոք կամ ոռչդելեան տիպի տեսակ մը միջին տեղը կը գրաւէ: Ան իր միջոցներով չի կերակրեր ընկերվարական կուսակցութիւնը, բայց անոր պաշտօնեաները սերտ կապակցութիւն ունին կուսակցութեան հետ: Այսպիսի բնաւորութիւն ունի նաև չեխական սպառողական ընկերութիւնը, որ գոյութիւն ունէր նախ քան Չեխիոյ անկախութիւնը և կը գտնուէր վիեննայի ազդեցութեան տակ:

Եթէ չէ կարելի խօսիլ զուեցերական տիպի սպառողական ընկերութեան մասին, որ դրեթէ ոչինչով կը տարբերի ոռչդելեան տիպէն, կարելի է, սակայն, մէկ քանի խօսք ըսել բազելեան տիպի մասին: Բազելեան ըս-

պառողական ընկերութիւնը կը զատորոշուի անսով, որ ոչնչացուցած է բաժնեթուղթային դրամագլուխը՝ վճարելով զայն անդամներուն, թողնելով միայն մուտքի վճարը, 3 ֆրանք, որ, ինչպէս յայտնի է, ետ չի վերադարձուիր անդամներուն: Այսպէսով, բաղէլեան սպառողական ընկերութիւնը բաժնեթուղթային դրամագլուխի անդատութեան և մակընթացութեան անկախ մնացած է և կ'աշխատի օգնութեամբ անձեռնմխելի դրամագլուխին, որ կազմուած է շահէն հանուած և պահեստի հիմնադրամին մէջ մուծուած կարեւոր գումարներէն և մուտքի վճարներէն: Սակայն, այսպիսի սխտեմով կրնան գործել միայն մեծ և հարուստ սպառողական ընկերութիւնները: Կարելի չէ զայն յանձնարարել ամէն տիպի համար: Նոյնպէս կարելի չէ յանձնարարել այս ընկերութեան կողմէ ընդունուած այն սխտեմը, ըստ որում ըստ կուսակցութիւնները և կողմերը իրենց համեմատական մասնակցութիւնը կ'ունենան ընկերութեան վարչութեան մէջ, չնայած որ այս սխտեմը Բագէլի մէջ չտրեց կուսակցական պայքարները և գէշ ազդեցութիւն չունեցաւ այս փայլուն սպառողական ընկերութեան գործառնութեանց վրայ:

Վերոյիշեալ սպառողական ընկերութիւններու տիպերը այսպէս ըսած քաղաքային կամ ճարտարարուեստական են: Գիւղատնտեսական երկիրներու մէջ, ինչպէս օրինակ Դանիա, Հունգարիա և Ռուսիա, սպառողական ընկերութիւնները կը յարմարին գիւղացիութեան շահերուն, հայթայթելով ժողովուրդին ոչ միայն անախին, այլ և գիւղական տնտեսութեան վերաբերեալ նիւթեր, ինչպէս օրինակ սերմեր, գիւղատնտեսական դործիքներ և հողը պարարտացնող նիւթեր: Այսպէսով կարելի է խօսիլ, օրինակ, դանիական տիպի սպառողական ընկերութեան մասին, որ կը կիրառէ անդամներու անսահման պատասխանատուութեան սխտեմը և կը պահանջէ որ իւրաքանչիւր անդամ իր բաժինները տրամադրէ ընկերութեան, իր կարողութեան համաձայն: Եթէ այս վերջինը չըլլար, գիւղերու մէջ անկարելի պիտի դառնար հաւաքել բաւարար միջոցներ, սպառողական ընկերութիւններ հիմնելու համար: Ռուսական սպառողական

ընկերութիւններու մէջ կը կիրառուի անդամներու ոչ թէ անսահման, այլ լրացուցիչ պատասխանատուութեան սխտեմը, որ ծնունդէ գիւղական կեանքի փորձառութեան:

Վերջապէս, սպառողական ընկերութիւններու վերջին տիպը կարելի է կոչել համայնավարականը, որ լայն չափերով կը կիրառուի Ռուսիոյ մէջ, ուր ան կապուած է համայնավար կուսակցութեան և կառավարութեան հետ: Ռուսիոյ սպառողական ընկերութիւններու մէջ գնումի շահամասերը ոչնչացուած են, իսկ ապրանքները կը ծախուելն ցած գիներով: Բացի այն հանգամանքէն, որ ըստ քաղաքացիներու համար պարտաւորիչ է անգամագրութիւնը այս սպառողական ընկերութիւններուն, ռուսական համայնավարական այս տիպը ոչինչ ունի նոր, վասնզի ան բեղձիքականին նման է իր կուսակցական հանգամանքով և նախառոշրեան սպառողական ընկերութիւններուն նման՝ իր շահամասերու և վաճառքի սխտեմով:

4. ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՏԻՊԵՐ

Շինարարական ընկերութիւնները կարելի է համարել սպառողական ընկերութիւններու մէկ տեսակը: Ինչպէս որ սպառողական ընկերութիւնը իր անդամներուն աւտելիք կը մատակարարէ, այնպէս ալ շինարարական ընկերութիւնը իր անդամներուն կը հայթայթէ բնակարաններ: Շինարարական ընկերութիւններու ամէնէն շատ տարածուած տիպը անգլո-ամերիկեանն է: Այս ընկերութիւնը իր քով ներդրուած խնայողական գումարներէն փոխառութիւն կուտայ բոլոր անոնց, որոնք կ'ուզեն սեփական տուն ունենալ: Անգլիական շինարարական ընկերութեան ամենավերջին տիպը՝ ի՛նք հողը կը գնէ և կը շինէ տունը, զոր կը ծախէ անդամներուն կամ վարձու կուտայ անոնց: Ինչպէս Հիւս. Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու, նոյնպէս ալ Անգլիոյ մէջ կը շինուելն այսպէս կոչուած ֆորթըներ կամ մէկ ընտանիքի համար սահմանուած տնակներ:

Գերմանական շինարարական ընկերութեան տիպը

այն է որ կը կազմուին կոոպերատիւներ բաւական խոշոր բաժնեթուղթերով, որոնց տէրերը կ'ուզեն անպատճառ իրենց բնակարանները ունենալ: Տուները կը շինուին ոչ թէ մէկ ընտանիքի համար, այլ մեծ և շատ մը բնակարաններով, որոնք անդամներուն վարձու կը տըրուին և ամբողջ տունը կը մնայ ընկերութեան սեփականութիւն: Այս տեսակին պատկանող ընկերութիւններէն օրինակելի կը մնան Բերլինի և Հանովրի մէջ գոյութիւն ունեցող ընկերութիւնները:

Շինարարական ընկերութիւններու նոր տիպը պատերազմէն քիչ առաջ երեւան եկաւ Ռուսիոյ մէջ: Ռուսական տիպի ընկերութիւնները սկսան տուներ շինել Ռուսիոյ մեծ քաղաքներուն մէջ, օրինակ, Պետերբուրգ, Մոսկուա և Քիւ: Այդ տուներու բնակարանները ամբողջապէս անդամներու սեփականութիւնը կը դառնային: Այսպէսով, ռուսական տիպի ընկերութիւններու մէջ, հակառակ դերմանականին, իրաւունք չկար արտաքսելու անդամը, եթէ ան խաղաղ չէր կենար իր բնակարանին մէջ: Պատերազմէն վերջ, Գերմանիոյ մէջ երեւան եկած վերջին տիպի շինարարական ընկերութիւններն անոնք են, որոնք կը հիմնուին միաժամանակ մասնակցութեամբ արհեստակցական միութիւններու, պետութեան և բարեգործական ընկերութիւններու: Սակայն, ամէն պարագայի, ասոր մէջ գլխաւոր դերը կը կատարեն շինարարական ընկերութիւններու արհեստակցական միութիւնները: Այս տիպի շինարարական ընկերութիւնները կը ձեռնարկեն տուներու շինութեան ոչ միայն քաղաքներու մէջ, այլ և քաղաքներէ դուրս ալ, ներքին գաղութայնացման նպատակներու համար:

5. ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

ԵՒ ԱՆՈՆՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Օրէնսդրութիւններու մեծ մասը կը պահանջէ, որ սպառողական ընկերութիւններու և առ հասարակ կոոպերատիւներու հիմնումը կատարուի եօթը հոգիի կողմէ:

Այս նուազագոյն թիւը, անշուշտ, բաւական է միայն ընկերութիւնը հիմնելու համար: Հետագային, անդամներու թիւը շարունակ պէտք է աճի, վասնզի կոոպերացիան ռամկավարական հաստատութիւն է և ոչ թէ ազնուապետական, ինչպէս բաժնետիրական ընկերութիւնը, որ միութիւնն է ոչ թէ մարդկանց, այլ դրամագլուխներու: Սպառողական ընկերութիւններ հիմնելու համար պէտք է դիմել նախ այնպիսի մարդոց, որոնք ամէնէն աւելի հետաքրքրուած են այդպիսի ընկերութիւններու գոյութեամբ և, երկրորդ, անոնց, որոնք թէև նիւթապէս այնքան ալ շահադրգուած չեն, բայց խորապէս կը գիտակցին անոր անհրաժեշտութիւնը և ծանօթ են իրենց պարկեշտութեամբ: Սկիզբները, սպառողական ընկերութիւններու զարգացման յարմարագոյն կորիզը կը համարուէր մեծ քաղաքներու գործարանային պրոլետարիատը: Սակայն, յետոյ, Դանիոյ, Հունգարիոյ, Ֆինլանդայի և Ռուսաստանի օրինակները ցոյց տուին թէ, գիւղացիութիւնն ևս ատակ է այդ կազմակերպութեան: Բոլոր երկիրներու մէջ ալ, ազատ արուեստի տէր մարդիկ և մտաւորական պրոլետարիատը խոշոր դեր կատարեցին սպառողական ընկերութիւններու հիմնումին և ղեկավարութեան մէջ:

Սպառողական ընկերութիւններու նախաձեռնարկները պարտաւոր են ընդհանուր ժողով գումարել, ուր ժողովականները պէտք է ծանօթանան ընկերութեան կանոնադրութեան հետ և ընտրեն վարչութիւն և հակակշռող կամ վերաքննիչ յանձնաժողով: Անգլիական մեծ սպառողական ընկերութիւններու վարչութեան անդամներու թիւը կը հասնի 11է 15ի, իսկ վերաքննիչ յանձնաժողովին՝ 3: Երբ ընկերութիւնը մեծ է և գլխաւորաբար կազմուած է բանուորներէ, որոնք խիստ զբաղուած են և առեւտրական պատրաստութիւն չունին, այն ատեն անգլիական ընկերութիւնները գործը ղեկավարելու համար կը հրաւիրեն մասնագէտ մը, որ խոշոր վարձատրութիւն կը ստանայ: Բայց, բաւական յաճախ, բանուորներու շարքերէն դուրս կուգան լաւ վարիչներ, որոնք ընդունակ կ'ըլլան թափանցելու և տիրանալու առեւտրական այնքան բարդ արուեստին: Հաղաւաղիւտ պարագա-

ներուն, ինչպէս օրինակ Զուիցերիոյ մէջ, համեմատաբար փոքրութիւ վարչական կազմին կը փոխարինէ հարիւր հոգիէ բաղկացած խորհուրդ մը, որ կ'ընտրէ եռանդամ վարչութիւն: Այս երեք վճարովի տնօրէններու վրայ իրապէս կը ծանրանայ ամբողջ դործի կառավարումը: Վարչութեան անդամներէն մէկը կ'ընտրուի նախագահ, միւսը՝ քարտուղար, որու պաշտօնը առանձնապէս կարեւոր է մեծ սպառողական ընկերութիւններու մէջ: Գերմանական շարք մը սպառողական ընկերութիւններու մէջ, բացի այդ քարտուղարէն, կայ նաև կին քարտուղար մը, յատկապէս կանանց մէջ կոտակերացիայի պաշտօնը մղելու համար:

Ընկերութեան մէջ մտնելով, անդամները սովորաբար կ'ընեն մուտքի վճարներ, որ Անգլիոյ մէջ կը հասնի երկու շիլինգի, և կ'արձանագրուին նուազագոյն երեք բաժիններ, իւրաքանչիւրը մէկ սթերլին արժէքով: Այս երեք բաժինները անդամի ընկերութենէն հեռանալու պարագային ետ չեն արուիր, բայց կրնան փոխանցուիլ նոր անդամադրուողի մը: Ընկերութեան անդամ մը կրնայ արձանագրուիլ 200 բաժիններ և, առկէ դատ, ինքը և իր զաւակները կրնան օգտուիլ ընկերութենէն, ինչպէս խնայողական սնտուկէ, հոն դնելով իրենց դրամները: Բաժիններու և ներդրման համար սպառողական ընկերութիւնները կտւան տակոսներ, սովորաբար աւելի լաւ պայմաններով քան դրամատիրական և պետական դրամատուները: Այսպիսի մէկ քանի մեծ վարձատրութիւններով, սպառողական ընկերութիւնը կ'աշխատի իր մօտ հաւաքել իր անդամներու բոլոր տնտեսած գումարները: Թէև սպառողական ընկերութիւնը սովորաբար աւելի փոքր դրամագլուխով կը կատարէ իր դրամական շրջանառութիւնները քան մասնաւոր առեւտուրը, սակայն, սեփական արդիւնարեքութեան յաւելման համար անոնք պէտք կ'ուեննան մեծ դրամագլուխի:

Առեւտրական գործառնութիւններու և արդիւնարեքութեան համար կազմակերպուող սպառողական ընկերութիւններու միութիւնները, կամ մեծաքանակ ապրանքներու վաճառման ընկերութիւնները, մեծ ուշադրութիւն կը դարձնեն միջոցներու կեդրոնացման վրայ: Անգլիական Մեծաքանակ Ապրանքներու Վաճառման ընկերու-

թեան բաժնեթուղթին արժէքը Մանչեսթրի մէջ կը հասարի 5 սթերլինի: Բաժնեթուղթէն դատ, սպառողական ընկերութիւնները պէտք է մէկ շիլինգ մուտքի վըճար ընեն իւրաքանչիւր բաժնեթուղթի համար: Ընկերութիւնը կը կառավարուի 16 անդամներէ բաղկացեալ վարչութեամբ մը, որու անդամները կ'ընտրուին սպառողական ընկերութիւններու կողմէ, իւրաքանչիւր երեք ամիս անգամ մը գումարուող անդամական ընդհանուր ժողովներուն մէջ: Ընտրական այս ձևով կ'ընտրուի նաև քննիչ յանձնաժողովը, որ կը բաղկանայ չորս անդամներէ: Միութեան մէջ մտնող այս կամ այն սպառողական ընկերութեան իւրաքանչիւր 500 անդամները կ'ընտրեն մէկ լիազօր ներկայացուցիչ:

Գլխակոյի շտաբանի Մեծաքանակ Առեւտուրի ըսպառողական ընկերութիւնն ևս, անգլիականի նման կազմակերպուեցաւ, միայն այն տարբերութեամբ, որ հոս Միութեան մէջ մտնող սպառողական ընկերութիւնները կը պարտաւորուին այնքան բաժին վերցնել, որքան որ իրենք անդամ ունին:

Սպառողական ընկերութիւնները և անոնց միութիւնները, առեւտուրի սկսելով, կը նպատակադրեն արդիւնագործական և գիւղատնտեսական արտադրութիւններու ազատագրումը դրամատէրերու ձեռքէն: Ասիկա չի խանգարեր որ, հազուադէպ պարագաներու մէջ, անոնք ժամանակաւորապէս գործակցին դրամատէրերուն, ինչպէս օրինակ Զուիցերիոյ մէջ, ուր սպառողական ընկերութիւններու Միութիւնը դարձաւ գլխաւոր բաժնեկից «Բէլլ» բաժնետիրական ընկերութեան, որ միտի և պահածոյի առեւտուր կ'ընէ: Բայց անոնց վախճանական նըպատակը արտադրական միջոցներու ընկերվարացումն է: Ու նաև ընկերվարացում առանց փրկագինի: Սպառողական ընկերութիւն մը, երբ առանձին է, սովորաբար կը ստանձնէ արտադրութիւնը այնպիսի ապրանքներու, որոնք տեղական կարիքներու համար են և չուտ փճացման ենթակայ: Մինչդեռ սպառողական ընկերութիւններու Միութիւնները կ'արտադրեն ամէն բան, հաշուի առնելով լայն շուկաներու պահանջները: Այսպէս, առանձին սպառողական ընկերութիւն մը, անդամներու բազմացումէն և առեւտրական շրջանառութեան յաւելումէն հտք,

առաջին անգամ կը ձեռնարկէ հաց պատրաստելու և ծախելու գործին: Իսկ բելճիքական սպառողական ընկերութիւնները յաճախ սկսան հացագործութեամբ և ապա միայն անցան տնային պէտքերու վերաբերող ապրանքներու վաճառման: Փուռէն յետոյ կը բացուին կար ու ձելի, կօշիկի, ձերմակեղէններու արհեստանոցներ, ճաշարաններ, երչիկի վաճառատուներ և այլն: Սպառողական ընկերութիւններու Միութիւններ կը ձեռնարկեն ջրաղացներու շինութեան, բիսքիւրի պատրաստութեան, զանազան քաղցրաւենիներու արտադրութեան, ինչպէս նաև կը հիմնեն օձառի և քիմիական նիւթերու գործարաններ, ջուլհականոցներ, տնկարաններ և այլն: Բայց, երբեմն ալ, ուէ մեծ սպառողական ընկերութիւն, ինչպէս օրինակ Անգլիոյ Լիդս քաղաքի սպառողական ընկերութիւնը, ունի ոչ միայն փուռ և կօշիկի գործարան, այլ նաև ջրաղաց և ագարակ, ուր կը պահուին անասուններ և կը մորթուին սեփական սպանդանոցին մէջ: Համբուրգի սպառողական ընկերութիւնը, որ բաղմատեսակ գործեր ստանձնած է և կը կոչուի սպառողական, խնայողական և շինարարական «Արսադուրիւն» ընկերութիւն, ունի մեծ կալուած մը, ուր կը պատրաստէ կաթ և պտուղներ, միեւնոյն ատեն հազարէ աւելի ընտանիքներու համար շինած է լաւ և ածան բնակարաններ:

Սպառողական ընկերութիւններու առեւտուրն ու արդիւնաբերութիւնը յաճախ կուտայ բաւական կարեւոր շահ մը, որմէ շահամաս կը տրուի անդամներուն, անոնց ըրած գնումներուն համեմատութեամբ: Անգլիական սպառողական ընկերութիւններու մէջ այս շահամասը սովորաբար կը կազմէ զուտ շահի 12 առ հարիւրը: Շահամասը կը տրուի տարին մէկ կամ երկու անգամ: Բազմաթիւ սպառողական ընկերութիւններ իրենց կազմէն կը հեռացնեն այն անդամը, որ քիչ գնումներ կ'ընէ իրենց խանութէն, նախընտրելով մանրավաճառը: Ընկերութեան զուտ շահէն որոշ սոկոս կը յատկացուի կրթական և բարեգործական նպատակներու: Բայց կրթական գործունէութեամբ կը զբաղին գլխաւորաբար սպառողական ընկերութիւններու միութիւնները: Բազմաթիւ երկիրներու մէջ միեւնոյն Միութիւնները կը զբաղուին թէ՛ առեւ-

տրական և թէ կրթական աշխատանքներով: Ուրիշ երկիրներու, ինչպէս Գերմանիոյ և Չեխոսլովակիոյ մէջ, սպառողական ընկերութիւններու միութիւնները, բարոյական միութեան համար, բաժնուած են բացառապէս առեւտրական մեծ գործառնութիւններ կատարող ընկերութիւններէն: Մեծն Բրիտանիոյ մէջ ալ կազմակերպուած է կոոպերատիւ յատուկ միութիւն մը, զոր կարելի է կոչել ժողովրդական լուսաւորութեան կոոպերատիւ նախարարութիւն, ուր կը մտնեն և ներդրումներ կը կատարեն Մեծն Բրիտանիոյ և Իրլանդայի ոչ միայն սպառողական, այլ և արտադրողական կոոպերատիւները, թիւով 1296:

Կոոպերատիւ կազմակերպութիւններու ճամբան առանձին ընկերութիւններէն դէպի դաշնակցութիւնն է: Ինչպէս որ առանձին կոոպերատիւները կը բաղկանան առանձին անհատներէ, այնպէս ալ միութիւնը կը բաղկանայ առանձին ընկերութիւններէ: Հնարաւոր է նաև հետագայ աւելի լայն շարժում մը դէպի առաջ, դէպի դաշնակցութիւն, երբ ոչ թէ միութիւնը կը կազմուի առանձին ընկերութիւններէ, այլ միութիւններէն կը կազմուի դաշնակցութիւնը: Այդպիսի կազմակերպութեան մը մէկ օրինակը կը հանդիսանայ Կեդրոնական Միութիւնը — Ռուսիոյ սպառողական ընկերութիւններու միութեանց միութիւնը:

Որքան ալ մարդիկ հաւատան սպառողական ընկերութիւններու դաշնակցային միութեան, այնքան ալ սակայն, վերջերս սկսան լուրջ ընդդիմութեան բախիլ սպառողական ընկերութիւններու կեդրոնացման կամ աւելի ձիւղը դանոնք իրար խառնելով ամբողջութեամբ փորձերը: Շրջակայքը գտնուող սպառողական ընկերութիւնները այլևս իրենց նախկին ձևն ու բնոյթը չունին: Որքան ալ մեծ ըլլայ կեդրոնացման օգտաւէտ կողմը, ամէն պարագայի, ան կոոպերացիայի մէջ կը թուլցնէ անդամութեան մէջ կը մտցնէ դիւանակալութիւն (բիւրոկրատիզացիա): Մեծ սպառողական ընկերութիւններու ընդհանուր ժողովներու մէջ փոքր թիւով անդամներ ներկայ կ'ըլլան: Այդ անդամները յաճախ իրար չեն ճանչնար, որ աւելի կը բարդացնէ բազմամարդ ժողովի մը ղեկավարութիւնը: Զուրկեցնելու սպառողական ընկերութիւն

մը, որպէսզի ընդհանուր ժողովներու մասնակցողներու թիւը շատցնէ, ներկայ եղողներուն մէկ ֆրանք վարձատրութիւն կուտայ: Այս միջոցը լաւ արդիւնքներ տուաւ: Մեծ սպառողական ընկերութիւններու դիւանակալութիւնը կը բաղմացնէ պաշտօնեաներու թիւը, կը շատցնէ ծախսերը և կը նպաստէ վարչութեան և սպառողական ընկերութիւններու պաշտօնէութեան միջև միջադէպերու յառաջ դալուն: Առանձին սպառողական ընկերութիւններու արտադրութեանց լայնացման և մասնաւորաբար այդ ընկերութիւններու միութեան կապակցութեամբ, բանուորները, մէկ կողմէ կոոպերացիայի սգիով նուազ դաստիարակուած ըլլալով և, միւս կողմէ, շահի մասին չհանգրգոռելով, վերջին ժամանակներս սկսան դիմել գործադուլներու: Այս տխուր իրողութիւնը ստիպեց գուրեցրեական կոոպերատիւ շարժման ղեկավար Բ. Եզգէին և կոոպերացիայի անսարան դուկտ Կ. Մուրգիւնդին՝ կազմելու կոոպերատիւ աշխատաւորներու յատուկ ծրագիր մը, որ կը պատշաճի ոչ միայն Զուիցերիոյ, այլ և ուրիշ բազմաթիւ երկիրներու պայմաններուն: Այս ծրագրով, մեծ սպառողական ընկերութիւններու հասութեաբը ըլլալը կասկածի տակ կ'առնուի, որով կը յանձնարարուի նախապատուութիւն տալ կազմութեանը միջին և նոյնիսկ փոքրիկ սպառողական ընկերութիւններու, ուր դիւրութեամբ կարելի է անվճար վարչութիւն մը սկսնել: Գալով արտադրութեան, ատիկա պէտք է ընել ոչ միայն ըսպառողական ընկերութիւններու կեդրոնական միութեամբ, այլ և շրջակայ առանձին սպառողական ընկերութիւններու համախմբման միջոցաւ: Մասնաւորապէս լուրջ ուշադրութիւն պէտք է դարձնել անդամներու կոոպերատիւ դաստիարակութեան և անոնց փոխադարձ մերձեցման վրայ: Եզգէին ծրագրէն առաջ ալ, Գերմանիոյ կայդ մը սպառողական ընկերութիւններու մէջ ուշադրութիւն դարձուած էր անդամներու իրարմէ հեռու և անջատ մնալու թերի կողմին վրայ և կազմուած էին իրենց, անդամներուն իսկ կողմէն, կամաւոր կոմիտէներ, որոնց պաշտօնն էր պրոպագանդ մղել՝ անդամներու միջև սերտ մերձեցում մը ստեղծելու համար: Այսպէսով կը փորձուի ընդլայնուող զարգացումը հաշտեցնել ներս-ժութեան հետ: Այս ուղղութեամբ կարելի է ըսել թէ աշ-

խատանքը հազիւ սկսած է դեռ: Պատերազմի և սղութեան տարիներուն, սպառողական ընկերութիւններու մէջ խուժեցին այսպէս կոչուած ալիւրի և դեռնախնձորի անդամներ, միայն այն նկատումներով, որ կոոպերատիւներու մէջ կը գտնէին բաւական քանակութեամբ և խղճամիտ գներով ապրանքներ, զորս դժուար էր ստանալ մանրավաճառներէն: Բնականաբար, այդպիսի անդամները միայն անունով կոոպերատորներ են, չհանգրգոռած միայն կոպիտ նիւթականով, չեն գներ և չեն կարգար կոոպերատիւ դրականութիւն, որ, եթէ չհաշուենք Զուիցերիոյ, Շուէդի և Գերմանիոյ կոոպերատիւ պարբերական Բիւյ, Շուէդի և Գերմանիոյ կոոպերատիւ պարբերական մամուլը, շատ քիչ տարածուած է: Մէկը ըսած է թէ՝ օճառի գործածութիւնը նիւթական մշակոյթի չափանիշն է: Առաւել իրաւունքով կարելի է ըսել թէ, գրքի տարածումը ընդհանրապէս և մասնաւորապէս կոոպերատիւ դրականութեան տարածումը կը հանդիսանայ կոոպերատիւ մշակոյթի չափանիշը: Կոոպերատիւ պարբերական գրականութեան տարածման մէջ առաջին տեղը կը բռնէ Զուիցերիան: Զուիցերական միութեան օրգաններէն «Genossenschaftliches Volksblatt» չաբաթաթերթը այդ փոքրիկ պետութեան ամէնէն շատ տարածուած թերթերէն մէկն է:

6. ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՈՒԵԱԼՆԵՐ ՄԵՐՆ ԲՐԻՏԱՆԻՈՅ ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սպառողական ընկերութիւններու դասական երկիրը Մեծն Բրիտանիան է, ուր այդ ընկերութիւնները ամէնէն հինն են և ամէնէն խոշորը: Ատկէ դատ, առանձին ընկերութիւններու և անոնց միութիւններու արտադրութեան տեսակէտով ալ Մեծն Բրիտանիան մինչև այսօր առաջին տեղը կը դրուէ: Ալիւրի, թէյի, բիւրիւրի, օճառի և կոշիկի արտադրութեան տեսակէտէն, բրիտանական կոոպերատիւները առաջին տեղը կը գրաւեն իրենց երկրին մէջ: Պատերազմի առեւ Մեծն Բրիտանիոյ մէջ մտցուեցաւ իւրը և շաքարը բաժնեգրքոյկներով ըստ ամանալու դրութիւնը: Ատկէ պարզուեցաւ, որ այդ երկրին մէջ գործածուած շաքարի 26 առ հարիւրը և իւրի 23 առ

հարիւրը կը բաժնուի սպառողական ընկերութիւններու կողմէ: 1923 թուի մէկ ուրիշ վիճակագրութեան համաձայն, Մեծն Բրիտանիա ներմուծուած ամբողջ թէյի մէկ եօթերորդը և չաքարի մէկ եօթերորդը ներմուծուած է բրիտանական զոյգ մը մեծաքանակ առեւտուրի ընկերութիւններու միջոցով: Սպառողական ընկերութիւններու և անոնց միութեանց պաշտօնէութեան և բանուորներու թիւը 200 հազարէն աւելի է:

Ըստ 1929 թուի վիճակագրութեան, Մեծն Բրիտանական կոոպերատիւ Միութիւնը — ուր կը մտնեն, ըսպառողական ընկերութիւններէն զատ, փոքր թիւով նաև տարբեր տեսակի կոոպերատիւներ — կը հաշուէ 1234 ըսպառողական ընկերութիւններ՝ 6 միլիոն 168 հազար 994 անդամներով: Եւ եթէ այս անդամներու ընտանիքներն ալ հաշուելու ըլլանք, կը տեսնենք որ անոնք կը կազմեն Մեծն Բրիտանիոյ ամբողջ բնակչութեան գրեթէ կէսը:

Բոլոր կոոպերատիւներու ընդհանուր շրջանառութիւնը եղած է 216,967,099 սթերլին: Սպառողական ընկերութիւններու գանձը ներդրուած է 21,157,299 սթերլին: (1923 թուին 12 միլիոն էր): Պահեստի և սպահովագրուած դրամագլուխը՝ 807,444 սթերլին: Սպառնքներու կշիռը, անչարժ կալուածներու արժէքը և զանազան եկամուտները 1923 թուին կը հասնէր 92,252,843 սթերլին: Զուտ հասոյթը՝ 26,133,911 սթերլին: (1 միլիոն 398 հազար 473 սթերլին աւելի քան 1928 թուին): Գալով Անգլիական Միութեան կամ Մեծաքանակ Առեւտուրի Ընկերութեան, որ հիմնուած է 1863 թուին Մանչեսթրի մէջ, շրջանառութիւն ունեցաւ 1929 թուին 90 միլիոն սթերլինի: Իսկ Շոտլանդական նոյնանուն ընկերութեան շրջանառութիւնը հասաւ 18,352,766 սթերլինի: Անգլիական, շոտլանդական և իրլանդական մեծաքանակ առեւտուրի ընկերութեանց ընդհանուր դրամագլուխը 1929 թուին հասաւ 68,567,045 սթերլինի:

Անգլիական Մեծաքանակ Առեւտուրի Ընկերութիւնը ունի ջրաղացներ, կերպասեղէնի 23 գործարաններ, 10 կօշիկի գործարաններ և կենսամթերքներու 9 գործարաններ: Ասկէ զատ, ան կը զբաղուի օճառի, ծխախոտի, ամանեղէններու, կահ կարասիներու, ներկերու, հեծա-

անիւներու, ոսկերչական իրերու և այլ սպրանքներու արտադրութեամբ: Մեծաքանակ վաճառքի ընկերութիւնը ունի նաև քարածուխի հանքեր և կը մշակէ 40 հազար էյքըր հող, ուր հացահատիկ կը ցանուի, բանջարեղէններ կ'արտադրուին և պտղատու ծառեր կան: Ասոր պէտք է աւելցնել նաև որ, ընկերութիւնը Ցէյլոնի մէջ ունի թէյի սեփական տնկարան:

Մանչեսթրի մէջ ալ, Մեծաքանակ Առեւտուրի Ընկերութեան հետ կապուած կոոպերատիւ դրամատուն մը կայ, որ 1922 թուին ունեցաւ 494,828,094 սթերլին շրջանառութիւն: Այս դրամատան ներդնողներն են սպառողական ընկերութիւնները, փոխադարձ օգնութեան ընկերութիւնները, արհեստակցական միութիւնները, ալիւմինիւմը և մասնաւոր անձեր:

Մեծն Բրիտանիոյ շուրջ, իբրև եզրակացութիւն, երկու խօսք ըսենք նաև ամենալու սպառողական ընկերութեան մասին: Ատիկա Վուլվիչի սպառողական ընկերութիւնն է, որ հիմնուեցաւ 1886 թուին, Լոնդոնի մօտ գտնուող Վուլվիչի գինարանի խումբ մը բանուորներու կողմէ: Ընկերութիւնը կը հաշուէ շուրջ 100 հազար անդամներ և ունի 50 վաճառատուներ Լոնդոնի հարաւ-արեւելեան մասերուն մէջ: Ան ունի նաև արդիւնագործական ձեռնարկներ և կալուածներ, ուր կը մշակէ պտուղներ և բանջարեղէններ, կը բազմացնէ թռչուններ ու խոզեր և կը զբաղուի խոշոր կաթնատնտեսութեամբ: 1889 թուին ան գնեց հողամաս մը, շինութիւններու համար, ուր հիմա կան կոոպերատիւ գիւղակներ՝ երկյարկանի տուներով: Հոս կան աւելի քան 1000 բնակարաններ, մեծ մասամբ հինգ յարկանի, և օժտուած բաղնիքով ու այլ յարմարութիւններով: Այս գիւղակին մէջ կ'ապրին մեծ մասամբ ընկերութեան բանուոր և պաշտօնեայ անդամները: Մտահոգուած իր անդամներու երախտներով, ընկերութիւնը վարձած է յատուկ շէնք մը՝ գեղեցիկ պարտէզով, ուր մանկական կոոպերատիւ շրջանակներ կը հաւաքուին խաղալու, զբաղուելու և զուարճանալու համար:

7. ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՂԵԿՈՒՅԻՒՆՆԵՐ ՄԻՒՍ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒՅԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Թուական տեսակէտով, Ռուսաստան կը մրցի Մեծն Բրիտանիոյ հետ, իսկ անդամներու տեսակէտով՝ կը գերազանցէ զայն: Ռուսաստանի սպառողական ընկերութիւններու կեդրոնական Միութիւնը, որ հիմնուած է 1898ին, կը հաշուէ 24,500 սպառողական ընկերութիւններ, 43 միլիոն անդամներով: Միութեան սեփական դրամադրութիւն է 300 միլիոն ոսկի բուրձի, իսկ 1929 թուին, անոր շրջանառութիւնն էր 12 միլիարդ ոսկի բուրձի: Բացի ներքին առեւտուրէն, որուն կը սպասարկէ իր գերատային նաւաբաժինը, որ կը գերազանցէ անգլիական կոտայերատիւ ծովային նաւաբաժինը, կեդրոնական Միութիւնը ունի լայն չափերով արտաքին առեւտուր, ու կ'արածէ բուրգ, վուշ, մորթեր, կաշիներ, խոզի մաղ, ձիու մաղ, իւղ, հաւկիթ, բմբուլ, փետուր, դեղօրայքի խտեր, ծխախոտ և այլն:

Սպառողական ընկերութիւններու ներուժ զարգացման տեսակէտէն, առաջին տեղը կը բռնէ փոքրիկ Զուլիցերիան, ուր բնակչութեան մէկ երրորդ մասը կոոպիցերիան, ուր բնակչութեան մէկ երրորդ մասը կոոպիցերիան, ուր բնակչութեան մէկ երրորդ մասը կոոպիցերիան է: Զուլիցերիոյ մէջ կը հաշուուին 660 ընկերութիւններ 351,997 անդամներով, 270 միլիոն ֆրանք շրջանառութեամբ և 16,847,538 ֆրանք զուտ շահով: 1890 թուին Բազէլի մէջ հիմնուած Միութեանը կը մասնակցին 516 սպառողական ընկերութիւններ: 1927 թուին Միութեան շրջանառութիւնը եղած է 138,974,896 ֆրանք: Աւելի քան ուրիշ ունէ այլ երկրի՝ Զուլիցերիոյ մէջ կոոպերատիւ շարժումին հաւասարաբար կը մասնակցին ժողովուրդի բոլոր դասերը: Ուշագրաւ է որ զուլիցերական Միութիւնը իր պաշտօնեաներուն համար հիմնեց կոոպերատիւ գաղութ մը „Freidorf“ անունով, Բազէլի մօտ: Զուլիցերական ամենամեծ սպառողական ընկերութիւնը Բազէլին է, որ կը հաշուէ շուրջ 52 հազար անդամներ, աւելի քան 50 միլիոն ֆրանք շրջանառութեամբ (1927 թուին): Քաղաքին մէջ ամէնէն լաւ կաթը և հացը այս ընկերութեան կողմէ կը տրուին:

Գերմանիոյ սպառողական ընկերութիւններու հսկայ մեծամասնութիւնը կը մտնէ սպառողական ընկերութիւններու Համբուրգի Լ'նդհանուր Միութեան մէջ: Նոյն Համբուրգի մէջ կը գտնուի նաև Մեծաքանակ Առեւտուրի Լ'նկերութիւնը: Կեդրոնական Միութիւնը սպառողական է, չնայած որ հիմնուեցաւ բանուորական սպառողական ընկերութիւններու կողմէ: Ներկայիս անոր անդամներու երկու երրորդը կը պատկանին պրոլետար դասակարգին, իսկ մէկ երրորդը կը բաղկանայ ազատ առուեստի աէրերէ, արհեստաւորներէ, գիւղատնտեսներէ, թոշակաւորներէ և այլն: 1903 թուին, պրոլետար անդամները աւելի շատ էին. այն ատեն անոնք կը կազմէին ամբողջ անդամներու չորս հինգերորդը: Արդիւնաբերական տեսակէտէն, գերմանական կոոպերացիան ետ կը մնայ միայն Մեծն Բրիտանիայէն և Ռուսաստանէն, զըրաւելով երրորդ տեղը: Չորրորդ տեղը կը գրաւէ Դանիա: Հակառակ պատերազմի հետեւանքով Գերմանիոյ ունեցած մեծ կորուստներուն, դրամի արժէքազրկման, Հռենոսի դրամման, դարձեալ սակայն գերմանական ըսպառողական ընկերութիւնները կը մնան լաւագոյն օրինակելի կազմակերպութիւնները:

Յրանսայի մէջ Սպառողական Լ'նկերութիւններու Դաշնակցութիւնը հիմնուեցաւ 1912 թուին, Փարիզի մէջ, ուր կը գտնուին և անոր հետ կապուած են Մեծաքանակ Առեւտուրի Լ'նկերութիւնը և կոոպերատիւ Դրամատունը, որ մեծ յառաջդիմութիւն ունեցաւ: 1923 թուին, Դաշնակցութեան մէջ կը մտնէին 1819 ընկերութիւններ, 1,545,000 անդամներով: Նոյն թուին, Դաշնակցութեան շրջանառութիւնը կը հասնէր մէկ միլիարդ 350 միլիոն բուրձի:

Չխոսուողակիան, հակառակ արդիւնագործական տագնապին, նոյնպէս շատ բան ըրաւ սպառողական ընկերութիւններու գետնին վրայ: Ան նոյնիսկ կրցաւ 1924ին Գինսի մէջ բացուած Միջազգային կոոպերատիւ ցուցահանդէսին մէջ կազմակերպել իր առանձին բաժինը և գերազանցել միւս երկիրները: Ինչպէս քաղաքային, նոյնպէս ալ գիւղական կոոպերացիայի մէջ Չխոսաչքաւականացաւ գերմանական և բրիտանական օրինակ-

ներու չնամանուելով, այլ և, օրինակ, արդիւնաբերութեան մէջ մտցուց նոր մեթոդներ: Այսպէս, չեխերը նկատեցին որ սպառողական ընկերութիւններուն կից արտադրութեանց մէջ, բանուորները գործադուլներ կը սարքեն, երբ վարձուած են: Միւս կողմէ, անոնք նկատեցին որ զուտ բանուորական արտադրողական ընկերութիւնները կը տկարանան: Ուստի անոնք խորհեցան հետեւեալ մեթոդը, զոր կը կիրառեն Բոնոյի, Պլզենի և այլ արդիւնագործական կեդրոններուն մէջ: Տեղական սպառողական ընկերութիւնը, որ նիւթական առատ միջոցներ ունի, հացադործութեան, կահագործութեան արտադրողական ընկերութիւններուն և այլն կը հայթայթէ դրամագլուխի կէսը: Իրամագլուխի միւս կէսը կը պատկանի իրենց, արտադրողական ընկերութիւններուն: Կարչու թիւնն ալ կէս առ կէս կ'ըլլայ — կէսը սպառողական ընկերութեան կողմէ, իսկ միւս կէսը արտադրողական ընկերութեան: Ասոր շնորհիւ, բանուորական արտադրողական ընկերութիւնները կը ստանան շրջանառութեան միջոցներ և լաւ գնողներ, միեւնոյն ատեն չզրկուելով իրենց անկախութենէն և ինքզինքնին տէր զգալով իրենց արդիւնաբերութեան: Իսկ սպառողական ընկերութեան վարչութիւնը կ'ազատուի բանուորներու հետ բախումներ ունենալէ: Այս սիստեմի արդիւնքները աւելի լաւ են Իտալիոյ և Գերմանիոյ մէջ կիրառուող մեթոդներէն: Այս վերջին երկիրներու մէջ սպառողական ընկերութիւնները, օգտագործելով շարք մը բանուորական արտադրողական ընկերութիւններու տկարութիւնը, կը վերածեն զանոնք իրենց արտադրողական բաժանմունքին:

Շուէդի սպառողական ընկերութիւնները ամէնէն բախտաւոր պայմաններն ունին, համեմատած արդիւնագործական այն երկիրներուն, որոնք տաղնապի մատնուած են: Շուէդի սպառողական ընկերութիւնը վերջին տարիներս ամենամեծ յառաջդիմութիւնը ցոյց տուաւ: Այս երկրի սպառողական ընկերութիւններու միութիւնը միւսներէն կը տարբերի ոչ միայն տնտեսական, այլ և մշակութային ուղղութեամբ: Անիկա յատուկ ուշադրութիւն կը դարձնէ ոչ միայն իր անդամներու դաստիարակութեան

վրայ, այլ և պրոսպագանդ կը մղէ կանանց մէջ: Հակառակ իր փոքրաթիւ բնակչութեան, Շուէդը, ինչպէս Զուիցերիան, կոոպերացիայի մէջ հասցուց գրական-գիտական խոշոր ուժեր, որոնցմէ յիշենք նախկին հաղորդակցութեան նախարար Ա. Էրնէ, Թ. Օդէն և Հեդբերգ:

Բելճիքայի մէջ վերջին տարիները շատ նպաստաւոր եղան կոոպերացիայի զարգացման համար: Նպաստաւոր ոչ միայն ընկերավարական, այլ և չէզոք ու կաթոլիկ կոոպերատիւներու: Այսպէս, Բրիւսելի մէջ, ուր կը գտնուի ընկերավարական յայտնի «Maison du Peuple» սպառողական ընկերութիւնը շուրջ 20,000 անդամներով, վերջերս երեւան եկաւ ուրիշ, չէզոք սպառողական ընկերութիւն մը, որ դրեթէ նոյնքան անդամ ունեցաւ: Օսթէնդի մէջ ընկերավարական «Հիւսիսի Աստղ» սպառողական ընկերութիւնը կը հաշուէ 463 անդամներ, իսկ չէզոք կոոպերացիան՝ գրեթէ 7,000: Սակայն, ամէն սլարագայի, ընկերավարական կոոպերատիւ շարժումը, իբրև Բելճիքայի մէջ ամէնէն հինը, ամէնէն շատ կորովի ջանքեր ի գործ կը դնէ և բազմակողմանի է: Անոր ղեկավարներէն մէկը, Ա. Անսէլ, Գիենտի մէջ «Voruit» սպառողական ընկերութեան կից մանարանի և ջուլհականոցի գործարաններուն մէջ նոյնիսկ մտցուց մասնաւոր դրամագլուխ — որ թըշմամբ է կոոպերացիային — և հիմնեց կոոպերատիւ նաւարածին, ծովային ձկնորսութեան համար: Լիէժ գաւառի սպառողական ընկերութիւններու միութիւնը, որ կազմուած է բազմաթիւ ընկերութիւններու խառնուրդով, զբաղուած է հացի, խմորեղէններու, անուշեղէններու, օշարակի, մարդարինի, օճառի, դարեջուրի, գլխարկի և այլ ապրանքներու արտադրութեամբ: Ընկերավարական սպառողական ընկերութիւնները արհեստակցական միութիւններու և ընկերավարական կուսակցութեան հետ ունին 287 ժողովրդական տուներ, որոնք բանուոր դասակարգի հանրային կեանքի կեդրոններն են:

Սպառողական կոոպերատիւներու վիճակը ստորև նշանակուած երկիրներու մէջ հետեւեալ պատկերը կ'է ներկայացնէր 1930 թուին:

ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

ՋԱՆԱՋԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՔ

1930 Թ Ո Ւ Ի Ն

Երկիր	Ապագող- ընկերու- րեանց թիւը	Անդամներու թիւը	Երկրի բնակ- չութեան թիւը	Դրամակ- բնդի- օրգանաւորին (Ֆր. Ֆրանկ)	Մեծաբան- Առեւ- բնկեանց բնդի- օրգնութ. (Ֆ. Ֆր.)
Մեծն Բրիտանիա	1,248	6,353,000	46,197,560	5,426,767,674	2,583,733,985
Գերմանիա	1,251	3,732,859	63,180,649	1,794,662,466	700,776,634
Ֆրանսիան	535	467,099	3,364,807	388,208,443	218,306,731
Ջուրիցիլիա	842	392,027	4,067,305	345,547,531	204,425,724
Գանիա	1,730	237,797	3,550,651	275,587,879	203,777,551
Նուէր	790	465,465	5,904,489	483,722,821	199,048,955
Չեխոսլովակիա	1,358	764,635	14,726,158	288,277,622	159,442,595
Ճրանիա	1,280	1,486,138	40,743,897	532,165,188	152,941,269

Աւստրիա	143	347,615	6,534,481	124,932,093	66,816,747
Լեւանտան	1,274	492,064	27,201,342	134,067,073	60,367,534
Հունգարիա	1,655	733,757	8,683,740	111,185,593	58,739,562
Լատվիա	308	47,810	1,900,045	28,639,394	48,456,929
Նորվեգիա	455	110,076	2,809,564	152,397,669	42,202,075
Բելճիքս	103	428,260	8,060,189	167,106,830	40,755,709
Հոլանդա	228	213,398	7,920,388	126,762,639	37,679,064
Իտալիա	238	50,870	1,107,059	38,071,168	24,387,103
Ավստրիկա (Մ. Ն.)	125	41,010	122,834,324	85,036,182	23,228,458
Իտալիա	3,068	653,007	41,145,045	435,164,961	19,856,238
Աւստրալիա	64	59,019	5,435,734	84,349,122	18,193,102
Բուլղարիա	70	69,806	5,478,741	19,066,908	16,337,058
Իսլանդիա	38	7,466	94,690	17,526,798	15,697,500
Լիտվիա	214	35,600	2,170,616	13,466,417	11,968,413
Քանադա	30	10,179	8,788,483	19,585,883	5,049,964
Նուգուլաիա	190	113,241	13,929,988	28,685,251	5,046,360
Ռումանիա	1,654	240,703	18,024,269	29,896,220	3,798,517
Գումար	18,991	17,552,921	463,854,214	11,150,879,825	4,922,033,776

ԴԼՈՒԽ Ե.

ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

1. Վարկային կոոպերացիայի ըմբռնումը: 2. Վարկային կոոպերացիայի Շուկե-Գեյլիցեան սիստեմը: 3. Ռայ-Ֆելդենեան սիստեմը: 4. Վարկային կոոպերացիայի միւս սիստեմները: 5. Գերմանիոյ վարկային կոոպերացիաները: 6. Վարկային կոոպերացիաները միւս երկիրներու մէջ:

1. ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ԸՄԲՐՆՈՒՄԸ

Եթէ արտադրութեան վերջնական նպատակը սպառումն է, որ պէտք է յարմարուի անոր հետ, վարկն ալ յաճախ արտադրութեան թեթեւացման և փոխանակութեան ելակէտը և զօրաւոր դէնքն է: Վարկը առանձին նշանակութիւն ստացաւ ժամանակակից դրամատիրական տնտեսութեան մէջ, որու գործառնութեանց խոչար մասը կը յենուի բանկերու վրայ: Սակայն, մինչ դրամատէրերը վաղուց կ'օգտագործեն բանկերու բնականոն վարկերը, անոնքն՝ գիւղերու և քաղաքներու չունեւոր բնակիչները, վարկային կոոպերատիւներու երեւան դալէն առաջ, կ'օգտուէին բացառաբար վաչխառուներու վարկերէն, որոնք գիւղացիութեան համար խարազաններ էին: Այսպիսի պայմաններու մէջ, բնականաբար մար-

դիկ խորհեցան հիմնելու ժողովրդական դրամատուներ կամ վարկային կոոպերատիւներ, բոլորովին տարբեր դրամատիրական բանկերէ, որոնց բաժնետէրերը հարուստ մարդիկ են, և որոնք վարկ կը բանան խոչար արդիւնագործութեան և առեւտուրին:

Այսպէսով, վարկային կոոպերացիան չունեւորներու ընկերութիւն մըն է, որու նպատակը փոխադարձ վարկն է և խնայողական փոքրիկ գումարներու ընդունումը: Վարկային կոոպերացիան արաքուստ նման է դրամատիրական բանկի մը, բայց սգիւով ան ոչ թէ դրամային ազնուապետական հիմնարկութիւն է, այլ ռամկավարական կամ ժողովրդական հիմնարկութիւն մը, որ մտաչելի է ամէնուն: Դրամատիրական բանկերը գլխաւորաբար կ'աջակցին առանց այն ալ հարուստ առեւտրականներու և արդիւնագործներու հարստացման. իսկ կոոպերատիւ դրամատուները կ'աջակցին գործերուն և տնտեսութեանը գիւղացիներուն և արհեստաւորներուն, ազատագրելով զանոնք վաչխառուներու սուղ վարկերէն և բարելաւելով գիւղային տնտեսութիւնը: Վարկային կոոպերատիւները բազմաթիւ օրինակներով ցոյց տուին թէ, որքան բեղմնաւոր և բարերար է մանր վարկը և որքան մեծ չափով անոնք ընդունած են ժողովրդական փոքրիկ խնայողութիւնները, որոնք առաջ կամ բնաւ չէին ըլլար կամ թէ կը դիպուէին դրամատիրական բանկերու մէջ: Վարկային կոոպերացիան չքաւոր ժողովուրդին ևս խնայողութիւն կը սորվեցնէ, դրամատիրական և պետական բանկերէն այդ խնայողութիւնները դուրս կը քաշէ, յատկացնելով զանոնք գիւղացիութեան, արհեստաւորներուն, բանուորութեան, պաշտօնէութեան և ազատ զբաղման տէր մարդոց կարիքներուն: Ռայֆէլդէնի ճշգրիտ մէկ արտայայտութեամբ, վարկային կոոպերացիան կ'ոռոգէ և կը ցամքեցնէ, վասնզի վարկ տալով գիւղացիներուն, ան կարծես հողը կ'ոռոգէ, իսկ ներդրումներ ընդունելով՝ ան կարծես կը ցամքեցնէ այն վայրերը, ուր միջոցներ կան:

2. ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ

ՇՈՒԼՑԷ ԴԵԼԻՉԵԱՆ ՍԻՍՏԵՄԸ

Մենք արդէն գիտենք որ վարկային կոոպերացիայի հիմնադիրը հանդիսացաւ Շուլցէ Դելիչը որ առանձին սխտեմ մը մշակեց: Այդ սխտեմի էութիւնը հետեւեալն է. — Նախ՝ ժողովրդական դրամատուններու, ինչպէս նաև միւս տեսակ կոոպերացիաներու հիմքը պէտք է ըլլայ անդամներով փոխադարձ օգնութիւնը և ոչ թէ պետութեան կամ դրամատուններու: Բայց, որովհետև կոոպերատիւ դրամատուններն ալ իրենց հիմնարկութեան համար կարելոր միջոցներու պէտք ունին, այդ պատճառով ալ անդամներու բաժնեթուղթերը պէտք չէ որ շատ ատան ըլլան: Ասոր համար ալ, 30ական թուականներուն, բաժնեթուղթերը իւրաքանչիւր անդամի համար կ'որոշուէին 100 մարք, իսկ հետագային անոնք բարձրացան 300 մարքի: Կան ժողովրդական դրամատուներ, ուր բաժնեթուղթերը աւելի սուղ են: Շուլցէ Դելիչի կարծիքով, խոշոր բաժնեթուղթերը պէտք է ստեղծէին ամուր հիմք մը ձեռնարկութեան համար և, միեւնոյն ատեն, ստիպէին անդամները խնայողութեան և ապա այդ խնայողութիւնները ներդնելու իրենց դրամատունը: Երկրորդ, ժողովրդական դրամատան զօրացման համար, Շուլցէ Դելիչ անհրաժեշտ կը համարէր որ բոլոր դասերու և ամէն տեսակ զբաղումի տէր մարդոց թոյլ տրուի անդամագրուելու դրամատան: Այսպէսով, անդամագրուողներու մէկ մասը յատկապէս կ'օգտուէր դրամատունէն, իբրև փոխառու մեքենայէ մը, իսկ միւս մասը իր խնայողութիւնները կը դնէր հոն: Այսպէսով, ունեւորներու խնայողութեամբ վարկ կը ստանան չունեւորները, իսկ կոոպերացիայի ներսը կ'իրադարձուի փոխադարձ օգնութեան և դասակարգերու համերաշխութեան գաղափարը: Ժողովրդական դրամատուններու ամրացման համար անհրաժեշտ է նաև որ դրամատան վարչութեանը ձգուի իր գործունէութեան շրջանակի որոշումը և չսահմանափակուի այդ շրջանակը: Ժողովրդական դրամատան գործառնութիւնները կրնան տարածուիլ ոչ միայն ամբողջ քա-

ղաքի, այլ և շրջակայ գիւղերու վրայ: Սակայն, հակառակ Շուլցէ Դելիչի փափաքներուն, անոր սխտեմը շատ մը երկիրներու մէջ տարածուեցաւ քաղաքներու բնակչութեան մէջ, բայց գիւղերու մէջ իր տեղը զիջեց ոայֆէյդէնեան սխտեմին:

Շուլցէ Դելիչ մտահոգուած էր բաժնեթուղթային դրամագլուխի և ներդրումներու կարելոր չափով յաւելումով, վճարուած՝ տոկոսներով և շահամասերով: Ան, ամէն պարագայի, փոխ առնուած կամ օտար դրամագլուխի և սեփական դրամագլուխի յարաբերութեան օրէնքը ճշտեց ինչպէս 4:1: Օտար դրամագլուխը կը հանդիսանայ բաժնեթուղթային կամ ներդրուած դրամագլուխը, իսկ սեփականը՝ պահեստի դրամագլուխ: Այդ պատճառով ալ, Շուլցէ Դելիչ կը յանձնարարէր զուտ շահէն որքան կարելի է շատ բաժին հանել պահեստի հիմնադրամին, հնարաւորութեան սահմաններուն մէջ հասցնելով զայն առաւելագոյնի՝ բաժնեթուղթային դրամագլուխի կէսին: Այսպէսով, ժողովրդական դրամատան կուսանը պէտք է ըլլայ՝ նախ՝ պահեստի դրամագլուխը, զոր անդամները չեն կրնար ևտ առնել, յետոյ բաժնեթուղթային դրամագլուխը և, վերջապէս, ներդրուած դրամագլուխը: Շուլցէ Դելիչ կը յանձնարարէր միայն ծայրայեղ պարագաներուն մուրհակներ զեղչելով միջոցներ ձեռք բերել, չնայած որ ատիկա ամէնէն յաջող միջոցն է, որովհետև դրամ ունեցող մարդոց ներդրումները կրնան աղբիւր դառնալ դրամատան դժուարութիւններու համար, երբ գործերը կանգ առնեն: Սակայն, մուրհակներ զեղչելով դրամատունները կ'ենթարկուին դրամական շուկայի տատանումներուն: 1907 թուի ելմտական տազնապը ցոյց տուաւ թէ Շուլցէ Դելիչ իրաւացի էր, երբ կը պնդէր թէ իր դրամատունները շատ յոյս չէին դնել մուրհակազեղչումներու վրայ և նոյնիսկ շատ մեծ չափերով չէին օգտուեր սեփական կեդրոնական դրամատան վարկերէն: Մուրհակներ զեղչող դրամատունները ամէնէն աւելի վնասուեցան այդ տազնապէն:

Ժողովրդական դրամատունները, գործառնութեանց մեծ շրջանակ ունենալնուն պատճառով, հարկադրուած են վճարումներ ընել ոչ միայն պաշտօնեաներուն, այլ և,

դրամատիրական բանկերու նման, վարչութեան անդամ-
ներուն և քննիչ յանձնաժողովին: Ժողովրդական դրամ-
ատուները մտիկ են դրամատիրական բանկերուն նաև
այն տեսակէտէն, որ անոնք ալ սկսան երբեմն վարկ բա-
նալ մանր առեւտրականներուն:

3. ՌԱՅՖԷՅՁԷՆԵԱՆ ՍԻՍԵՄԸ

Այն պահուն, երբ շուրջէ-դելիշեան ժողովրդական
դրամատուներու սիստեմին մէջ բարոյական և հոգեւոր
արտայայտութիւն չկար, Ֆ. Վ. Ռայֆէյզէն, Շուրջէն
անմիջապէս յետոյ, մշակեց վարկային կոոպերացիայի
սիստեմ մը, ուր անտեսական մեքենան պէտք էր ծառա-
յէր ոչ միայն նիւթական, այլ և հոգեւոր-բարոյական
վերածնունդին: Վարկային կոոպերացիան պէտք էր դառ-
նար անդամներու դատարարակութեան միջոց մը: Ան-
դամները պէտք էր իրարու հետ ապրէին մտաւորապէս
այնպէս, ինչպէս գերման սոցիալաւորները իրենց հա-
մայնավարական դադութներուն մէջ:

Ռայֆէյզէնեան սիստեմի ռամկավարական տառնձ-
նայատկութիւնն այն է, որ ան սկիզբը ոչնչացուց բաժ-
նեթուղթային սկզբունքը, որ այլևս անուանապէս միայն
ընդունուեցաւ, գերմանական կոոպերատիւ օրէնսդրու-
թեան ստիպման տակ: Բաժնեթուղթերու բացակայու-
թիւնը պէտք էր վարկային ընկերակցութիւնները մատ-
չելի դարձնէր գիւղացի աղքատներուն, որոնք զուրկ են
նոյնիսկ ամենափոքրիկ դրամական միջոցներէ: Ասկէ
զատ, ջնջելով բաժնեթուղթերու դրութիւնը, որ այսպէս
կամ այնպէս կը յիշեցնէր դրամատիրական ձեռնարկու-
թիւնները, արմատապէս ոչնչացուց տոկոսներու և շա-
հաբաժիններու ետեւէն վազելու ախորժակները, որոնք
երբեմն օտար չեն կոոպերատիւ հիմնարկութիւններուն և օ:
Վարկային ընկերութիւնները իրենց անդամներէն կը
վերցնեն շատ պզտիկ մուտքի դրամներ, իսկ ձեռնարկը
կը սկսի դրամագլուխով, որ կը վերցուի մասնաւոր ան-
ձերէ կամ համայնքէն: Գործառնութիւններէն ստացուած
զաւա շահը կ'երթայ նախ պարտքը փակելուն և ապա կը

գործածուի հանրային դրամագլուխի կազմութեան: Այս
դրամագլուխով վարկային ընկերութիւնը հանգիստ կեր-
պով կրնայ գործել: Ռայֆէյզէնի աչքին, հանրային ան-
բաժանելի և անձեռնմխելի դրամագլուխը անգին նշա-
նակութիւն ունէր: Ան այդ դրամագլուխը կոչեց «հիմնա-
դրամ», որ ընկերութեան հաշուեյարդարումի պարագա-
յին պէտք էր յատկացուէր ուրիշ ընկերութիւններու
հիմնումին:

Ռայֆէյզէնի ուրիշ մէկ նորմութիւնը, համաշ-
խարհային գիւղատնտեսութեան նոյնքան մեծ ծառայու-
թիւն մատուցանեց, որքան արհեստագիտութեան նոր ձե-
ւերը: Ատիկա արտադրական նպատակներու համար փո-
խառութիւնն էր: Տարբերուելով միւս բոլոր դրամա-
տուներէն, Ռայֆէյզէն կիրառեց իմաստուն կանոն մը,
ըստ որում փոխառութիւն խնդրող անդամին կը հարցուէր
թէ ի՞նչ նպատակի պիտի յատկացնէ այդ փոխառութիւ-
նը: Կարգ մը պարագաներու մէջ, ինչպէս օրինակ ա-
տիկա կը կիրառուէր Ռուսաստանի մէջ, երկու անդամ-
ներ պէտք էր երաշխաւորէին փոխառութիւն խնդրող
անդամը, թէ ան դրամը իրապէս կը գործածէ օգտակար
նպատակի մը համար: Արտադրական նպատակներ ըսե-
լով կը հասկցուի սերմի գնում, հողի պարարտացում,
գործիքներ և մեքենաներ, ձիեր և կովեր: Վարկային
ընկերութեան վարչութիւնը և իր անդամները, հակակշռի
ենթարկելով փոխառութեան գործածութիւնը, ատով իսկ
կանխաւ կ'արդիւնէր որ փոխառութիւնը աննպատակ չվատ-
նուի, կամ նոյնիսկ վնասակար եղանակով չգործածուի,
ինչպէս օրինակ՝ գինեմուղութեան վրայ:

Միւս, եթէ ոչ նոր, բայց ամէն պարագայի գիւղա-
կան կեանքի մէջ շատ կարեւոր սկզբունքը անդամներու
անսահման պատասխանատուութեան սիստեմն է, որու շը-
նորհիւ աղքատ և վարկի անընդունակ գիւղացիները
բաղդատաբար աւելի դիւրութեամբ դրամ կը վերցնեն,
ընկերութիւններ հիմնելու համար: Աւելին: Անսահման
պատասխանատուութիւնը, այսինքն ընկերութեան լուծ-
ման պարագային իւրաքանչիւր անդամի և բոլորի պա-
տասխանատուութիւնը՝ իրենց ունեցած հարստութեամբ՝
ընկերութեան առաջ, բոլոր անդամները ամուր կերպով

և համերաշխօրէն կը կապէր իրարու և կը հարկադրէր գանձոնք ուշադիր ըլլալու դէպի իրենց ընկերութիւնը: Գործնական կեանքը ցոյց տուաւ, որ վարկային ընկերութիւններու սնանկութիւնը խիստ հազուադէպ է:

Ռայֆէյզլէն մեծ նշանակութիւն կուտար անդամներու անձնական մօտիկութեան և, այսպէս ըսած, փոխադարձ բարոյական հակազդին: Այդ պատճառով ալ, Շուլցէն տարբերուելով, վարկային ընկերութեան համար ընտրեց գործունէութեան սահմանափակ շրջանակ մը: Այդպիսի բնական շրջաններ կը հանդիսանան ծուխեր կամ գիւղի մը սահմանները: Անդամներու մօտիկ ծանօթութիւնը իրարու հետ հնարաւոր է միայն այն ատեն, երբ անոնք փոքրաթիւ են: Չարաշահութեան նախատեսումն ևս դիւրին է այն ատեն միայն, երբ մարդիկ զիրար լաւ կը ճանչնան: Վստահութիւնը, որ անհրաժեշտ է գործերը յաջողապէս յառաջ տանելու համար, նոյնպէս կարելի է աւելի շատ գտնել հոն, ուր խորհրդաւոր անձանքներ չկան:

Վերջապէս, ընկերութեան փոքր ըլլալը թոյլ կուտայ Ռայֆէյզլէնին, վարչութեան անդամները անվճար ընելու: Վճարել պէտք է միայն մէկ հաշուապահի: Մինչև հիմա ալ Գերմանիոյ մէջ վարկային կոոպերացիայի աշխատանքներուն վրայ կը նային իբրև պատուաւոր գործի մը, որուն հաճոյքով կը լծուին գիւղական մտաւորականներ և սեփականատէրեր:

4. ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՈՒՐԻՇ ՍԻՍԵՄՆԵՐ

Ռայֆէյզլէնեան սխտեմը հսկայ յաջողութիւնունեցաւ ոչ միայն իր հայրենիքին, այլ և արտասահմանի մէջ: Մեծ մասամբ ան ընդունուեցաւ և կ'ընդունուի ցարդ առանց ուէ փոփոխութեան: Միայն Ռուսաստանի մէջ անիկա յարմարեցուեցաւ ուսական առանձնայատուկ պայմաններուն, որ աչիթ տուաւ հեղինակի մը խօսելու գուտ ուստական վարկային կոոպերացիայի սխտեմի մը մասին: Այդ սխտեմը կը բնորոշուի անով, որ վարկային կոոպերացիային միջոցներ կը տրամադրէր

պետութիւնը, դործունէութեան շրջանակը չէր սահմանափակուեր և վարչութեան անդամներու աշխատանքը կը վարձատրուէր:

Իտալիոյ մէջ ռայֆէյզլէնեան սխտեմը կիրառուեցաւ Լ. Վոլենբորգի կողմէ: Ան ոչնչացուց վարկային կոոպերացիայի հոգեւոր-բարոյական բնաւորութիւնը: Լ. Վոլենբորգ գանձային նախարար էր և ազատական կուսակցութեան ներկայացուցիչներէն մէկը: Սկիզբը վարկային կոոպերատիւները հիմնուեցան անոր ոգիով, բայց յետոյ այդ գործը իր ձեռքը առաւ կաթոլիկ հոգեւորականութիւնը և անոր տուաւ խոստովանական բնաւորութիւն, բան մը, որ չըրաւ նոյնիսկ Ռայֆէյզլէն, որու համար չկային ո՛չ հրեաներ, ո՛չ հեթանոսներ, կամ, աւելի ճիշտ, ո՛չ կաթոլիկներ և ոչ ալ բողոքականներ:

Յաճախ կը խօսուի Լուծատտիի վարկային կոոպերացիայի սխտեմի մասին՝ իտալացի կոոպերատոր և նախարար Լ. Լուծատտիի անունով: Լուծատտի շուլցէ-դիլիշեան սխտեմը յարմարեցուց իտալական պայմաններուն, փոքրացնելով բաժնեթուղթերու գինը, պահանջելով աւելի մեծ բաժին հանել պահեստի դրամագլուխին, որ կրնայ գերազանցել բաժնեթուղթային դրամագլուխը, ինչպէս նաև չվճարելով վարչութեան անդամներուն: Ասկէ դատ, ան կը յանձնարարէր առանց տոկոսի փոխառուութիւն ընել ի փոխան աղնիւ խօսքի, որ հնարաւորութիւն կուտայ ծայրայեղ աղքատներուն անգամ վարկ ստանալ ժողովրդական դրամատուներէն: Կրճատելով բաժնեթուղթերու գինը, որ Գերմանիոյ մէջ անդամներու կողմէ կը վճարուի երկար ժամանակի ընթացքին, Լուծատտի անոնց վճարման համար տասնամետայ ժամանակամիջոց տուաւ: Իտալիոյ մէջ, ժողովրդական դրամատուներու բաժնեթուղթերը հազուադէպ պարագաներուն միայն կը հասնին 50 լիրի, իսկ բաժնեթուղթը կարելի է գնել ոչ աւելի քան 100 հատ: Փոխառութիւնը սովորաբար պէտք չէ բաժնեթուղթին երկու անգամէն աւելի ըլլայ:

Եթէ կարելի է իտալական ժողովրդական դրամատուներու սխտեմի մասին խօսիլ, այն ատեն կարելի է ընդունիլ նաև ինքնուրոյնութիւնը բեւիժնական սխտեմի մը մասին:

տեմին, որու միակ նորմուծութիւնը այն է, որ զուտ շահը կը բաժնուի այս կամ այն անդամի դրամատան հետ ունեցած գործառնութեան համեմատութեամբ: Աօրկա կը յիշեցնէ սպասողական ընկերութիւններու շահի բաժանումը գնումներու համեմատութեամբ:

5. ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿՈՊԵՐԱՑԻԱՆ ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՄԷՁ

Վարկային կոոպերացիայի հայրենիք Գերմանիան մինչև հիմա ալ կը շարունակէ վարկային կոոպերատիւներու թիւի տեսակէտէն առաջին տեղը գրաւել: Եւրոպայի մէջ այս կոոպերատիւներու հսկայ մեծամասնութիւնը ռայֆէյդէնեան տիպի է: Ըստ 1 Յունուար 1930 թուի վիճակագրութեան, գերմանական 40,885 գիւղական կոոպերատիւներէն 89,8 առ հարիւրը, այսինքն 36 հազար 339ը, վարկային և գիւղատնտեսական կոոպերատիւներ՝ իրենց չորս միլիոն անդամներով միացան «Գիւղատնտեսական կոոպերատիւներու կայսերական Միութեան»: Շուլցէ-դելիչեան տիպի վարկային կոոպերատիւներու կամ ժողովրդական դրամատուներու թիւը նոյն թուականին կը հասնէր 1,381ի: Աւելի ուշ, հակառակ պատերազմի և ինքնապաշտպանութեան, վարկային կոոպերատիւներու թիւը բազմացաւ: Այսպէս, օրինակ, 1923 թուին հիմնուեցան 72 նոր ընկերութիւններ: Աւելի զարմանալի է Գերմանիոյ վարկային կոոպերատիւներու հաստատուն վիճակը, եթէ նկատի ունենանք Ռուսաստանը, որ պատերազմէն առաջ իր վարկային կոոպերատիւներու թիւով գերազանցած էր իր սուղիչը, այժմ, պատերազմի, ինքնապաշտպանութեան և մասնաւանդ ընդհանրական ընդհանրութեան վարկային կոոպերացիաներու շարքէն դուրս ինկած է: Երբ Գերմանիա հաստատուն իշխանութիւն մը ունեցաւ, կոոպերատիւները սկսան զարգանալ, այնպէս որ 1924 թուին վարկային կոոպերատիւները շատ աւելի մեծ չափերով աճեցան, քան նախընթաց տարիներուն:

Դժուար է հաշուել գերման վարկային կոոպերացիայի բարերար ազդեցութիւնը ընդհանրապէս գերման գիւ-

ղատնտեսութեան և մասնաւորապէս գիւղացիներու տնտեսութեան վրայ: Դժուար է անոր համար որ, նախ՝ վարկային կոոպերացիան միշտ չի սահմանափակուել միայն դրամատնային գործառնութիւններով, և եթէ սահմանափակուի ալ, ան՝ տարբեր տեսակ գիւղական կոոպերացիաներու հետ միասին կ'աշխատի: Ասկէ զատ, գիւղատնտեսութեան վերելքին աջակցութիւն ցոյց տուին ուրիշ ազդեակներ ևս, ինչպէս օրինակ, գիւղատնտեսական միջոցներու սղումը և այլն: Ամէն պարագայի, բառիս նեղ առումով, վարկային կոոպերացիայի ազդեցութեանը կարելի է վերագրել գիւղական վաշխառուներու գրեթէ կատարեալ անհետացումը Գերմանիոյ մէջ: Կարելի էր չափով անոր ազդեցութեան կարելի է վերագրել նոյնպէս հողային պարտքերէ ազատագրումը, թէև այդ ուղղութեամբ պատերազմը և անոր հետեւանքով դրամի արժէքազրկումը նուազ դեր չկատարեցին: Նախ քան պատերազմը, վարկային կոոպերացիան շատ ցուց ժողովրդական խնայողութիւնները: Ռայֆէյդէնեան վարկային ընկերութիւնները նպատակ դրին սարկեցնել մասնակներուն խնայողութիւններ ընդլայնողական տարիքէն սկսած: Վարկային ընկերութիւնները, որոնք յաճախ խոչոր միջոցներ ունին, գիւղական բարեկեցութեան վրայ ալ նշուազ ազդեցութիւն չունեցան, մինչև անգամ խճուղիներ չինելով:

Գիւղական կոոպերատիւներու ուրիշ տեսակներու հետ միասին, վարկային կոոպերացիան ազդեց նաև գերման գիւղատնտեսական արտադրութեանց յաւելման վերայ: Այդ արտադրութիւնը, հարիւր տարուան ընթացքին, այսինքն 1800էն 1900, աւելցաւ մէկ հեկտար ցորենի վրայ 70 0/0, հաճարի՝ 65 0/0, կորեկի՝ 209 0/0 և վարսակի՝ 17 առ հարիւր: Զիւրու թիւը այդ ժամանակուան ընթացքին բարձրացաւ 1.9 միլիոնէն մինչև 3.2 միլիոնի: Խոչոր եղջիւրաւոր անասուններու թիւը 8 միլիոնէն բարձրացաւ մինչև 14.1 միլիոնի, խոզերու թիւը՝ 3.2 միլիոնէն 11.6 միլիոնի: Գլխաւորաբար վերջին 40 տարիներու ընթացքին տեսնուած գիւղատնտեսական արտադրութեան այսպիսի բարձրացում անհնար կ'ըլլար առանց կոոպերացիայի զարգացման: Իերքի աճման վրայ

մեծապէս ազդեց այն հանգամանքը, որ գիւղատնտեսական կոոպերացիան յատուկ ուշադրութիւն դարձուց գիւղացիութեան վրայ, անոր համար հայթայթելով հողի աժան և լաւ պարարտացման միջոցներ, գործիքներ և մեքենաներ, իսկ մասնաւորաբար կաթնատնտեսական ընկերութիւններու զարգացմամբ՝ բազմացաւ նաև բնական պարարտացման քանակը: Վարկային և գնումներ կատարող կոոպերատիւներէն առաջ, առեւտրականները, արուեստական աղբի ձեւին տակ գիւղացիներուն կը ծախէին մաղուած քարեր: Կոոպերացիան գրեթէ բոլորովին ոչնչացուց այդ տեսակ խարդախութիւնները: Միայն 1929 թուին, Կոստերական Միութեան մէջ մասնող կոոպերատիւ միութիւնները գնեցին 34.4 միլիոն ցենտներ արուեստական աղբ, 14.8 միլիոն ցենտներ կեր և 1.8 միլիոն ցենտներ լաւ տեսակի սերմ՝ ցանքսի համար:

Հարիւր տարուան ընթացքին, մանր գիւղացիներու կողմէ գործածուած գիւղատնտեսական մեքենաներն ու գործիքները յաւելում կրեցին 120 առ հարիւր, իսկ միջին գիւղացիներու մօտ՝ 50 առ հարիւր: Կասկածէ դուրս է թէ գիւղատնտեսական կատարելագործուած մեքենաներու և գործիքներու այս յաւելումը և օգտագործումը տեղի ունեցաւ մեծ մասամբ կոոպերատիւներու ազդեցութեան տակ. վասնզի կոոպերացիան մանր գիւղացիներուն հնարաւորութիւն կուտար, վարկային ընկերութիւններու միջոցով, աժան գնով ձեռք բերելու այն ամէնը, որ անհրաժեշտ էր գիւղական տնտեսութեան քարելաւման համար: Կոոպերատիւ միջոցով ձեռք կը բերուին ոչ միայն հողամշակման մեքենաներ և գործիքներ, այլ և սերմնազտիչ մեքենաներ, որոնք կոոպերացիայէն առաջ անձանօթ էին դերման մանր գիւղացիութեան:

Կոոպերացիան ազդեց նաև անասնաբուժութեան և մանաւանդ մանր կենդանաբուժութեան և այժաբուժութեան վրայ:

Մասնաւորապէս Հեսսենի գաւառին մէջ, ուր կոոպերացիան ոչ միայն հին է, այլ և խիստ զարգացած, ուսփէյզէնեան տիպի վարկային կոոպերացիաները սկսան ձեռք բերել շատ բան ոչ միայն գիւղական տնտեսութիւններու

քարելաւման իմաստով, այլ և տարբեր ուղղութեամբ: Այսպէս, անոնք հիմնեցին դպրոցներ, ուր կարելի էր ուսումը շարունակել. գիւղերու մէջ ապրող բանուորներու համար տուներ շինեցին և բնտանեկան երեկոներու սովորութիւնը մտցուցին: Հեսսենը հիմա կը համարուի զասական հայրենիքը այն գիւղական դպրոցներու, ուր ուսումը կը շարունակուի: 1913 թուին, Պրուսիայի մէջ գոյութիւն ունեցող այդպիսի 6,775 դպրոցներէն և 111,699 աշակերտներէն Հեսսենին բաժին կ'իյնար 530 դպրոց և 9,936 աշակերտ: Միւս կողմէ, Միութիւնը և անոր անդամակցող ընկերութիւնները շատ բան ըրին գիւղացիներու հողերու արդար բաժանման խնդրին մէջ: Մասնաւորապէս, 1900էն մինչև 1920 թիւը, 635 բանուորներու տրուեցաւ 2,068,580 մարք՝ բնակարաններ շինելու համար:

6. ՄԻՒՍ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՆ

Մինչ ուսփէյզէնեան տիպի վարկային կոոպերացիան լայնօրէն ընդօրինակուեցաւ Ռուսաստանի, Հընդկաստանի, Ճափոնի և Չեխոսլովակիոյ մէջ, Պելիկի տնտեսով, անդին շուրջ-գելիչեան տիպը կիրառուեցաւ Իտալիոյ և Բուլղարիոյ մէջ: Իտալիոյ մէջ կան 830 ժողովրդական դրամատուներ 3,969,405,000 լիր ներդրուած գումարով: Այդ դրամատուներէն առաջինները հիմնուեցան Լուծատտիի կողմէ, 60ական թուականներուն, Միլանի, Լոդի և Բոլոնյի մէջ: Անոնք մինչև հիմա ալ ժողովրդական դրամատուներէն ամէնէն լաւը կը մնան: Կարգ մը ժողովրդական դրամատուները, ինչպէս օրինակ Նովարայի դրամատուները, իրենց շրջանառութեամբ կը մրցին դրամատիրական ամենախոշոր բանկերու հետ և իրենց շրջաններուն մէջ վերականգնեցին գիւղատնտեսութիւնը: Իտալական ժողովրդական դրամատուներու բնորոշ գիծն այն է, որ անոնք մեծ չափերով փոխառութիւն կուտան գիւղատնտեսներուն, այնպէս որ անոնք գիւղատնտեսութեան նուազ օգնութիւն ցոյց չտուին, քան արդիւնագործութեան և առեւտրին: Ժողովրդա-

կան դրամատուներու յաճախորդներու ընդհանուր թիւէն 31.5 առ հարիւրը գիւղական փոքր անտեսութեան տէրեր են, 26 առ հարիւրը մանր արդիւնագործներ և արհեստաւորներ, 8.7 առ հարիւրը առեւտրականներ, 7.4 առ հարիւրը անորոշ զբաղումներու տէրեր, 5.6 առ հարիւրը բանուորներ և 6 առ հարիւրը պաշտօնեաներ և ազատ զբաղում ունեցողներ:

Մինչ ժողովրդական դրամատուները տեղական վարկատու հիմնարկութիւններ էին, անդին, Հոտմի մէջ, Լուծատախի նախաձեռնութեամբ, 1915ին հիմնուեցաւ կիսասպերատիւային և կիսասպետական կեդրոնական դրամատուն, ամբողջ Իտալիոյ բոլոր տեսակի կոսպերատիւներուն վարկ տալու նպատակով: Ան կոչուեցաւ կոսպերատիւներուն վարկ տուող Կաճառ: Անոր բաժնեդրուեցան, նախօրոք 7 միլիոն 750 հազար լիր գումարով մը՝ միջնորդ դրամատուներ, խնայողական անտուկներ, մասնաւոր ձեռնարկներ և ուրիշ հաստատութիւններ: Վերջին ժամանակներս, դրամատան դրամագլուխը բարձրացաւ 300 միլիոնի, որ մեծ մասամբ պետութեան կողմէ դրուած էր: Անկէ յետոյ դրամատունը դարձաւ պետութեան սեփականութիւնը: Անոր գլխաւոր օրգանը 15 անդամներէ բաղկացեալ վարչութիւնն է, որոնցմէ 5ը կը նշանակուին զանազան նախարարութիւններէ, 5ը կ'ընտրուին բաժնեատէրերէն և 5ն ալ կոսպերատիւ շարժման ուղղակի ներկայացուցիչներն են: Դրամատունը իրաւունք ունի նաև կալուածային վարկերու գործառնութիւններ ընկուել:

Այս Կաճառի աջակցութեամբ ամէնէն աւելի խնայողութիւններ կ'ընեն արտադրողական և աշխատաւորական կոսպերատիւները ու ապա սպառողական ընկերութիւնները: Կաճառը 17 բաժանմունքներ ունի Իտալիոյ զանազան քաղաքներուն մէջ:

Ռայֆէյզէն և Շուլցէ Գեյլի իրենց նմանողները ունեցան ոչ միայն Ապենինեան, այլ և Բալկանեան թերակղզիի մէջ, Բուլղարիոյ մէջ, ռայֆէյզէնեան տիպի առաջին վարկային կոսպերատիւը հիմնուեցաւ 1890 թրւին, Միրկովօ գիւղին մէջ, ուսուցչի մը ձեռքով: Անկէ յետոյ ակոտն անընդհատ երեւան դալ, գիւղերու և քաղաքներու մէջ, ռայֆէյզէնեան ու նաև շուլցէ-դեյլիչեան տիպի կոսպերատիւներ:

Փոքրիկ Բուլղարիոյ մէջ կոսպերատիւ շարժումը վերջին տարիներս բաւական մեծ ծաւալ ստացած է: Արդարև, 1930 թուին Բուլղարիոյ մէջ կային՝

	Կզմկերպուք	Անդամներ
Վարկային կոսպերատիւներ (ժողովրդ. դրամատուները միասին հաշուած)	1,783	333,082
Սպառողական կոսպերատիւներ	138	77,599
Շինարարական »	162	8,188
Երկրագործական »	286	65,808
Ապահովագրական »	853	183,615
Արտադրողական »	237	65,538
Կոսպերատիւ միութիւններ	46	20,866
	<u>3,505</u>	<u>754,696</u>

Այս թիւերը կը վկայեն բուլղար ժողովուրդի արտակարգ կորովի և կազմակերպուելու ընդունակութեան մասին: Այս կորովը երեւան կուգայ ոչ միայն նիւթական, այլ և հոգեւոր գեանի վրայ, որուած ըլլալով որ բուլղարները բաւական կարեւոր չափով թարգմանութիւններ կատարած են միջազգային կոսպերատիւ դրականութիւնէն:

Կոսպերացիային խոշոր աջակցութիւն ցոյց կուտայ 1910 թուին բուլղար կառավարութեան կողմէ հիմնուած «Բուլղարիոյ Կեդրոնական Կոսպերատիւ Դրամատունը», որ վարկ կուտայ ամէն տեսակ կոսպերացիաներուն, բնականաբար աւելի՛ շատ գիւղականներուն: Բոլոր վարկ ստացող կոսպերատիւները ինքնին կը դառնան Կեդրոնական Դրամատան անդամները: Դրամատունը կը կառավարուի տնօրէնով մը և վարչութեան անդամներով, որոնք կը նշանակուին ելմտական նախարարին կողմէ: Դրամատունը ունի նաև Գերագոյն Պորնորդ, բաղկացած 7 անդամներէ, որոնցմէ 4ը պաշտօնեաներ են, իսկ երեքը կ'ընտրուին կոսպերատորներու ժողովէն: Դրամատունը ունի իր Բննիչ Յանձնաժողովը, բաղկացած 5 անդամէ, որոնցմէ 3ը կը նշանակուին կառավարութենէն,

իսկ շը կ'ընտրուին կոսպերատորներէն: Իւրաքանչիւր տարի անդամական ընդհանուր ժողովը քննութեան կ'առնէ դրամատան հաշիւները: Վարկային ճիւղէն զատ, դրամատունը ունի ապահովագրական բաժանմունք, որ կ'ապահովագրէ անասունները համաճարակի և բերքը կարկուտի դէմ:

Դրամատան միջոցներ հայթայթողը թէև կառավարութիւնն է, բայց և այնպէս կոսպերատիւ հաստատութիւնները այս դրամատուներուն մէջ բաւական կարեւոր իրաւունքներ ունին:

ԳՆՈՒԽ 2.

ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

1. Արտադրողական կոոպերացիայի եռբիւնը: 2. Անկախ արտադրողական ընկերութիւններու արդիւնաբերութեան բաղդատու արտադրողական կոոպերացիայի արդիւնաբերութեան հետ: 3. Արտադրողական կոոպերացիայի սիւպեր: 4. Գիւղատնտեսական կոոպերատիւներ Գանիոյ եւ ուրիշ երկիրներու մէջ:

1. ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ԷՈՒԹԻՒՆԸ

Նախընթաց գլուխին մէջ տեսանք որ սպառողական ընկերութիւնները չեն բաւականանար առեւտուրի կազմակերպութեամբ, այլ և կը գիմեն սեփական արդիւնաբերութեան: Սակայն, որքան ալ կարեւոր ըլլայ սեփական արդիւնաբերութեան գիմելը և որքան ալ նշանակելի է բրիտանական սպառողական ընկերութիւններու արտադրական բաժանմունքը, միեւնոյն է, ամբողջ կոսպերատիւ արդիւնաբերութիւնը կեդրոնացած չէ և չի կրնար կեդրոնանալ սպառողական ընկերութիւններու և անոնց միութեանց ձեռքը: Ասոր գլխաւոր պատճառը կոսպերատիւ արդիւնաբերութեան դժուարութիւնն է, աւ

նաև այն, որ կոռուպցիայի արդիւնաբերութիւնը կոռուպցիայի զարգացման վերջին աստիճանն է, բան մը, որ առիթ տուաւ Շուլցի Գեղիչին կոռուպցիայի արդիւնաբերութիւնը համարելու կոռուպցիայի հաստատութեան ստեղծումը: Եթէ արդիւնաբերութեան արտադրութեան մարզին մէջ սպառողական ընկերութիւնը արդէն կարեւոր արդիւնքներ ձեռք բերած է, գիւղատնտեսութեան մէջ, սակայն, ան խիստ դժուարութեամբ առաջ կ'երթայ: Ասիկա կը բացատրուի գլխաւորաբար անով, որ գիւղատնտեսութեան մէջ, իբրև արտադրութեան սովորական կարեւոր խթան կը ծառայէ գիւղացի մանր սեփականատէրի անձնական շահագրգռութիւնը: Գիւղատնտեսութեան մէջ, խոշոր արդիւնաբերութիւնը և մերթնաները այն դերը չեն խաղար, սրբան արդիւնաբերութեան մէջ, այդ պատճառաւ ալ քաղաքային սպառողական կոռուպցիայի չի կրնար ընդգրկել ամբողջ գիւղատնտեսութիւնը: Այդ մարզին մէջ, սպառողական ընկերութիւններէն անկախ, բուն իրենց, գիւղացիներով կոռուպցիայիները շատ աւելի մեծ յաջողութիւն ունին և ոլորտի ունենան:

Այսպէսով, արտադրողական կոռուպցիայի սպառողական ընկերութիւններէն դուրս է: Անիկա անկախ միութիւնն է գիւղական և քաղաքային աշխատակորներու, որոնք նպաստակաւ բան են, իրենց հաշուին և իրենց պատասխանատուութեան տակ, զանազան միջոցներ մշակել և արտադրել: Արտադրողական ընկերութիւնը միութիւնն է բանուորներու, արհեստակորներու կամ գիւղացիներու, որոնք իրենց աշխատանքն ու դրամական միջոցները մէկտեղելով, կը դառնան ձեռնարկուներ, արդիւնաբերութեան ամբողջ սպասարկանատուութիւնը իրենց վրայ վերցնելով:

2. ԱՆԿԱԻ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԱՐԴԻՒՆԱԲԵՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱՂԴԱՏՈՒՄԸ՝ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆ ԿՈՌՈՒՊՏԻԱՅԻ ԱՐԴԻՒՆԱԲԵՐՈՒԹԵԱՆ ՇԵՏ

Արտադրողական կոռուպցիայի էութեան մանրամասն լուսաբանութեան համար, պրոֆ. Պ. Հօլլի հետեւողութեամբ, ցոյց տանք այն տարբերութիւնը, որ գոյութիւն ունի արտադրողական կոռուպցիայի և սպառողական ընկերութեան արդիւնաբերութեան միջև, ու նաև բաղադրութեան դնենք զանոնք: Արտադրողական ընկերութիւններու արդիւնաբերութեան մէջ, ընկերութեան աշխատակոր անդամները անմիջապէս կը շօշափեն միասնական գործակցութեան առաւելութիւնը, որ նիւթական խթան կը հանդիսանայ ժամանակի և նիւթի խրանադրութեան: Այսպիսի արդիւնաբերութեան մէջ, կարելի է գիւրութեամբ և լաւ կերպով հակակշռել աշխատանքի օրը և աշխատանքի ընդհանուր պայմանները: Իւրաքանչիւր ընկերութիւն կը հանդիսանայ իր ստացուածքին տէրը և ինքը կանոններ կը մշակէ իրեն համար: Այսպէսով, տեղի չեն ունենար բախումներ և գործադուլներ: Սակայն, արտադրողական ընկերութիւններու արդիւնաբերութեան մէջ մրցակցութիւնը կը մնայ, և չէ գտնուած ձև մը՝ համաձայնեցնելու մատուցումը խնդրանքին: Յետոյ, կը զգացուի դրամագլուխի անբաւարարութիւնը: Նոր փորձերը և ընդհանրապէս կացութեան բարելաւումը՝ դժուարութիւններու կը բախին: Արտադրութեան փոքր չափը և միջոցներու անբաւարարութիւնը արգելք կ'ըլլան հասնելու արդիւնաբերութեան բարձր ձեւերուն և առեւտրական արհեստագիտութեան: Միջլամի և երթեւեկութեան ծախքերը այսպիսի արդիւնաբերութեան մէջ համեմատաբար անկարեւոր են: Արտադրողական ընկերութեան արդիւնաբերութեան մէջ հնարակորութիւն կը տրուի աշխատակորական ուժէ խումբի, որ օժտուած է բաւարար նախաձեռնութեամբ, արտադրութեան նոր ձեւեր մշակելու: Գործի ձախողումէն յառաջ եկած վնասները և դրամագլուխի կորուստը կը տարածուի փոքրութիւն անդամներու վրայ միայն, թէև

Յանրօրէն կը վնասէ անոնց գրականին: Ընկերութիւնը պէտք է իր սեփական շրջանակին մէջ դնէ բաւարար թիւով մարդիկ, գործը վարելու համար: Այդ պատճառով ալ, անոնց ընտրութիւնը շատ աւելի կը սահմանափակուի, քան սպառողական ընկերութիւններու արտադրութեան ընտրութեան մէջ: Միւս կողմէ, աւելի սահմանափակ է գործառնութեանց անօրինումը, քան սպառողական ընկերութիւններու մէջ: Արտադրողական ընկերութիւնը կրնայ կիսամենաշնորհեալ ըլլալ և աւելի շատ մտածել իր անդամներու մասին, քան ամբողջ հասարակութեան բարիքին: Ամբողջ արդիւնագործութիւնը և ամէն տեսակի ծառայութիւնները չեն կրնար կազմակերպուիլ արտադրողական ընկերութիւններու հիման վրայ: Արտադրողական ընկերութեանց շահը անհամաչափօրէն կը բաժնուի: Արտադրողական ընկերութիւնը կարելի է հիմնել հոն, ուր արդիւնագործութեան մասնագիտացումը փոքր չափերու կը հասնի, ուր շատ աւելի սեղմ է աշխատանքներու շրջանակը և ուր մեծ գրամագլուխի պահանջ չի գրացուիր:

Գիւղատնտեսութեան մէջ այնքան խոշոր դրամագլուխի պէտք չկայ ինչպէս արդիւնագործութեան մէջ: Այդ պատճառաւ ալ հոն արտադրողական ընկերութիւնները շատ աւելի տարածուեցան և անոնց յաջողութեանը չխանգարեցին խոշոր դրամատիրական ձեռնարկութիւնները, ինչպէս որ կը խանգարեն արդիւնագործութեան մէջ: Կարգ մը արդիւնագործական արտադրողական ընկերութիւններ կը ձգնին համաձայնեցնել արտադրողներու շահերը սպառողներու շահերուն հետ, դնումներու համեմատութեամբ շահամաս տալով այն սպառողական ընկերութիւններուն, որոնք իրենցմէ գնումներ կ'ընեն:

Անցնելով սպառողական կոոպերացիայի արդիւնաբերութեան բնորոշման, նախ և առաջ դիտել տանք թէ, եղբայրական զգացումը հոն այնքան ուժեղ չէ, որքան անկախ արտադրողական ընկերութիւններու մէջ: Ոչ ալ հոն այնքան կարեւոր չափերու կը հասնի այն օգուտը, որքան որ իր անդամներուն կուտայ արտադրողական ընկերութիւններու արդիւնաբերութիւնը: Շահէն գլխաւոր

րաբար կ'օգտուի սպառողական ընկերութիւնը, իբրև տէրը այս կամ այն արդիւնաբերական բաժանմունքին: Այդ պատճառաւ ալ, բանուորութիւնը կը զրկուի անտեսելու և իր շնորհները երեւան բերելու խթանէն: Հետեւաբար, պէտք կ'ըլլայ աւելի շատ հսկողութեան և կազմակերպութեան աւելի բարդացման: Հակակշիռը բանուորներու վրայ շատ աւելի դժուար կը դառնայ, քան եթէ բանուորը ինքը տէրը մնայ իր գործին: Սպառողական ընկերութիւններու և իր բանուորներու փոխյարաբերութիւնը կը յիշեցնէ մասնաւոր ձեռնարկուներու և անոնց բանուորներու յարաբերութիւնները: Բանուորը շատ աւելի քիչ կը մասնակցի ձեռնարկութեան հսկողութեանը և ատիկա, որ կախուած է բանուորի մշակութային մակարդակէն, կրնայ ըլլալ և՛ օգտակար, և՛ վնասակար: Երբ բանուորութիւնը չի կրնար ուղղակի և ուժգնօրէն ազդել սպառողական կոոպերացիայի արդիւնաբերութեան վրայ, այն ատեն ան կը մղուի խորհելու թէ այդպիսի ազդեցութիւն մը ինք կրնայ ձեռք բերել արհեստակցական միութիւններու միջոցով: Երբեմն ալ տեղի կ'ունենան գործադուլներ, հոգ չէ թէ կոոպերատիւ կազմակերպութիւնները դրամատիրական ձեռնարկութիւններէն տարբեր են: Սպառողական կոոպերացիայի արդիւնաբերութիւնը շատ աւելի դիւրութեամբ կրնայ համաձայնութեան գալ գոյութիւն ունեցող խնդրանքին հետ, վասնզի սպառող անդամներու քանակը ծանօթ է: Այդ պատճառով ալ, գիններու տատանումը և գործազրկութիւնը հոն այնքան ալ ուժեղ չէ: Սպառողական կոոպերացիայի արդիւնաբերութեան մէջ բաւական դրամագլուխ կայ, ձեռնարկութիւնները լաւացնելու և ընդարձակելու փորձերուն համար: Սպառողական ընկերութիւնները և անոնց միութիւնը կրնան ամենաբարձր աշխատավարձ մձարել և ներմուծել առեւտրական և արդիւնաբերական արհեստագիտութեան նորագոյն ձեւեր: Սպառողական կոոպերատիւներու արդիւնաբերութիւնը ունի իր վաճառումի որոշ շուկան՝ յանձին իր անդամներու: Արտադրողական ընկերութիւններու նման ան ենթակայ չէ մեկուսի և պատահական ապսպրողներու կամ գնումներ կատարողներու: Սպառողական կոոպերացիայի մը վնասը

կարելի է ծածկել ուրիշ բաժանմունքի մը շահով: Սպառողական կոոպերացիան անդամներու շատ աւելի լայն շրջանակ ունի, իր տնօրէնները ընտրելու համար: Սպառողական կոոպերացիաներու արդիւնաբերութեան մէջ, ամէնէն առաջ հաշուի կ'առնուին սպառողներու լայն զանգուածներու շահերը: Այսպիսի արդիւնաբերութիւն դիւրին է այն մարզերուն մէջ, ուր ան սովորական առումով խոշոր-ճարտարարուեստական բնոյթ ունեւ ուր պէտք են մեծ դրամագլուխներ: Գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան մէջ մեծ դժուարութեամբ կարելի է հսկողութեան ենթարկել աշխատաւորները, որոնք ընդարձակ տարածութիւններու վրայ ցրուած կ'աշխատին: Այդ սրտաճառաւ ալ, հոս սպառողական ընկերութիւնները մեծ դժուարութիւններու կը հանդիպին: Կարգ մը սպառողական ընկերութիւններ, ձգտելով արտադրողներու շահերը նոյնացնելու սպառողներու շահերուն հետ, բանուորները մասնակից կը դարձնեն իրենց շահին:

Չնայած որ սպառողական ընկերութիւններու կամ անոնց միութիւններու արդիւնաբերութիւնը կրնայ քիչ մը դիւրանակալական, կամ, աւելի ճիշտ, դրամատիրական բնաւորութիւն ունենալ, դարձեալ, սակայն, այդպիսի արդիւնաբերութեան չափը շատ աւելի կարեւոր է, քան արտադրողական ընկերութիւններունը: Չնայած որ անկախ քաղաքային արտադրողական ընկերութիւնները շատ հին են, անոնց յաջողութիւնները արհեստաւորական և գործարանային արդիւնաբերութեան մարզերուն մէջ փափաքուածին չափ նշանակալի չեն: Միւս կողմէ, սակայն, տնտեսութեան մարզին մէջ, արտադրողական ընկերութիւնը աւելի կարեւոր արդիւնքներ ձեռք բերաւ, քան նոյնիսկ սպառողական կոոպերացիայի արդիւնաբերութիւնը: Սպառողական ընկերութիւնը մասնաւորապէս դժուարութիւններու կը բախի գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան մէջ: Եւ մասամբ այդ նկատի ունենալով էր, որ անգլիական Մեծաքանակ Առեւտուրի Ընկերութիւնը, դեռ պատերազմէն առաջ, իր կաթնատնտեսական ձեռնարկները զիջեց իրլանդական գիւղական կոոպերատիւններուն:

3. ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՏԻՊԵՐ

Արտադրողական կոոպերացիայի տիպերը բաւական շատ են, մասնաւորապէս գիւղատնտեսութեան մէջ: Ընդհանուր առմամբ, արդիւնաբերութեան մարզին մէջ կոոպերացիան կարելի է սահմանել այսպէս — արտադրողներու կոոպերացիա, վերամշակողներու կոոպերացիա և արտադրողական կոոպերացիա, բառիս իսկական առումով: Վերջին երկու ձեւերը կապուած են միմեքեքներու վաճառքին հետ: Արտադրողներու կոոպերացիաները կը ներկայացնեն միութիւն մը ոչ թէ արդիւնաբերութեան համար, որուն պէտք է սեփական արհեստանոց կամ գործարան, այլ իրագործելու համար ուէ ծառայութիւն: Այսպիսի կոոպերատիւններու թուին կը պատկանին, օրինակ, բեռնակիրներու, քարտաշներու, հողային աշխատաւորներու, թերթերու ցրուիչներու և այլ կոոպերատիւններ: Վերամշակողներու կոոպերացիաներու թուին կը պատկանին, օրինակ, կաթնատնտեսական կոոպերատիւններ, որոնք կաթնեղէն, իւղ կամ պանիր կը պատրաստեն, դիւնեգործական կոոպերատիւններ, որոնք խողովէն դիւնի կը պատրաստեն և այլն: Արտադրողական կոոպերացիային կը պատկանին կօշկակարներու, կահագործներու, երկաթագործներու և այլ նման արդիւնադործական կոոպերատիւններ: Իսկ գիւղատնտեսականը՝ օրինակ, միասնական ձեւով հողային վարձակալութեան, հողի մշակութեան, հացահատիկի, բանջարեղէնի և պտուղներու արտադրութեան համար կազմուած ընկերութիւններ:

Իր կարգին, քաղաքային արդիւնադործական կամ արհեստաւորական արտադրողական ընկերութիւններուն մէջ, յաճախակի կը հանդիպինք արդիւնադործական կոոպերացիան ընկերութիւններու, որոնք հիմնուած են ճարտարարուեստի ուէ ճիւղի բանուորներու արհեստակցական միութեան կողմէ: Շատ աւելի սակաւ կը հանդիպինք արտադրողական ընկերութիւններու այնպիսի տիպերու, ուր ընկերութեան տէրը ոչ բանուորներու խումբ մըն է, ոչ ալ արհեստակցական միութիւն, այլ սպառողական ընկերութիւն և բանուորական կուսակցութիւն: Գիւղատնտեսութեան մարզին մէջ շատ տարածուած

են մթերքներու վերամշակման կամ արտադրութեան և վաճառքի ընկերութեանց տիպեր, որոնք հիմնուած են մանր և միջին սեփականատէր գիւղացիներու խումբին կողմէ ու այդ խաւերուն ալ կը պատկանին: Յետոյ, Ֆրանսայի մէջ կան վերամշակման և վաճառքի ընկերութեանց տիպեր, որոնք գիւղատնտեսական սենդիկատներու կամ ընկերակցութիւններու կից են և ունին արհեստակցական և կրթական առաջադրութիւններ: Վերջապէս, սակաւ տարածուած են ընկերակցութիւններու տիպեր, որոնք կազմուած են անհող գիւղացիներէ կամ նոյնիսկ քաղաքային բանուորներէ՝ գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան համար: Այնպէս որ, այդ ընկերութիւններէն ոմանք կը սահմանափակուին միայն հողի մը կտորի հաւաքական վարձակալութեամբ, իսկ միւսները միասնաբար կը մշակեն նաև հողը, առանց զայն առանձին մասերու բաժնելու:

Արտադրողական ընկերութիւններէն ամէնէն կենսունակ և տարածուած տիպը գիւղատնտեսական մթերքներու վաճառման և վերամշակման ընկերութիւնն է: Ամէնէն դժուարը միասնաբար հողամշակման ընկերութիւնն է: Գիւղատնտեսական մարզէն դուրս, ամենադիւրին ձեւը այն կոոպերատիւներն են, որոնք կոչուած են առաջադրուած նպատակ մը իրագործելու կամ ծառայութիւն մը ցոյց տալու: Դիւրին՝ վասնզի անոնք պէտք չունին կարեւոր դրամագլուխի և կամ սարքաւորուած արհեստանոցի կամ գործարանի: Ինչ մը աւելի դժուար են կար ու ձեւի և կոշկակարութեան կոոպերատիւները, որոնք, ամէն պարագայի, այնքան ալ մեծ դրամագլուխի պէտք չունին: Եւ, վերջապէս, մեծապէս դժուար և հազուադիւրս են երկաթագործութեան, քարածուխային և խոշոր արդիւնագործութեան մէկ քանի ճիւղերուն վերաբերող կոոպերատիւները: Սակայն, վերոյիշեալ վերջին տիպի արտադրողական կոոպերատիւներուն ընդհանուր կուգան — թէև կողմնակի ճամբաներով կամ վերէն վար — կարգ մը կրթութեամբ և մարդասէր արդիւնագործներ, ստեղծելով արդիւնաբերութեան ինքնուրոյն տիպ մը, որ Անգլիոյ մէջ ծոնօթ է «կոոպարաներչիպ» անունով, իսկ Ֆրանսայի մէջ բանուորական բաժնետիրու-

թիւն: Անոր էութիւնը այն է, որ ձեռնարկութեան տէրերը բանուորներն ու պաշտօնեաները նախ կը շահագրգռեն շահով, յետոյ բաժնետիրական դրամագլխով և վերջապէս ձեռնարկութեան կառավարումով կամ տէր դասնալով: Այսպիսով, կարգ մը խոշոր գործարաններ Ֆրանսայի և Անգլիոյ մէջ, արդէն անցած են բանուորներու ձեռքը, ինչպէս օրինակ Գոդէնի կողմէ Գիզէի մէջ (Ֆրանսա) հիմնուած «Պամելիստէր» անունով թուջէ վառարաններու և էմալէ ամանեղէններու ամէնէն խոշոր գործարանը, ինչպէս նաև, Փարիզի մէջ Լ'էքլէր ներկարարական արհեստանոցը, Անգուլէմի մէջ՝ Լարօշ Հուբէրի թուղթի գործատունը և Անգլիոյ մէջ՝ Հեդգերսֆիլդ թոմսոնի կերպասեղէնի գործարանը:

4. ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՆ

ԴԱՆԻՈՅ ԵՒ ՄԻՒՍ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Մենք արդէն յիշատակեցինք Դանիոյ սպառողական ընկերութիւններու մասին, որոնք առաւելաբար գիւղատնտեսական բնաւորութիւն կը կրեն: Սակայն, Դանիան ինքնատիպ և օրինակելի է իր գիւղական արտադրողական կոոպերացիաներով: Արտադրողական, աւելի ճիշտ, գիւղատնտեսական մթերքներու վերամշակումը և անոնց վաճառքը երկրի ինչպէս նաև արտասահմանի մէջ, դարձաւ այդ փոքրիկ երկրի նիւթական ծաղկման հիմքը: Ասիկա առիթ տուաւ Լուծատոփին Դանիան անուանելու գոհար մը՝ զետեղուած կոոպերացիայի թագին մէջ: Ուրիշ ոչ մէկ երկրի մէջ գիւղատնտեսական կոոպերացիան այդքան ներուժութեան չհասաւ, ժողովրդական տնտեսութեան գլխաւոր ճիւղերէն արտաքսելով մասնաւոր և ուրիշ ձեռնարկութիւններ: Դանիոյ մէջ հիմա իւղի և պանիրի ամբողջ արդիւնաբերութեան 92 առ հարիւրը կը պատկանի կոոպերատիւներուն: Կովերու տէրերու 82 առ հարիւրը կոոպերատիւներու անդամներ են, իսկ ամբողջ իւղի 75 առ հարիւր արտադրութիւնը կոոպերատիւային է: Աւելին: Դանիոյ սպանդանոցներու 92 առ հարիւրը կը

պատկանի կոտպերատիւ կազմակերպութեան: Դեռ 1913 թուին, կոտպերատիւներու միջոցով խոզի միս ծախուեցաւ 158 միլիոն կոտնի, որմէ պատրաստուած ճարպը՝ 132 միլիոն կոտնի: Նոյն ատեն դրամատիրական սպանդանոցները ծախեցին 31 միլիոն կոտնի խոզի միս, որմէ պատրաստուած ճարպը՝ 25 միլիոն կոտնի: Վերջապէս, արտասահման արտածուած հաւկիթի 28 առ հարիւրը կեդրոնացած է կոտպերատիւ կազմակերպութիւններու ձեռքը: Գիւղատնտեսութեան ճիշտ այս երեք ճիւղերուն վրայ կը հանգչի Դանիոյ բարեկեցութիւնը: Ծնորհիւ իր կոտպերատիւ կազմակերպութիւններուն, Դանիա, միտերքներու որակի տեսակէտէն, միջազգային շուկային մէջ առաջին տեղը ապահոված է իրեն համար: Դանիոյ գիւղացիութիւնը, շնորհիւ կոտպերացիայի ամէն տեսակ ճիւղերու ներուժ զարգացման, աշխարհի մէջ առաջին տեղերէն մէկը կը գրաւէ ոչ միայն նիւթական, այլ և մշակութային տեսակէտէ: Դանիական գիւղացիութիւնը կ'օգտուի առաջին անգամ իրենց իսկ մէջ գոյութիւն աւնող գիւղական համալրարաններու բարիքներէն: Դանիոյ գիւղացիները չեն տեղափոխուիր ուրիշ վայրեր, այլ կ'ապրին ամէն յարմարութիւններով օժտուած տնակներու մէջ, որոնք հեռախօսներ ունին: Անոնց անասունները տեղաւորուած են շատ աւելի մաքուր շէնքերու մէջ, քան այն տունները, ուր կ'ապրին շատ մը երկիրներու գիւղացիները: Կովերու համար յատկացուած շէնքերը, որոնք ցորեկներն ալ լուսաւոր են, գիշերը կը լուսաւորուին ելեկտրականութեամբ, ձերմակ ներկուած են և ունին ջուրի յարմարութիւններ:

Գիւղատնտեսական կոտպերացիան օգնեց Դանիոյ, որպէսզի դիմանայ գիւղատնտեսական աաղնապին: Մինչև 1880 թուականը, Դանիա գլխաւորաբար կը զբաղէր հողագործութեամբ և ցորեն կ'արտահանէր, սակայն ամերիկեան մրցակցութիւնը Դանիոյ գիւղացիութեան այդ զբաղումը դարձուց անշահաբեր: Բայց կոտպերացիան նոր ձամբաներ բացաւ գիւղատնտեսութեան միւս ճիւղերուն մէջ:

Սկիզբը, պատէօր Զօննէ, 1866 թուին Տիստէդ փոքրիկ քաղաքին մէջ, բացաւ ոռոգելեան տիպի առաջին

սպառողական ընկերութիւնը: Այս ընկերութեան նմանող ուրիշ բազմաթիւ ընկերութիւններ ևս հիմնուեցան գիւղացիներու կողմէ: Յետոյ, 1882 թուին, գիւղատնտես Անդէրսըն, Հեդդինգի մէջ — հարաւարեւմտեան Իրլանդիա — հիմնեց կաթնատնտեսական կոտպերատիւ, որ թէև իր հիմնումի թուականով առաջինը չէր, բայց առաջինէր որ հանրածանօթ դարձաւ և իր բազմաթիւ նմանողները ունեցաւ: Այդ կոտպերատիւները հետեւեալ ձեւով կազմակերպուեցան: Ծրջանի մը ազարակատէրերը հիմնեցին կոտպերատիւ ընկերութիւն մը, որ շէնքեր կը շինէր իւղի և պանիրի արտադրութեան համար: Կոտպերատիւի անդամները կը պարտաւորուէին իրենց ազարակներու մէջ արտադրած ամբողջ կաթը բերել և ապա ամբողջ շահն ու վնասը բաժնել՝ իւրաքանչիւրի բերած կաթի քանակութեան համեմատութեամբ: Սարքաւորման ծախքերը փակելու համար փոխառութիւն կը կնքուէր անդամներու հաւաքական պատասխանատուութեամբ: Գործավարութեան վերաբերեալ բոլոր հարցերը կը վճռուէին անդամներու ընդհանուր ժողովին մէջ, իւրաքանչիւր անդամը մէկ ձայն ունենալու պայմանաւ: Հիմա այս տեսակ կոտպերատիւներ կան գրեթէ իւրաքանչիւր գաւառակի մէջ. և անոնք կ'ընդգրկեն իւղի և պանիրի գրեթէ ամբողջ արտադրութիւնը, որու մասին կը վկայեն հետեւեալ թիւերը: — 1919 թուին Դանիոյ մէջ կային 180 հազար ազարակներ և գիւղական տնտեսութիւններ, որոնք ունէին 1,272,000 կովեր: Անոնցմէ 166,000ը, որոնք ունէին 1,174,000 կովեր, իրենց կաթը կուտային կոտպերատիւներուն: Այսպէսով, ամբողջ ազարակներու միայն 8 առ հարիւրը չէր պատկաներ կոտպերատիւ միւսութիւններուն: Դանիական կաթնատնտեսական կոտպերատիւները հասան արհեստագիտական բարձր մակարդակի. իսկ անոնց կողմէ կիրառուած իւղի արտադրութեան մեթոդները համաշխարհային հռչակ հանեցին: Ասկէ զատ, Դանիոյ կաթնատնտեսական միտերքները Արեւմտեան-Ներքուպայի միւս երկիրներու կաթնատնտեսական միտերքներէն սուղ չեն և նոյնիսկ 20-40ով աւելի աժան են գուրցերականէն: Այս բոլորի շնորհիւ, դանիական գիւղատնտեսական արդիւնաբերութիւնը միջազգային շուկա-

Մէկ քանի խօսք ևս ամերիկեան գիւղատնտեսական կոոպերատիւներու մասին: 1921 թուին, Միացեալ Նահանգներու մէջ կազմուեցաւ ցորեն արտադրող կոոպերատիւներու միութիւն: Այս միութիւնը 1924 թուին Չիքագոյի մէջ գնեց ցորենի հինգ ամենամեծ վաճառատուներ, որոնք տարին 10 միլիարդ բուշել ցորեն կը ծախեն: Յորենէն զատ, կարգ մը նահանգներու մէջ, կոոպերատիւ եղանակով կազմակերպուած է պտուղի և բանջարեղէնի վաճառումը: Այսպէս, Քալիֆորնիոյ մէջ, պրտուղներու, գլխաւորաբար նարինջի և լեմոնի 75 առ հարիւր վաճառքը հեռաւոր շուկաներու մէջ կը կատարուի կոոպերատիւներու և կոոպերատիւ սակարաններու միջոցաւ: Այդ կոոպերատիւները ոչ միայն կը վաճառեն, այլ և կը գնեն այն ամէնը, որ անհրաժեշտ է այգեգործութեան և այլ պէտքերու համար: Անոնց տրամադրութեան տակ կը գտնուին մթերանոցներ, սառցարան վաճառներ և այլն:

ԳԼՈՒԽ Է.

**ՏԱՐԲԵՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ
ՓՈՒՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

1. Կոոպերացիայի տարբեր ձեւերու փոխարաբերութիւնները:
2. Կոոպերացիայի դիրքը արհեստակցական միութիւններու, դրամախրութեան եւ քաղաքական կուսակցութեանց հանդէպ:
3. Կոոպերացիայի դիրքը պետութեան հանդէպ:
4. Միջազգային կոոպերասիւ միութիւն:

**I. ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՏԱՐԲԵՐ ԶԵԻՆՆԵՐՈՒ
ՓՈՒՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

Նախընթաց դրուիւններու մէջ մենք տեսանք թէ ինչ խոշոր դեր կը կատարէ քաղաքային կոոպերացիան կամ, աւելի ճիշտ, սոցառոզական ընկերութիւնները: Սակայն, որքան ալ մեծ ըլլայ արդիւնազործութեան նշանակութիւնը, ամէն սլարազայի երկիր մը կարելի չէ բնականօրէն զարգացած համարել, առանց գիւղատնտեսութեան բաւարար յոռաջիւմութեան: Ասիկա բնազդօրէն կը զգան ճարտարարուեստական պետութիւնները, որոնք, նախանիւթեր հետապնդելով, ձեռք ձգած են գիւղատնտեսական

արտադրութեամբ հարուստ երկիրներ: Գիւղատնտեսութեան նշանակութիւնը առանձնապէս ցցուն եղանակով է յայտ եկաւ պատերազմի ժամանակ, երբ քաղաքային արդիւնադործութիւնը և առեւտուրը սկսան շատ քիչ բան տալ գիւղին և շատ աւելին պահանջել անկէ: Ասկէ առաջ եկաւ գիւղերու բաժանումը քաղաքներէն: Գիւղը գլուխ ցցեց և սկսաւ քաղաքի բնակչութիւնը համարել մակարոյժ կամ տղրուկ: Ասոր հետեւանքով, առանձին կարեւորութիւն ստացաւ գիւղի և քաղաքի մերձեցման վերականգման հարցը, որ ամէնէն աւելի գիւրութեամբ կարելի է իրագործել կոոպերատիւներու միջոցաւ:

Սպառողական ընկերութիւնները և անոնց միութիւնները մասնաւորապէս ընդունակ են ծառայելու այդ նպատակին, վասնզի անոնք կ'ընդգրկեն ոչ թէ ուէ դասակարգի մարդիկ, այլ սպառող զանգուածներ, ամէնէն առաջ մտահոգուելով անոնց շահերով: Այդ պատճառաւ ալ՝ յատուկ ուշադրութիւն կը գրաւեն այն փորձերը, զորս կ'ընեն սպառողական ընկերութիւնները սերտ կապակցութեան մէջ մտնելով գիւղատնտեսական կոոպերատիւներու հետ: Գերմանիոյ մէջ մենք ապրանքափոխութեան օրինակ մը ունինք յանձին Ֆրէյբուրգի մէջ հիմնուած «Գիւղի և Քաղաքի Ընկերութեան»: Այս ընկերութիւնը հիմնուեցաւ 1920 թուին, Ֆրէյբուրգի սպառողական ընկերութեան և Բադէնի գիւղական կոոպերատիւներու միութեան կողմէ: Երկու կողմերը հաւասարաբար գոյացուցին մէկ միլիոն մարք բաժնեթուղթային դրամագլուխ: Վարչութեան և քննիչ յանձնաժողովին մէջ ևս կը մտնեն երկու կողմերու ներկայացուցիչները: Երկու կազմակերպութիւններն ալ, իւրաքանչիւր պայմանագրութեան համար ընկերութեան կը վճարեն 2 առ հարիւր տոկոս: Ընդհանուր ժողովը կ'որոշէ շահամասի գործածութեան եղանակը: Սակայն ընկերութիւնը սովորաբար կ'աշխատի նուազագոյն զնով ծախել, հաշուի առնելով որ աւելցած շահը կը բաւէ 5 առ հարիւր վճարելու բաժնեթուղթային տոկոսին և պահեստի դրամագլուխի կազմութեան: Գիւղերը կ'որոշուին երկու կողմերու ներկայացուցիչներու համաձայնութեամբ: Վերջերս ընկերութիւնը սկսաւ միջնորդ ծառայել գիւղական շրջաններ:

րու արտադրողներու և Ֆրէյբուրգ քաղաքի սպառողներու միջև, բանալով կեդրոնական միութեանոց: Իր գործունէութեամբ ան կ'ազդէ գիւղի և քաղաքի բնակչութեան յարաբերութիւններու բարելաւման վրայ: Տակաւին Ֆրէյբուրգէն առաջ, գերմանական առանձին սպառողական ընկերութիւնները, մասնաւորապէս անոնց կեդրոնական Միութիւնը, սկսան գիւղատնտեսական միութեանքներ գնել գիւղական կոոպերատիւներէն: Սակայն, այդ գործառնութիւնները չկատարուեցան ոչ լայն չափերով և ոչ ալ մշտական եղանակով, ինչպէս որ Ֆրէյբուրգի մէջ է: Պատերազմի ժամանակ, երբ այսպէս կոչուած «դասակարգային խաղաղութիւն» էր, մերձեցում յառաջ եկաւ տարբեր ձևի կոոպերացիաներու միջև, որոնք, գտնուելով քաղաքական կուսակցութիւններու ազդեցութեան տակ, զիրար կղզիացուցած էին: Գերմանական կոոպերատիւ միութիւններէն ամէնէն հինը՝ «Ընդհանուր Միութիւն», շուրջ երկու հարիւր սպառողական ընկերութիւններ կամովին զիջեց կեդրոնական Միութեան, որ կազմուած է ժողովրդական դրամատուներու միութեանէն և արհեստաւորներու ու աւելտրականներու կոոպերատիւներէն: Յետոյ, գերմանական չորս միութիւններ — կեդրոնական, ընդհանուր, գիւղական կոոպերատիւներու կայսերական միութիւնը և Ռայֆէյզենեան միութիւնը — կազմակերպեցին կամիտէ մը, քննելու և լուծելու համար բոլոր տեսակի կոոպերատիւներուն վերաբերող հարցերը, գիւղի և քաղաքի միջև մերձեցում ստեղծելու համար: Սակայն, այս ուղղութեամբ Դանիան Գերմանիայէն աւելի առաջ գործի ըծուած էր. տակաւին 25 տարի առաջ Դանիոյ մէջ հիմնուած էր միութիւն մը, որուն կ'անդամակցէին կոոպերատիւներու բոլոր տեսակները:

2. ԿՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ԴԻՐՔԸ ԱՐՇԵՍԱԿՑԱԿԱՆ ՍԻՈՒԹԻԻՆՆԵՐՈՒ, ԴՐԱՄԱՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻԻՆՆԵՐՈՒ ՇԱՆԴԷՊ

Սպառողական ընկերութիւններու և անոնց միութիւններու վերաբերմունքը արհեստակցական միութիւններու հանդէպ՝ ամենաբարդ հարցերէն մէկն է: Առաջին

հայեացքով տաբօրինակ կը թուի, որ կրնան լուրջ անհամաձայնութիւններ գոյութիւն ունենալ սպառողական ընկերութիւններու և արհեստակցական միութիւններու միջև, որոնք, երկուքն ալ, իրենց անդամները կ'առնեն միեւնոյն բանուորական դասակարգէն: Այլ սակայն, փաստ է որ, մէկ կողմէն սպառողական ընկերութիւններու և, միւս կողմէն, արհեստակցական միութիւններու միջև յառաջ կուգան լուրջ հակամարտութիւններ, որոնք վերջերս Անգլիոյ և Զուիցերիոյ մէջ յանգեցան մինչև անգամ գործադուլներու: Այդ բախումները կը բացատրուին սպառողներու և արտադրողներու շահերու ներհակութեամբ, որոնք հիմա երբեմն աւելի սուր կերպով հանդէս կուգան, քան նոյնիսկ դասակարգային շահերու հակամարտութիւնները: Այդ բախումները քաղաքային արտադրողներու և սպառողներու միջև տեղի կ'ունենան նաև բանուորական դասակարգի շրջանակներուն մէջ: Կարելի է ըսել թէ մէկ բանուորի մէջ երկու հոգի կ'ապրին: Մէկը՝ արհեստակցօրէն կազմակերպուած արտադրողի հոգին, և միւսը՝ սպառողի հոգին: Արտադրողի շահը կը պահանջէ որ ամէն դէպքով աշխատավարձը բարձրացուի, իսկ սպառողի շահը կը պահանջէ որ առաջնակարգ անհրաժեշտութիւն ներկայացնող սպրանքներու գիները նուազին: Միեւնոյն ատեն, որովհետև արդիւնագործութիւնը կը գտնուի դրամատէրերու ձեռքը, իսկ առեւտուրը՝ վաճառականներուն, այդ պատճառաւ ալ, բանուորի աշխատավարձի բարձրացման պարագային, նոյն դրամատէրերն ու առեւտրականները իրենց վնասը կը հատուցանեն սպրանքներու գիները բարձրացնելով: Այսպէսով, բանուորութիւնը կը գտնուի կարծես դրամատիրութեան կախարդական շրջանակին մէջ, ուրկէ կարելի է դուրս գալ կոոպերատիւ ամէն տեսակ արդիւնաբերութեան ընդարձակման ճանապարհով: Սակայն հոս ևս խոչընդոտներ կան: Սպառողական կոոպերացիաներու արտադրողական բաժանմունքներուն մէջ, բանուորներու աշխատանքը այնքան արդիւնաւոր չէ, որքան դրամատիրական ձեռնարկութիւններու մէջ: Եւ ասիկա չնորհիւ կոոպերատիւ վարչութիւններու մեղմ ընթացքին և աշխատանքի լաւ պայմաններուն: Այս թերութիւնը բո-

նալու համար, Ա. Թոմա, Գենդի մէջ կայացած միջազգային կոոպերատիւ համագումարին մէջ, կը յանձնարարէր սպառողական կոոպերատիւներու առանձին արհեստանոցներու աշխատանքները յանձնել աշխատաւորական ընկերութիւններուն: Այս առաջարկը ընդդիմութեան բախեցաւ, վասնզի ոմանք կասկածեցան թէ արդեօք կապալի ձև ունի այն աշխատանքը, զոր կը կատարէ աշխատաւորական ընկերութիւնը և արդեօք ան աւելի շատ նման չէ մասնաւոր և կտոր գլուխ աշխատանքի ձեւին: Իսկ ուրիշներ ալ հակառակ էին այդ առաջարկին, դիտել տալով թէ սպառողական ընկերութիւններու ներսը այդ տեսակ աշխատաւորական ընկերութիւններ ստեղծելով, անօրէններու իշխանութիւնը կրնար զէրոյի հաւասարիլ: Զօխտելով թէ, Ա. Թոմայի առաջարկած կազմակերպութեան միջոցով հնարաւոր է աշխատանքի արդիւնաւորութիւնը շատցնել, ցոյց տանք ուրիշ հին ձև մը, որով աշխատանքը աւելի արդիւնաւոր կ'ըլլայ և հակամարտութիւններու առաջը կ'առնուի: Ատիկա բանուորներն ու պաշտօնեաները շահի և ձեռնարկութեան մասնակից դարձնելու եղանակն է: Դժբախտաբար, կոոպերատիւ ձեռնարկութիւններու մէջ այս սիստեմը նուազ ժողովրդականացած է, թէև ան լաւ արդիւնքներ տուած է ոչ միայն կարգ մը արդիւնարբերութեանց մէջ, այլ և մասնաւորաբար առեւտուրի մէջ, երբ սպառողական ընկերութիւններու գործակատարները կը շահագրգռուին զուտ շահով: Արհեստակցական միութիւնները, եթէ կ'ուզեն որ դրամատիրութիւնը տկարանայ և չէզոքանայ, պէտք չէ որ հակառակին վերոյիշեալ ձեւերուն, որովհետև դրամատիրութեանը հիմա մնացած է մէկ հատիկ նիւթական փաստարկութիւն, այսինքն այն, թէ ինք կրնայ բոլոր սպառողներուն աւելի աժան սպրանք տալ, քան կոոպերատիւները: Արհեստակցական Միութիւնները, դրամատիրական կարգերու շրջանակին մէջ բարելաւելով աշխատանքի պայմանները, այնքան ատեն դեռ պիտի չկրնան խախտել այդ կարգերու հիմքը, քանի դեռ իրենք չեն վերածուիր արտադրողական կոոպերատիւներու:

Անտարակուսելի է որ կոոպերացիային վերապահուած

է մեծ ապագայ: Ան դառնալու է բաշխումի և արդիւնաբերութեան տիրապետող ձեւը, երբ դրամատիրութեան, պետութեան և թաղապետութեանց կը մնայ միայն երկրորդական, կամ առանձնապէս բարդ արդիւնաբերութիւններու փոքրիկ մաս մը: Սակայն, դրամատիրութեան չէզոքացումը միշտ տեղի պիտի չունենայ ուղիղ ձամբով: միշտ կարելի պիտի չըլլայ բաց պայքար մղել և մրցել դրամատիրական ձեռնարկութիւններու հետ, այլ յաճախ, դրամատիրութեան դէմ պայքարը և անոր չէզոքացումը տեղի պիտի ունենայ կողմնակի ձամբաներով: Այդպիսի կողմնակի ձամբաներէն մէկն է կոպարաներչիպի սիստեմը կամ բանուորական բաժնետիրական ընկերութիւնը, ինչպէս նաև կոոպերատիւներու մասնակցութիւնը դրամատիրական ձեռնարկութիւններու մէջ և կիսադրամատիրական ձեռնարկութիւններու հիմնումը: Հոս մենք կանգ պիտի չառնենք կոպարաներչիպի վրայ, որու մասին նախընթաց գլուխներու մէջ խօսք եղաւ, այլ կը յիշատակենք յաջող օրինակ մը, դրամատիրական ձեռնարկութիւններու մէջ սպառողական ընկերութիւններու մասնակցութեան մասին: Այս ձամբան բռնեց առաջին անգամ անգլիական կոոպերացիան, դնելով բաժնետիրական ձեռնարկութիւններու բաժնեթուղթեր, ինչպէս օրինակ Մանչէսթրի Չրանքին և այլն: Սակայն, անգլիացի կոոպերատորները ատոր մեթոդիկ բնաւորութիւն չտուին: Զուիցերիոյ մէջ, ընդհակառակը, մենք կը տեսնենք ըսպառողական ընկերութիւններու միութեանց փայլուն մէկ օրինակը: Անոնք աստիճանաբար կը դրաւեն միսի և պահածոյի առեւտուրով զբաղող զուիցերական խոշոր բաժնետիրական ընկերութիւնը: Պատերազմէն քիչ մը առաջ, զուիցերական սպառողական ընկերութիւններու առջև դրուած էր միսի և բանջարեղէններու խանութներու կազմակերպման խնդիրը: Եւ ասիկա այն ատեն, երբ արդէն իսկ Զուիցերիոյ բոլոր քիչ շատ կարեւոր վայրերուն մէջ հիանալիօրէն կազմակերպուած էին «Բէլ և Ընկ.» բաժնետիրական ընկերութեան պատկանող միսի խանութները: Ստեղծուած այդ պայմաններուն մէջ, զուիցերական սպառողական ընկերութիւնները, նոր խանութներ կազմակերպելով, իրենց ուժէն վեր աշխատանք մը պիտի

կատարած պիտի ըլլային և կրկնած պիտի ըլլային դրամատիրութեան ըրածը: Այդ պատճառաւ ալ, սպառողական ընկերութիւններու Զուիցերական Միութիւնը, Բաղէլի մէջ, համաձայնութեան եկաւ Բէլ վաճառատան հետ, ձեռք բերելով անոր բաժնեթուղթերը, դորս Միութիւնը հիմա ունի այնքան մեծ քանակութեամբ, որ վարչութեան անդամներու կէսը այժմ արդէն կոոպերատորներն են: Բէլ վաճառատունը այնքան լաւ կազմակերպուած է, որ ունի նոյնիսկ կենդանիներ փոխադրող իր սեփական վազոնները: Սպառողական ընկերութիւններու Միութեան ազդեցութեան տակ, Բէլ վաճառատունը զսպուած է և չի կրնար անհիմն կերպով ապրանքներու գիները բարձրացնել: Գերմանիոյ մէջ, Սպառողական Ընկերութիւններու Կայսերական Միութեան քարտուղար Ռ. Շլէսսէր առաջարկեց բաւական սրամիտ ձեւի դործակցութիւն մը, դրամատիրական ձեռնարկութիւններու հետ: Անոր ծրագրով, սպառողական ընկերութիւնը կրնայ այս կամ այն դործարանատիրոջ երաշխիքներ տալ՝ անոր ապրանքներու ապահով և լրիւ վաճառքի մասին, պայմանաւ որ դործարանատէրը կամ բաժնետիրական ընկերութիւնը, իբրև փոխարժէք, սպառողական ընկերութեան զիջէ իր բոլոր բաժնեթուղթերու մէկ չորրորդը կամ մէկ երրորդը: Այսպիսի համաձայնութեան շնորհիւ, դործատունը կ'ապահովէ իր ապրանքներու վաճառումը, իսկ սպառողական ընկերութիւնը կրնայ ժամանակին տէր դառնալ լաւ սարքաւորուած դործարանի մը: Կայսերական Միութիւնը արդէն այս տեսակ համաձայնութիւն մը կնքած է և սպառան ցոյց կուտայ թէ որքան հնարաւոր է սպառողական ընկերութեան թափանցումը դրամատիրական ձեռնարկութեան մէջ: Բեռլինի ընկերվարական և կոոպերատիւ շարժման առաջնորդ Ռ. Անսէլ հիմնեց երեք ձեռնարկութիւններ, կիսադրամատիրական սկզբունքներով: Ան հիմնեց մանուլու և հիւսուածեղէնի դործարաններ, ինչպէս նաև չորեչարժ նաւաբաժին՝ ձկնորսութեան համար: Այս ձեռնարկութիւնները կապ ունին Գերմանիոյ «Voruit» սպառողական ընկերութեան հետ: Գործարանի բաժնեթուղթային դրամագլուխի կէսը, դրամատիրական ձեռ-

նարկութիւններու արժեթուղթերուն նման, շրջանառուութեան կը դըրուի սակարանին մէջ: Այդ բաժնեթուղթերը, որ 100 ֆր. կ'արժէին, հիմա ամէն մէկը արժէ 250 ֆր. և շահ կը բերէ 8 0/0: Դրամագլուխի միւս մասը սակարանին մէջ շրջանառութեան չի թոյլատրուիր, շատ աւելի քիչ տոկոս կը բերէ և ամբողջովին կը պատկանի «Voruit» սպառողական ընկերութեան, տալով անոր ձայններու կէսը բաժնետէրերու ընդհանուր ժողովին մէջ: Այս միջոցով, հաստատութեան վերին իշխանութիւնը կը գտնուի կազմակերպուած սպառողներու, այն ալ ընկերավարականներու ձեռքը, միեւնոյն ատեն ետ չի մղուիր մասնաւոր դրամագլուխը, որ անհրաժեշտ է խոշոր ձեռնարկութիւններ ստեղծելու համար: Այս գործարանի դրամատիրական միւս գիծը այն է որ ան արտաքին չուկային մէջ կ'աշխատի:

Վերոյիշեալ օրինակներէն կը տեսնուի, որ դրամատիրական ձեռնարկութիւնը և բուրժուազիայի դրամատիրական ձեռնարկութիւնը կոոպերատիւ նպատակներու համար: Ամերիկացի կոոպերատոր Դ. Վարբասի ճիշտ մէկ արտայայտութեան համաձայն, կոոպերատիւ շարժումը դրամագլուխի հետ այնպիսի յարաբերութեան մէջ է, ինչպէս որ դրամագլուխն է աշխատանքի հետ. ան կ'աշխատի ստանալ զայն ամէնէն ատեն դիմով:

Հիմա տեսնենք թէ ինչ դիրք ունի կոոպերացիան քաղաքական կուսակցութիւններու հանդէպ: Իեւթիքայի, Ռուսաստանի, մասամբ ալ Իտալիայի և Հոլանդայի բացառութեամբ, սպառողական ընկերութիւնը չէ՞զոք է, այսինքն ինքզինքը չի նոյնացներ ուրիշ քաղաքական կուսակցութեան հետ նոյնիսկ այն պարագաներուն, երբ բանուորական է: Նոյնիսկ Մեծն Բրիտանիոյ մէջ, ուր սպառողական ընկերութիւններու անդամներու հսկայ մեծամասնութիւնը բանուոր դասակարգէն է, որ իր քաղաքական համոզումներով կը պատկանի ոչ միայն Աշխատաւորական, այլ և Ազատական, նոյնիսկ Պանպանողական կուսակցութեան: Այդ պատճառաւ, պատերազմէն յետոյ, երբ պատերազմէն անդլիացի կոոպերատորները գործօն մասնակցութիւն ունենալ խորհրդարանական աշխատանքի մէջ, անոնք այն ատեն հիմնեցին յա-

տուկ կոոպերատիւ կուսակցութիւն մը, որ խորհրդարան զրկեց իր կարգ մը պատգամաւորները: Ապագան ցոյց պիտի տայ թէ բրիտանական կոոպերատորները պիտի յաջողին կարեւոր թիւով ներկայացուցիչներ ունենալ խորհրդարանին մէջ: Կայ ուրիշ ձամբայ մը, որ ցոյց տուաւ Լ. Լուծատի, Իտալիոյ մէջ, դեռ պատերազմէն առաջ, խորհրդարանին մէջ կոոպերացիայի բարեկամներու խմբակ մը կազմելով: Այդ խմբակին մէջ կային շուրջ 100 պատգամաւորներ, սկսած ընկերավարականներէն մինչև պահպանողականներ: Կոոպերացիայի բարեկամներու իտալական խորհրդարանական խմբակը երկար կեանք չունեցաւ: Այլ սակայն, Ֆրանսան ըստ երեւոյթին այդ ձամբով կ'ընթանայ, վասնզի հոն, մէկ քանի տարի առաջ, խորհրդարանական ընտրութիւններէն յետոյ, կազմութեան կոոպերացիայի բարեկամներու բուսական կարեւոր խմբակ մը, որուն կը մասնակցին առաւելաբար ընկերավարական և արմատական պատգամաւորներ:

1925 թուի Ապրիլի վերջերը, կոոպերատորներու ֆրանսական պարլամենտական խմբակի նախաձեռնութեամբ, Փարիզի մէջ կայացաւ համագումար մը, «կոոպերացիայի պարլամենտական շաբաթ» անունով: Այդ համագումարին մէջ, պատգամաւորներէն զատ, կը մասնակցէին ամէն տեսակ կոոպերատիւններու ներկայացուցիչներ, նոյնիսկ մանր առևտրականներու ներկայացուցիչ մը:

Չուզելով խախտել իրենց չէզոքութիւնը կամ աւելի ճիշտը անկուսակցականութիւնը, նախ գերմանական և ապա ֆրանսական սպառողական ընկերութիւնները սկսան, ընտրութիւններէ առաջ, խորհրդարանի թեկնածու պատուիրակներուն ներկայացնել հարցացուցակներ՝ կոոպերացիայի հանդէպ անոնց բռնելիք դիրքի մասին: Նպատաւոր պատասխանի պարագային, սպառողական ընկերու-թիւններու միութիւնը պարտաւորութիւն կը ստանձնէ յանձնարարելու իր անդամներուն քուէարկելու այդպիսի թեկնածուներուն, առանց կուսակցական խորութեան:

Գալով յատկապէս դիւզական կոոպերատիւներուն, անոնք յաճախ կը գտնուին կաթնիկ և պանպանողական կուսակցութիւններու ալիքերու վրայ: Սակայն, պատ-

րազան ալդպէս չէ Դանիոյ, Գերմանիոյ, Իրլանդայի, նոյնիսկ Ֆրանսայի գիւղական կոտակերատիւներու ամենախոշոր միութիւններու համար: Ամէն պարագայի, անդամներու կոտակերատիւ տեսական պատրաստութիւնը, ինչպէս նաև անոնց հաւատքը կոտակերացիայի հանդէպ, կը տկարացնէ քաղաքական կուսակցութիւններու ազդեցութիւնը: Եւ հոն, ուր կոտակերացիան կը ծառայէ կուսակցական կամ արհեստակցական նպատակներու, հոն չկայ իսկական կոտակերատիւ գաղափարաբանութիւն:

3. ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ԴԻՐՔԸ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԷՊ

Ինչ կը վերաբերի կոտակերացիայի դիրքին՝ հանդէպ պետութեան, առիկա հին և տակաւին չլուծուած հարց մըն է: Առաջին ընկերավարականները, Լուի Բլան և Ֆերդինանդ Լասալ, կողմնակից էին որ պետութիւնը օգնէ կոտակերացիային: Այս պարագային, կոտակերացիա ըսելով անոնք կը հասկնային միայն արտադրողական կոտակերացիան: Մեծն Բրիտանիայի, Իրլանդայի, Դանիոյ, Գերմանիոյ, Ֆինլանդայի և Զուիցերիոյ նման կոտակերատիւ շարժման բոյները հանդիսացող երկիրներու մէջ, կոտակերատիւ հիմնարկութիւնները կարեւորութիւն չտուին կառավարական օգնութեան. իսկ մասնաւորապէս սպառողական ընկերութիւնները, գրեթէ բոլոր երկիրներու մէջ, սկզբունքով դէմ են պետական օգնութեան: Հակառակ այս բոլորին, կարելի չէ բոլորովին ժխտել պետական աջակցութեան օգուտները: Նախ՝ որովհետև կոտակերատիւները հանրային հաստատութիւններ են, ծառայութիւն կը մատուցանեն և ոչ թէ շահի ետեւէն կը վազեն, և, երկրորդ, որովհետև կարգ մը ժողովուրդներու մէջ ինքնաշխատութիւնը և փոխադարձ օգնութիւնը տկար է և անոնք քաջալերանքի պէտք ունին: Անկասկած, Հընդհատականի աղքատ ժողովուրդը մինչև այսօր ալ վաշխառուներու ճիրաններուն մէջ պիտի մնար, եթէ Միջազգային կոտակերատիւ Ալիանսի առաջին նախագահ Հ. Վոլֆ չհամոզէր անգլիական կառավարութիւնը միջոցներ արամադրելու Հնդկաստանի մէջ առաջնորդներու ախլի վար-

կային ընկերութիւններ հիմնելու համար: Պետական օգնութիւն ստանալու ատեն միայն պէտք է դիտնալ յարմար վայրկեանը ընտրել և չափի զգացում ունենալ:

Կոտակերացիայի ամերիկացի տեսաբան Դ. Վարբասս կ'ենթադրէ թէ ապագային, պետութիւնը կամ կեդրոնացեալ քաղաքական վարչութիւնը, իր տեղը պիտի գիջէ ապակեդրոնացեալ, տնտեսական, կոտակերատիւ վարչութեան: Փոխանցումը պիտի կատարուի ներկայ զոյգ խորհրդարանական պալատներու փոխակերպումովը սպառողներու և բանուորներու պալատներու:

4. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Կոտակերատիւ շարժումը, իբրև ճշմարիտ ռամկավարական կազմակերպութիւն, սկսած է կառուցանել իր հիմքը, վարէն վեր բարձրանալով: Նախ կը հիմնուի տեղական կոտակերատիւ, ապա, երբ տեղական կոտակերատիւներու թիւը կը սկսի կարեւոր դառնալ, անոնք կը կազմեն գաւառային կամ շրջանային միութիւններ: Յետոյ, շրջանային միութիւնները կը կազմեն տուեալ ամբողջ երկրի միութիւնը: Միութիւնները մեծ մասամբ կ'ընդգրկեն ուէ տեսակի կոտակերատիւներ, սակայն կան և այնպիսիներ, որոնք կը պարփակեն շատ մը տեսակ կոտակերատիւներ: Միութիւնները կամ անտեսական և կամ բարոյական պաշտօն կը կատարեն: Բայց կան և այնպիսիներ, որոնք կը կատարեն այդ և ուրիշ պաշտօններ: Սակայն, կազմակերպութիւնը այսքանով չի բաւականանար: Ան աւելի առաջ կ'երթայ, երկրի մը սահմաններէն անդին, միացնելով շատ մը ժողովուրդներու կոտակերատիւները: Միջազգային բնաւորութեամբ տնտեսական միութեան օրինակ կը հանդիսանայ մեծաքանակ առեւտուրի ընկերութիւնը, հիմնուած կոպենհագի մէջ, սկանդինաւեան պետութիւններու կողմէ: Տուեալ պարագային, գործնապէս իրականանալու ճամբուն վրայ կը դանուի մեծաքանակ առեւտուրի ընկերութիւնը, կեդրոն ունենալով Լոնդոնը, և որ կ'ընդգրկէ շատ մը երկիրներ: Ալիանսի բարոյական բնոյթ կրող վերջին քայլե-

ըէն մէկն ալ այն է, որ 1923 թուին որոշուեցաւ իւրաւ-
 քանչիւր Յուլիս ամսուան առաջին շաբթուան Շաբաթ
 օրը ածնել իբրև կոտպերացիայի միջազգային օր: Միեւ-
 նոյն ատեն որոշուած է կոտպերասիւ դրօշակը, ծիածա-
 նի բոլոր գոյներով, իբրև խորհրդանշան բոլոր ժողո-
 վուրդներու և դասակարգերու միութեան: Ատկէ զառ,
 Միջազգային Կոտպերասիւ Ալիանսը կը ծրագրէ հիմնել
 Միջազգային Կոտպերասիւ Դրամատուն մը: Բարոյական
 բնաւորութեամբ ամէնէն հին և ամենակարեւոր միու-
 թիւնը Միջազգային Կոտպերասիւ Ալիանսն է, որ հիմ-
 նըւած է 1895 թուին և միացուցած է բոլոր երկիրներու
 բոլոր տեսակի կոտպերասիւ միութիւնները եօթանասուն
 միլիոն անդամներով:

(Վ Ե Ր Զ)

ԿՈՉ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

Հայե՛ր,

Ծանօթացիք համագործակցական շարժման հետ, հիմնե-
 ցիկ կոտպերասիւ բնկերութիւններ եւ ձեր մասնակցութիւնը
 բերե՛ք անոնց մէջ:

Հայ աշխատանքներ, առեւտրականներ եւ ազատ ար-
 ուեստի սեր մարդի՛կ, դուք յաճախ կը գանգատիք թէ դրամ
 չունիք ձեր կացութիւնը բարելաւելու համար, եւ թէ դրամը
 կը ստանաք խիստ մեծ տոկոսներով՝ դրամատուներէն եւ վա-
 խառուներէն: Այլ սակայն յանգաւորը յաճախ ինքներդ էք,
 վասնզի չեք հիմներ վարկային կոտպերասիւներ: Ֆինլանդիոյ,
 Գերմանիոյ, Իսպիայի եւ Բուլղարիոյ մէջ, ուր վարկային
 կոտպերասիւները շատ խիստ ցանցեր ունին, վախառուներ
 չկան, գէթ գիւղերու մէջ: Որպէսզի ինքզինքնուզ եւ ձեր հայ-
 բնակիցներուն օգնած ըլլաք, մեք արդէն իսկ գոյութիւն ու-
 նեցող վարկային կոտպերասիւներու մէջ, կամ հիմնեցիք նոր
 համագործակցական բնկերութիւններ, օրինակ առնելով Սո-
 ֆիայի Հայ Համագործակցական Դրամատունը (Banque Co-
 operative „TRAKIA“ — Bezisten Bali — Sofia (Bulgarie):

Հայ արհեստանքներ, դուք կը գանգատիք որ սուղ կը
 գնեք հում նիւթերը եւ որ ձեր աշխատանքի արդիւնքները ոչինչ
 գինով ձեր ձեռքէն կ'առնեն շահադէտ վաճառորդները: Բայց
 դուք շահադէտ վաճառորդներուն կը դիմեք այն պատճառով
 միայն, որ չունիք ձեր իսկ կողմէ արտադրուած մթերքները ըս-
 պառող համագործակցական կազմակերպութիւն մը, նման
 Դանիոյ մէջ զարգացած կոտպերասիւ բնկերութիւններուն: Այդ-
 պիսի կազմակերպութիւն մը պիտի ազատէր ձեզ ամեն շտապ
 միջնորդներէ: Եթէ ցարդ վախառուներն եւ ուրիշ շտապ միջ-
 նորդները շահագործած են ու կը շահագործեն ձեզ, ասոր պատ-
 ճառը այն է, որ դուք բաժնուած էք, չեք կիրարկեր փոխադարձ
 օգնութեան սկզբունքը, չեք փորձած հաւաքաբար դիմագրաւե-
 լու շահագործման, եւ որ կոտպերասիւ կազմակերպութիւնը
 նուազ մասշտի է ձեր մտքին եւ դեռ խորք է ձեր արտին: Այն-
 քան ասե՛ն որ ձեր ծոցէն դուրս եկած չեն կոտպերացիային
 փորձառու եւ գործին հաւատարիմ դեկավարներ, դուք պե՛տք

է պատրաստ ըլլաք բանիւ եւ գործով օժանդակելու համա-
 գործակցական շարժման: Գիտակցեցե՛ք ամեն տեսակ կոռուպցի-
 անքն ընկերութիւններու կարեւորութիւնը: Կոռուպցիան կը բա-
 րելաւէ ձեր կեանքը ոչ միայն նիւթապէս, այլ եւ բարոյապէս:
 Կոռուպցիան ընկերութիւններու շնորհիւ, դուք ոչ միայն աման
 փոխառութիւններ կ'ընե՛ք եւ խղճամիտ գնով լաւորակ ապ-
 րանքներ կը ստանա՛ք, ու նաեւ ոչ միայն կրնա՛ք ձեռք բերել
 այն ամէնը, որ անհրաժեշտ է ձեր տնտեսութեան համար, եւ օգ-
 տակետ եղանակով ծախել ձեր արտադրած ապրանքները, այլ
 եւ կը վարձուի՛ք գնելու եւ ծախելու կանխիկ դրամով ու
 կ'ազատագրուի՛ք ձեզ ստորնացնող այն կախալ վիճակէն, ուր
 կը պահեն ձեզ վաճառուներն ու շահադէմները:

Հայե՛ր, տոգորեցե՛ք այն գիտակցութեամբ, թէ միութիւնն
 է ձեր ոյժը: Յիշեցե՛ք պատմութիւնը այն հօր, որ մահուան մա-
 հիմին մեջ կանչեց իր զաւակները եւ, անոնցմէ իւրաքանչիւ-
 րին տալով նպոտ մը, առաջարկեց որ ամեն մէկը կոտորէ զայն:
 Զաւակներէն իւրաքանչիւրը դիւրութեամբ կոտորեց նպոտը: Այն
 ասէն հայրը վերցուց ուրիշ նպոտներ, միասին կապեց եւ վե-
 րածեց խուրձի մը, ստիպելով որ կոտորեն զայն: Բայց զաւակ-
 ներէն ոչ մէկը կրցաւ կոտորել նպոտներու խուրձը: Գիւրի՛ն եր
 զանոնք կոտորել՝ երբ առանձին էին, բայց անհնարին՝ նոյնիսկ
 անդրանիկ զաւակին համար, երբ միասին էին:

Հայե՛ր, մոռցե՛ք ձեր կուսակցական վեճերը, հոգ չէ թէ
 ժամանակաւորապէս: Հաւատացե՛ք ձեր ոյժերուն եւ կոռուպցի-
 անքնի գորութեան, որ կը միացնէ բոլոր մարդիկ, առանց դա-
 ւանանքի եւ կուսակցական խտրութեան: Կոռուպցիան չեղով
 գետնին մըն է, ուր, բազմաթիւ յառաջընթաց երկիրներու մեջ,
 արդէն միացած են բոլոր դասակարգերուն պահանջող եւ բո-
 լոր համոզումներու տէր մարդիկ: Քաղցե՛ք կոռուպցիան մի-
 ամբով, վասնզի ան միակ գործնական նամբան է, որ կ'ի-
 րագործէ աստուածային պատուիրանը — Սիրե՛՛ք մերձաւորդ իւր
 սեփական անձիդ պէս:

Հայե՛ր, դուք ցուած ե՛ք ի սփիւռս աշխարհի ու կը
 տառապիք միեակութեան մեջ: Իսկ կոռուպցիան, ինչպէս
 ցոյց տուաւ Ֆիններու, լեհներու եւ հրեաներու օրինակը — ա-
 մենեւնի զօրաւոր միջոցն է ազատագրուելու օտար սիրապետ-
 րենէ: զօրաւորագոյն միջոցը ազգային վերածնունդի:

1933 ՊՐՈՖ. Վ. ՏՈՏՈՄԵԱՆՅ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿԵՆՍՍԴՐՈՎԱԿԱՆ ՊՐՈՖ. Վ. ՏՈՏՈՄԵԱՆՅԻ (Էջ 5—6)

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՏՆՏԵՍՍԿԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԲԵՐԸ

1. Աշխատանք:
2. Աշխատակցութիւն:
3. Արտադրու-
թիւն:
4. Դրամագլուխ եւ Շահ:
5. Սեփականութիւն:
6. Սպառում:
7. Արժէք եւ Գին:
8. Կոռուպցիայի գրա-
ւած տեղը միւս տնտեսական գիտութիւններու միջև:
(Էջ 7—21)

ԳԼՈՒԽ Բ.

**ԿՈՐՈՒՄՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՍԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ՆԱԽԱԴՐԵԱԼՆԵՐԸ**

1. Մեծաքանակ աւելորդ միջնորդներ:
2. Քմահած գի-
ներ:
3. Կեղծարարութիւն:
4. Խարդախ չափ ու կշիռ:
5. Ռէքլամ եւ ապօրիկ:
6. Մեծածախ հակակշիռ եւ պար-
կեշտութեան տնտեսական նշանակութիւնը:
7. Դատա-
կարգային պայքարը եւ ընդհանուր անհանգստութիւն:
(Էջ 22—32)

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԿՈՐՈՒՄՆԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

1. Տնտեսութեան հաւաքական ձեւերը պատմութեան
ընթացքին:
2. Կոռուպցիայի ծագումը եւ անոր նախ-
նական ձեւերը:
3. Կոռուպցիայի ծագումը Մեծն Բրի-
տանիոյ մէջ եւ Դոկա. Քինգ:
4. Ռոչքեյթեան ռանվիրա-
ներ:
5. Քրիստոնեայ ընկերվարականներ:
6. Միութիւն-
ներու հիմնում:
7. Շ. Ֆուրբէ եւ կոռուպցիայի ծագու-
մը Ֆրանսոյի մէջ:
8. Ֆիլիպ Բիւչչիլի եւ Լուի Բլան:
9.
Նիմեան դպրոցը եւ պրոֆ. Շարլ Ժիլ:
10. Կոռուպցիա-
յարժման սկիզբը Գերմանիոյ մէջ եւ պրոֆ. Հուբերի,
Շուլցէ Դելիչի, Լասսալի եւ Պֆէյֆէրի գործունէութիւնը:
11. Ռայֆէյզէն, Հազլ եւ գիւղական կոռուպցիա: (Էջ
33—69)

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

1. Ի՞նչ է սպառողական կոոպերացիան և սպառողական ընկերութեան էութիւնը: 2. Ռոչդեւեան սկզբունքներ: 3. Սպառողական ընկերութիւններու տիպեր: 4. Շինարարական ընկերութիւններու տիպեր: 5. Սպառողական ընկերութիւններու կազմակերպումը և անոնց միութիւնները: 6. Վիճակագրական տուեալներ Մեծն Բրիտանիոյ սպառողական կոոպերացիաներու մասին: 7. Հակիրճ տեղեկութիւններ միւս պետութիւններու սպառողական ընկերութիւններու վիճակի մասին: (Էջ 70—99)

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

1. Վարկային կոոպերացիայի ըմբռնումը: 2. Վարկային կոոպերացիայի Շուլցէ-Դեւլիչեան սիստեմը: 3. Ռայֆէյզէնեան սիստեմը: 4. Վարկային կոոպերացիայի միւս սիստեմները: 5. Գերմանիոյ վարկային կոոպերացիաները: 6. Վարկային կոոպերացիաները միւս երկիրներու մէջ: (Էջ 100—114)

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ

1. Արտադրողական կոոպերացիայի էութիւնը: 2. Անկախ արտադրողական ընկերութիւններու արդիւնաբերութեան քաղաքատուժը արտադրողական կոոպերացիայի արդիւնաբերութեան հետ: 3. Արտադրողական կոոպերացիայի տիպեր: 4. Գիւղատնտեսական կոոպերացիաներ Դանիոյ և ուրիշ երկիրներու մէջ: (Էջ 115—128)

ԳԼՈՒԽ Է.

ՏԱՐԲԵՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

ՓՈՒՅՍԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Կոոպերացիայի տարբեր ձեւերու փոխյարաբերութիւնները: 2. Կոոպերացիայի դերքը արհեստակցական միութիւններու, դրամատիրութեան և քաղաքական կուսակցութիւններու հանդէպ: 3. Կոոպերացիայի դերքը պետութեան հանդէպ: 4. Միջազգային կոոպերատիւ միութիւն: (Էջ 129—140)

ԿՈՉ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

(Էջ 141—142)

404
1
2

ԱՏԱՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ
ԴԻՄԵԼ՝

ՕՆ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆԻ
Vesletz 15, Sofia (Bulgarie)

